

אות

כתב עת לספרות ולתיאוריה

05 גיליון
2015 סתיו

עורכים מיכאל גלזומן, מיכל ארבל, אורי ש. כהן
המערכת אבנר הולצמן, חנה נוה, מנחם פרי, חנה קרונפלד, עוזי שביט
רכוזת המערכת חן אדלסבורג, אריאל פרידן
עריכת טקסט דינה הורביץ
עריכה גרפית מיכל סמו־קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי באוניברסיטת תל־אביב
על העטיפה: אורי ניסן גנסין עם יצחק אלתרמן (משמאל) ושמעון ביכובסקי (מימין)
כל התמונות וכתבי היד באדיבות מכון גנזים, אגודת הסופרים העברים במדינת ישראל
אנו מודים לכתב העת *Prooftexts* על זכות הפרסום בעברית של המאמר "ברנר וגנסין, מכתבים על פרידה"
מאת איריס מילנר

© "Our Homeland", from *No Passion Spent* by George Steiner

ot.kipp@gmail.com

© 2015 כל הזכויות שמורות למערכת אות, מרכז קיפ, בניין רוזנברג, אוניברסיטת תל־אביב, תל־אביב 6997801

הוצאת הקיבוץ המאוחד

נרפס ברפוס אליניר

בסיוע מועצת הפיס לתרבות ולאמנות

הפרק "שב עלי והתחמם": הדיאלוג ההומוארוטי בין ברנר לגנסיין – מיקרו־ביוגרפיה" לקוח מתוך ספר
בכתובים של מנחם פרי ומובא כאן כלשונו.

”שב עלי והתחמם”: הדיאלוג ההומוארוטי בין ברנר לגנסין – מיקרו־ביוגרפיה¹

מנחם פרי

1. סיפור היחסים בין ברנר לגנסין המובא כאן התגבש אצלי אגב העריכה וההכנה לדפוס של הספר המוער ברנר בלונדון (ביילין, 2006א). גרסה ראשונה שלו הצגתי באותה שנה (פרי, 2006), והביוגרפיה המחקרית שסייעה לי אז היתה עבודתו של בקון (1975, 1990). גרסה שנייה הרציתי כעבור שלוש שנים (פרי, 2009). בינתיים ראה אור סיפור חייו של ברנר שכתבה אניטה שפירא (2008) – ביוגרפיה מופתית, שפרט לביאליק אין שום סופר עברי שזכה לשכמותה. בלי המחקרים הביוגרפיים של שפירא ושל בקון לא הייתי יכול לספר את הסיפור שאני מספר. המאמר שלי מניח היכרות עם הממואר של ביילין על ברנר בלונדון ועם הממואר שלו על גנסין (ביילין, 2006ג; 2006ב) ובראש ובראשונה עם רשימת־הזיכרון הקלאסית של ברנר, ”אורי־ניסן: מלים אחרות” (ברנר, 2006).

1. "שתי עלמות אנגליות"

מה קרה בין ברנר לגנסיין בייטצ'אָפֿל בקיץ של 1907, מן ה-30 באפריל ועד לסוף ספטמבר? אניטה שפירא (2008: 129) כותבת על הסלידה של גנסיין מברנר, שהלכה וגברה, "סלידה שיסודה גופני וצידוקה – רוחני", ושואלת, מבלי להשיב: "האם סלידתו של גנסיין ממנו מבטאת רתיעה פיזית מפני מיניות בלתי ברורה, מעוררת חשד, של ברנר?"

שבע שנים קודם לכן, ב-1900, שהה ברנר אצל גנסיין בוורשה כעשרה שבועות (מן ה-21 באוגוסט ועד סוף אוקטובר), ואת אחד הערבים שלהם יחדיו (לדעתי, ב-21 בספטמבר) תיאר ברנר בפירוט ברשימת-הזיכרון "אוריניסן: מלים אחדות". ברשימה נמסרות רק שתי סצנות קונקרטיות, וזו של אותו ערב היא אחת מהן, סצנה חשובה ויקרה לברנר מאין כמותה. גנסיין הביא אז מן הרחוב לוח אחיאסף חדש שאך זה יצא מן הדפוס, ובו שיר של ביאליק, "ביום קיץ, יום חום", ובתום ארוחת-הערב כבר ידעו אותו השניים בעל-פה, ונעמדו זה מול זה והפכו אותו ממנוולוג למין דואט; וגנסיין (בן העשרים-ואחת), ספק-משתובב, כמדגים את שירו של ביאליק, התיישב לפתע, אגב הדקלום, ונצמד אל ברנר (בן התשע-עשרה), וגיפן ו"חיים" אותו, ופשט את ידיו ואת רגליו להדגמת שורה נוספת, וקפץ על רגליו וחיבק את ברנר, את "רעו, אחיו הטוב", לחץ אותו אל לבו, ולבסוף השיר פתאום דמעה ועוד דמעה (ברנר, 2006: 74-75). אניטה שפירא כתבה ש"התיאור הנפלא שתיאר ברנר את הערב שלהם בוורשה הוא פנינה של תיאור יחסי אהבה בין ידידי נפש" (128); "היתה זו שעה של שמחת חיים וקרבת לבבות" (41). אבנר הולצמן כתב על "קרבת לבבות שלמה בין השניים" באותו ערב (2002: 86) – השניים "חשו שהשיר המסוים הזה אומר משהו עמוק ומדויק עליהם עצמם ועל היחסים ביניהם ברגע הקונקרטי שבו הם מצויים" (90). אריאל הירשפלד (2011: 47) אומר שברנר וגנסיין "מפעילים את האָרוס החד-כיווני" שבשיר של ביאליק, שיר ש"במקורו הוא מנוולוג", והופכים את "הקול המפתה שבו לאָרוס דו-כיווני", והוא מתאר כיצד הפעילות החושנית של המצלולים שבשיר מצטרפת "למחוות הגופניות שנועדו לבטא את המשכה הארוטית ולהסתיר אותה בעת ובעונה אחת באמצעות הדרמטיזציה"².

על הסצנה המכוננת הזאת אנחנו יודעים רק מתיאורו של ברנר. כל מי שכתב עליה הניח, בעקבות ברנר, דו-כיווניות, הדדיות גמורה בין השניים, כאילו הם שניים שהם אחד. זאת ועוד, לפי תיאורו של ברנר, הן הגיפוף הספק-משתובב, הן הלחיצה אל הלב – הנעשית רצינית בגלל הדמעות שבאות בעקבותיה, שאינן אך 'הצגה' של רסיס הדמעה שמוריד המשורר על רעו בשיר של ביאליק – היו שניהם מצדו של גנסיין. הוא מי שמלבה, יותר מחברו, את האקלים הארוטי-נרגש סביב דקלום השיר. אכן, אין סיבה להטיל ספק בתיאורו של ברנר – זה בוודאי היה התוכן הגלוי של התנהגותו של גנסיין. אלא שאיש לא שאל עד כה אם בכך התמצתה הרגשתו של גנסיין באותו ערב מפורסם, או בעקבותיו, ולאורך ביקורו הממושך של ברנר בוורשה (הרבה יותר מ"שניים-שלושה שבועות" שהוא-עצמו מציין ברשימת-הזיכרון שלו). איש לא העלה בדעתו שאולי ב-1900 בוורשה, למרות התנהגותו, נבהל גנסיין בסופו של דבר והסתייג, נרתע וסלד מן הסיטואציה, אפילו פילל להיפטר ככל האפשר מן האורח שלו.

2. ראו גם הירשפלד, 1992: 44-47.

התוכן הסמוי של נפשו של גנסיין, באותו ביקור ב־1900 ובשבע השנים שלאחריו, הוא אשר יעלה בסיפור הביוגרפי שיסופר להלן, ולמולו יוצבו צדדים בהתנהגותו של ברנר, שנתרו עד כה בלתי־מוסברים או אף זנוחים. כל זה ייעשה לא כאיזו המצאה 'בדיונית' גרידא, אלא מתוך הקשבה ל'דוקומנטים', מתוך הפניית המבט לפרטים שעד כה נעלמו מתשומת־הלב, ואגב יצירת הקשרים חדשים, שלאחר שייוצרו דומה שכבר יהיה קשה לשוב ולהתעלם מהם. בניגוד לברנר, שכתב על יחסיו עם גנסיין, גנסיין שתק. הוא לא סיפר לאיש מה לדידו קרה בינו לבין ברנר בלונדון, אפילו אחיו מנחם לא הצליח להציל מפיו איזה רמז מה גרם להינתקותו המוחלטת מרע נעוריו החל מאוקטובר 1907 ועד מותו במארס 1913.³ והוא שתק גם אל מול ברנר־עצמו. הלוא רשימת־הזיכרון של ברנר מוקדשת ברובה לתהייה מדוע גנסיין מחריש ומסתיר ממנו את יחסו אליו; לניסיונות להעניק מלים לשתיקתו.

בדיאלוג ההומורוטי בין ברנר לגנסיין חסר עד כה קולו של גנסיין, ואני מבקש לבנות אותו כאן ולשבץ אותו במסגרת סיפור־מחדש של יחסי השניים, בעיקר מ־1900 ואילך. גולת הכותרת של 'דיבורו' הסמוי של גנסיין בלונדון תהיה טעות־הדפוס המפורסמת ביותר בתולדות הספרות העברית (הודות לברנר שהקדיש לה את הסצנה המפורטת השנייה שב"אורי־ניסן: מלים אחדות"). כידוע, בעמוד הפנימי הקדמי של המעטפת של החוברת הכפולה האחרונה של המעורר ביקש ברנר שייכתב "לעשרות חותמי המעורר": "[...] ויקבלו נא אותה [כלומר, את החוברת] ואת התנצלותי בסליחה" וכו', אך גנסיין, מי שסידר והגיה את החוברת, הדפיס: "ויקבלו נא אותי ואת התנצלותי" וכו'. בסיפור הגלוי משבש כאן גנסיין, ברישול או אפילו בכוונה, טקסט של ברנר; אבל לאחר מסע אינטרסקסטואלי מסועף יעובה הטקסט הזה ויאפשר לנו 'לשחזר' את מה שאמר בו גנסיין לברנר בסמוי, וגם לראות איך ברנר כמעט הבין זאת. סיפור היחסים כפי שיסופר כאן הוא ברבים מחלקיו הסיפור־הנגדי 'החבוי' מאחורי הסיפור המקובל. הוא לא צמח בעקבות גילוי דוקומנטים חדשים, מכתבים או זיכרונות, המספרים חוליות שלו,⁴ אלא רק בעקבות סיבוב נוסף של קריאת החומרים הקיימים, סיבוב שמנצל שאריות, פסולת ששיירו הקריאות הקודמות. פרטים פנויים, שהקריאות האחרות כלל לא הבחינו בהם, או שהיו מבחינתן רק פרטים שוליים, פעוטי־ערך, לא־מהותיים, הם הבסיס של הקריאה שלי, המתייחסת לכל חומרי הביוגרפיה כאל "טקסט" הנקרא קריאה מקסימלית, תוך העלאה גדולה של סף המיצוי שלו.⁵ תוצע בה מערכת של היפותזות המצטרפות למיקרו־ביוגרפיה, אשר הצדקתה נשענת על כך שיש בכוחה לשנות את מעמד הפרטים הזניחים והלא־נחשבים של הקריאות הקודמות. פרטים אלה, בהצטברותם תחת הנמקותיה של מערכת

3. גם לביילין הוא לא סיפר. עוד נראה עד כמה חסר־בסיס הרושם שביילין מנסה לעורר כאילו היה איש־סודו של גנסיין וכי גנסיין שטח בפניו את עוינותו כלפי ברנר (2006b; 2006g).
4. מכתב אחד של יהושע רדלר־פלדמן (ר' בנימין) לברנר, וארבעה מכתבים ברוסית של גנסיין לציליה דראפקין, הם כל מה שיתוּסַף כאן לחומר שהיה לעיני בקון ואניטה שפירא.
5. לא אוכל לפנות כאן להסבר מפורט מה הן קריאה מקסימלית והעלאה סף המיצוי, ולהצדקה תיאורטית שלהן. המעוניינים ימצאו הדגמה מפורטת לכל אורך Perry, 2007, והכללות תיאורטיות, שם: 278–279, 281–282.

ההיפותוזות הזאת, ילכו ויתלכדו ויינתן להם כוח של רמזים השולחים אותנו לאספקטים מרכזיים של סיפור ברנר-גנסין.⁶

במלים אחרות, השאיפה להעלות את סף המיצוי של הקורפוס מזיזה פרטים שנראו אקראיים למרכז המהותי, מגבירה את הרלבנטיות שלהם, והופכת אותם למרכזי אינפורמציה המצריכים עיבוד נוסף של פרטים שנחשבו מרכזיים גם קודם. רק מפרספקטיבה של העלאת סף המיצוי תימצא הצעת הקריאה שלי יעילה ועדיפה. אין לי אפשרות לומר שחשפתי 'עובדות אמיתיות'.

מעבר לעניין שלי בברנר ובגנסין, מהווה בשבילי הניסיון לספר את סיפור יחסיהם לאורך כעשר שנים, ברזולוציה גבוהה ובעקבות קריאה מקסימלית של החומרים, מקרה-מבחן במסגרת שורת עבודות שבהן מופעלת קריאה הנחשבת בדרך-כלל כ'קריאה כספרות' בשדות אחרים: ביומן אישי של פוליטיקאי, באינטרפרטציה פרוירדיאנית של חלומות, בכתיבה אוטוביוגרפית, בסיטואציה משפטית, בתצלומים של צלם מלחמות ובטקסטים תנ"כיים.

לצורך הבהרת דברי הרשו לי, ככמעין פרומו, להדגים מהי העלאת סף המיצוי באמצעות אפיזודה 'צדדית' אחת. בזיכרונותיו על ימיו של ברנר בלונדון מביא ביילין (2006: 59-60), כתבלון פיקנטי, אנקדוטה שמרכיב לצטטה. "במוחי נחרת יום-כיפורים אחד", הוא מספר: הוא וגנסין הסתובבו כל אותו יום יחד "ברחובות הגטו ומחוצה להם".⁷ "ברנר לא נראה כל היום", ורק בערב הוא הגיע לביתו של ביילין, "עיניו היו אדומות ופניו כצורבים מדמעות", והוא סיפר לשניים שבבוקר התמלא מועקה רבה (בחדרו שבמייל אַנְד רוֹד 48, בקומה השנייה של בית-הדפוס של נרודיצקי, חבר-נעורים של ביאליק), ולפיכך "ברח מן הגטו", התרחק מחברת היהודים (ממה שנחשב בעיניו 'העיר') אל הצפון הדליל יותר והלא-מוכר לו, תעה והסתובב, נכנס לאחד הגנים, התיישב עיף על ספסל, שכבר ישבו עליו "שתי עלמות אנגליות", "והתחיל לבכות, לבכות בקול. שתי הצעירות הביטו עליו רגע תוהות, רמזו זו לזו, קמו ועזבו את המקום. הוא נשאר לבדו ובכה, בכה, בכה בלי הפוגות".

את האפיזודה הזאת מביא ביילין כדי להדגים את תחושתו של ברנר באותה עת, את "ברידותו ויתמותו בעולם", ואחרים הולכים בעקבותיו, ובנוסף מטעמים את האקסטרוברטיות של ברנר שמתגלה כאן, ואת נטייתו למצבים סנטימנטליים (למשל בקון, 1990: 82; באר, 2011: 322). בתפיסה כזאת מרבית המרכיבים של האפיזודה הם פרטי-מילוי לא מהותיים, פנויים. אילו היה ברנר מתהלך בשבת כלשהי לבדו בקומרש'ל סְטְריט הלא-מרוחק מביתו, ופורץ בבכי בקול לתדהמת העוברים-והשבים, היה גם בכך כדי להדגים את ברידותו בחיים וכו'. וודאי שבתפיסה כזאת אין האפיזודה של הבכי בגן המרוחק מתפקדת כסצנה הנקשרת בפרטיה הספציפיים לליבה הפועמת של פרשת ברנר-גנסין. אבל בניתוח שלי יתברר שדווקא באמצעות פרטיה הפנויים-לכאורה ניתן לקשור את הסצנה הדוקות – כאנלוגיה וכניגוד וכביטוי להתכוונות של ברנר – לאירועים בין ברנר לגנסין בוורשה ובביאליסטוק שבע ועשר שנים קודם לכן.

6. השוּוּ Ginzburg, 1989. למערכת ההיפותוזות הזאת מגיעים באמצעות ניחוש; היא תוצאה של מה שצ'ארלז פירס כינה 'אַבְדוּקצִיָה', ואישישה הוא ככושרה להעלות את סף המיצוי. זו גם הפרוצדורה של דופן ושל הולמס, וראו גם Eco & Sebeok (eds.), 1983.

7. "הגטו" – כך אכן כונה אזור נייטצ'אפֶל הצפוף שבמזרח-לונדון; וראו שפירא, 2008: 61.

אך לשם כך יש לעגן אותה תחילה בתאריך ספציפי. "במוחי נחרת יום-כיפורים אחד", כותב ביילין, והופך בכך את התאריך הספציפי, את היום בשנה מסוימת, לבלתי-יחשוב. אבל לגנסין, ששהה בלונדון ב-1907 בדיוק חמישה חודשים, היה שם רק יום-כיפור אחד, ב-18 בספטמבר. מלבדי רק אניטה שפירא (2008: 127, 129-130) מיקמה את האפיזודה ברצף אירועים: "ביילין מתאר את הבדידות של ברנר ביום-כיפור, לאחר ההחלטה לסגור את המעורר". זה צעד קטן ראשון, אבל הכרחי, לקראת הזות האפיזודה הזאת למרכז הסיפור.

אכן, ביום שלישי, 17 בספטמבר 1907, בערב אותו יום-כיפור, הקדים ברנר לחזור מבית-הדפוס של העיתון שבו עבד באותם ימים כסדר, ואז הופיע בחדרו במפתיע גנסין, מצויד לעזרה בביילין, כדי שזה יבשר לברנר שהבוקר, בהחלטה ספונטנית, הלך גנסין וקנה כרטיס-אונייה, וכי יעזוב את לונדון בדרכו לארץ-ישראל ביום שלישי של השבוע הבא (א' דחול-המועד סוכות) או לכל המאוחר בזה שאחרי (אסרו-חג) – מועד הפלגת האונייה טרם נקבע סופית. ברנר, שהוכה בהלם, איים בתגובה בסגירה מיידית של המעורר. גנסין היה אדיש לאימונו, אך ניאות לסיים, בימים שנותרו לו לפני נסיעתו, את הדפסת החוברת האחרונה, הכפולה, חוברת ח'–ט' של השנה השנייה. כל התקופה האחרונה עבד גנסין על סידור החוברת בחדר שבו הוחזקו תיבות-האותיות, הצמוד לחדר מגוריו של ברנר, בקומה שמעל מכונות ההדפסה, בעוד ברנר-עצמו התרחק לעבוד שתיים-עשרה שעות ביום כסדר בסמרטוטון יידי. כך יצא שגנסין, האורח ("הגֵר" בלשונו של ברנר ב"אורי-ניסן" שלו, ברמיזה גלויה ל"ביתי [...] פתוח לֵגֵר" שבשיר "ביום קיץ, יום חום" של ביאליק), נמצא רוב שעות היום בביתו של "האזרח", שהרחיק את עצמו מביתו. בדרך-כלל הם לא נפגשו, כי גנסין מיהר להיעלם לפנות-ערב צפונה בקו Great Northern של הרכבת-התחתית, אל Seven Sisters Road, לביתה של אשה נשואה שבעלה לא היה באותה עת בלונדון. דווקא בגלל הרומאן הטרי, שאפשר לגנסין לנטוש את מגוריו אצל רופאת-השיניים שלו, ש"תאבוננו" אליה פג – היה כה בלתי-צפוי שיקום ויעזוב עכשיו את לונדון.⁸

במישור הליטרלי, העובדתי, אשאל מדוע הלך ברנר באותו יום-כיפור צפונה, לאזור לא-מוכר לו (אחרת לא היה תועה). האם ניסה להגיע לאורי-ניסן בסֵוֹן סיסטרס רווד ותעה בדרך, או אולי הגיע לשם, אך לא מצא את גנסין, שדווקא הסתובב במזרח-העיר עם ביילין, ואז תעה רק בדרכו חזרה? ובאיזה גן ישב ברנר עייף ובכה? כדי לזהות אותו יהיה עלי למצוא סימן לכך שהגן, שלא היה מוכר לברנר בספטמבר 1907, הפך להיות מוכר לו בהמשך. אם אזהה את הגן אוכל לדעת אם אכן ניסה ברנר ללכת לגנסין באותו יום. במלים אחרות, פרטי-מילוי אלה (ההליכה צפונה, זהות הגן) יחדלו להיות טריוויאליים ברגע שיינתן להם כוח של רמזים לאירוע מרכזי בסיפור, לעניין הרה-חשיבות, ליטרלית ומטפורית כאחד.

וכדי למשמע את בכיו של ברנר יש לשים לב לכך שהוא-עצמו סיפר עליו לגנסין ולביילין. הרי ביילין לא היה יודע על אפיזודה זו אלמלא מיהר ברנר, במוצאי היום, להגיש לגנסין ולו, שני הצעירים שחמקו ממנו במשך כל אותו היום,⁹ את האנקדוטה על שתי העלמות האנגליות שקמו וברחו ממנו – את סיפורו של הרַע שהלך הרחק-הרחק מן 'העיר' (הסיטי)

8. עוד יובהר כיצד אני מנחש את כל האינפורמציה הזאת, שרובה-ככולה לא תימצא כתובה בשום מסמך, ומה תומך בה.

9. גנסין הוא כאן בן עשרים-ושמונה, וביילין וברנר בני עשרים-ושש.

ומן האנשים אשר מקולותיהם ביקש לעצמו שקט, ואובד בדרך נכנס לגן, ישב עיף אצל שתי עלמות, ודמעותיו נשרו.

בניסוח כזה מזכירה מלאות הפרטים של האנקדוטה שורת מרכיבים משירו של ביאליק "ביום קיץ, יום חום" שכיכב בסצנה בוורשה, ומעמדם של הפרטים האלה מתחלף באחת משולי למרכזי. שכן את מה שמשמיע ברנר לגנסין כמוצאי אותו יום-כיפור אחרון שלהם אני מציע להבין במסגרת המרחב המדומיין (imagined) של ברנר – רשת של דימויים, מטונימיות ואימאז'ים, המעניקה לדידו משמעות נפשית לאובייקטים ולמצבים ליטרליים, והיא גורם רב-און שמנמק חלקים גדולים של התנהגותו, במיוחד כאשר זו נראית חסרת סיבתיות רציונלית.¹⁰ ברנר משמע את סצנת הגן במסגרת המרחב המדומיין הזה שלו, אשר לסצנה בוורשה ולשירו של ביאליק יש בו מעמד מכונן, והוא מצפה שגנסין, שלדעתו חולק עמו את המרחב הזה, יבין לאורו את האפיוורה שהוא מגיש לו.

בהמשך המאמר אבקש איפוא להתוות את השלבים השונים בסיפור-העצמי של ברנר, שבמסגרתו הוגשו לגנסין ב-18 בספטמבר 1907 הדמעות הנושרות בגן המרוחק, וכנגדו את הסיפור-העצמי של גנסין, שבמסגרתו, ב-26 בספטמבר לדעתו, בבית-הרפוס של נרודיצקי, כשהתגלתה טעות-הרפוס, ענה גנסין לברנר – לכאורה בלי מלים, רק בחיוך ובמבט דוקר; וכל אחד מן השניים הפעיל את המרחב המדומיין שלו.

יש להבחין בין מה שאני מכנה כאן 'סיפור-עצמי' לבין סיפור לאחר-מעשה, כגון סיפור היחסים בין ברנר לגנסין כפי שברנר סיפרם ב-1914, ב"אוריניסן: מלים אחדות". אכן, כולנו מייצגים בדיעבד התרחשויות שאירעו בחיינו באמצעות משפטים סיפוריים, אבל ב'סיפור-עצמי' כוונתי לאופי ה'דומיין-סיפורי' של עצם ההתנסות היומיומית שלנו תוך כדי התרחשותה. היא אינה ניתנת להתרה מן הסיפור שרק במסגרתו היא מובנת לנו ונעשית משמעותית. "כולנו מגלמים סיפורים בחיינו [...] מבינים את חיינו במונחי הסיפורים שאנו מגלמים [...] סיפורים נחיים לפני שהם מסופרים – פרט למקרה של סיפורת בדיונית" (MacIntyre, 1981: 212).¹¹

10. לכל אחד מאיתנו יש פיסות התנהגות שניתן לנמקן בעיקר באמצעות המרחב המדומיין שלנו, באמצעות המשמעויות הפיגורטיביות שיש להן בעולם הפנימי שלנו. יש מקרים קיצוניים שבהם קליטת המציאות משועבדת קשות למרחב המדומיין. כזה הוא המקרה של יוסף התנ"כי (המקדשי את מרבית חייו לפרויקט מטורף הקשור בבר); וכזו היא האובססיה של שמשון לקשירות, להתרות ולכרדים (אפילו זנבות של שועלים הוא קושר זה לזה, והשיא הוא בקשתו ששבע מחלפות ראשו, הקלועות כמעין חבלים שמחוברים לראשו מצד אחד, יארגו עם חוטי השתי של הנול ויהפכו ליריעת בד בצד האחר). על המרחבים המדומיניים של יוסף ושל שמשון, בהרחבה, ראו פרי, 2005: 243-245, 277-254.

11. וראו דיונו המלא, שם, 204-225. התפיסה הנרטיבית של הזהות ושל העצמי מוצגת באופן משכנע אצל Kerby, 1991. במסגרת תפיסה נרטיבית-הרמנויטית של הלא-מודע אני טוען כי כשסיפור-עצמי של פלוני מסופר מחדש על-ידי אחר, תוך העלאה דרמטית של סף המיצוי היוצרת רלבנטיות עזה בין מרכיבים שקודם נראו רק כמצויים בסמיכות אקראית, יפיק ההפרש בין הסיפור החדש, זה של האחר, לבין הסיפור-העצמי המקורי של פלוני, הצעה של תכניו של הלא-מודע של פלוני. זה המעמד של חלק גדול ממה שאספר על ברנר וגנסין מאחורי גבם.

2. "בוא אלי, רַע עיִף"

ברנר וגנסין, שני גדולי הפרוזה שלנו במאה העשרים, הם הזוג הספרותי המובהק ביותר של הספרות העברית. הם לא היו צמד שרק הביקורת וקהל-הקוראים זיווגו (כמו, למשל, ביאליק וטשרניחובסקי, שאגב, גם זיווגם-שלהם, 'מבחוץ', השפיע על הסיפור-העצמי של כל אחד מהם, שסופר בין השאר אל מול האופן שבו הצטייר להם האחר) – הם היו רַעים מגיל צעיר מאוד (ברנר הגיע בן שלוש-עשרה לפּוֹצ'פּ, לישיבה שבראשה עמד אביו של אוריניסן בן החמש-עשרה, הרב יהושע נתן גנסין), והיו מנהיגיה של חבורה שהתלכדה סביבם בישיבה והקשרים בין אנשיה נשמרו לאורך השנים (בהם, בראש ובראשונה, גרשון גינצבורג ושמעון ביחובסקי, שב-1920 נשא לאשה את המשוררת אלישבע), וגם החברים שצבר כל אחד מהם במהלך השנים היו במהרה לחבריו של האחר. בשחר דרכם היו להם חלומות ואידיאלים ופרויקטים משותפים; כבר מנעוריהם ייעדו השניים את עצמם להיות סופרים עבריים; ערכו שני 'כתבי-עת' שהופצו בכתב-יד בקרב חבריהם; ומוקדם מאוד, כשעדיין לא פירסמו כמעט דבר, ראו את עצמם כבעלי אחריות ציבורית-תרבותית, מנהיגי הצעירים בספרות העברית ומי שעתידים לייסד את הבמה הספרותית של אלה.¹²

שנתיים לפני ניתוק היחסים ביניהם היה לכל אחד מהם פרויקט ספרותי משלו, מנוגד לזה של חברו. גנסין, שסלד מאופיו "האגיטציוני", הפחות-מדי ספרותי, של המעורר שהוציא ברנר, טיפח מצדו מפעל מגלומני של ספרוני "ניסיונות" האנינים. אבל בחילוף אופייני של פוזיציות ותפקידים היו גנסין וביחובסקי למפיצים הרשמיים של המעורר באירופה, וגנסין היה אמור לייעץ לברנר ממרחקים בענייני שירה המיועדת לפרסום בירחון שלו; ואילו ברנר, בלונדון, הפך להיות הסדר והמגיה והמדפיס של "ניסיונות", ומי שמוותרים לו גם משימות עריכה; ולעומת זאת, כשיגיע גנסין ללונדון ב-1907 הוא ימצא את עצמו עד מהרה כמי שמשמש כסדר, מגיה, מתרגם-ראשי ושולח-המשלוחים של המעורר, הירחון המפוקפק בעיניו של ברנר רעו. הקשר בין השניים נמשך רק שלוש-עשרה שנה. חמש-וחצי שנות חייו האחרונות של גנסין היו שנים של נתק גמור מברנר. בקהיליית הסופרים (לפחות בקרב הצעירים שבהם) ידעו היטב על הקשר המיוחד שבין ברנר לגנסין וגם תהו על הקרע חסר-הפשר בין השניים, שסביבו הלכו על קצות האצבעות. לימים, בעיקר בעקבות רשימת-הזיכרון של ברנר, "אוריניסן: מלים אחדות", תהפוך הזוגיות הספרותית הזאת למיתולוגית, ויפליא אפוא להיווכח שבשנות חייהם הבוגרות, מחוץ לפּוֹצ'פּ, לא שהו השניים במקום אחד יותר מאשר שבעה-וחצי חודשים בסך-הכל. זו היתה ידידות שרובה רחש-לב ומכתבים (שרבים מהם אבדו) ושותפי-פעולה ממרחקים, והיא היתה אמורה להגיע לשיא מימושה – לדעת ברנר, ולא-רדוקא לדעת גנסין – בלונדון. הסיפור-העצמי של כל אחד מבני-זוג כאלה, שכל אחד מהם רואה את האחר כרעו הראשי, ושניהם גם שותפים לחלומות ולפרויקטים – וכל זה עוד לפני המתח הארוטי שהיה בין ברנר לגנסין – כולל את האחר כראשון שבין דמויות-המשנה. כל אחד מהם חווה את

12. "אני ואוריניסן הירחורנו היום בדבר הזה", כותב ברנר בן התשע-עשרה לגרשון גינצבורג ב-25.8.1900. מורשה (איגרת 22). איגרות ברנר יובאו במאמר זה מתוך ברנר, 1967, ויצוינו באמצעות מספר האיגרת. בדרך-כלל יתווסף אליו התאריך.

כ"ב י"ז א"ת ג'ס"ן.
 חצאה ספרות
 ג'ס יונות.

זכרונות ימיו אשר גמחו חלמה זאת אהדפוס
 רצונות בעלמך אלוהי סוכים נבחרים בעל
 זכר הסופרים האירופים לתרגום עברו.
 נסיונותיו אלו כאין זכרון בד כמה יש לה
 לחצאה כזאת מקם אצלנו ואם יבא הדבר אלה
 יספיק רובו דפוס רצונות אלה המוכרות הללו וגם
 אלה הספרים הקטנים היפים של חלמה מספרו
 ספרים טובים דדבריו ונרצונות ואלה זאת תפוס
 גסוק אפרק גם תגזרים חסום אפרקים של אלה
 עברו אלה הספרים הישנים.

בזקופה של החצאה יש אלה פירוט גלגול
 של תגזרים יפים ונעובאזים זכרונות ספרו חלמה
 ספרו דברג, אפסן, ט"ז א"ת, ספרו דברג, ט"ז א"ת.

החצאה של
 אכנה ודברג הכירה הראונה פה

- 1) א. חלמה; א. ט"ז; ק. זכרונות (י"ז א"ת)
- 2) " " : א. חלמה; א. אפר.
- 3) " " : א. דברג; ק. זכרונות.
- 4) " " : א. דברג זכרונות; א. דברג.
- 5) " " : א. חלמה; א. חלמה.
- 6) " " : א. חלמה; ק. אפר זכרונות.
- 7-9) " " : א. חלמה.
- 10) " " : א. חלמה.

אלה ששלחו לנו רוב אלה חלמה (ד"ר ט"ז א"ת)
 וקבלו אלה, חלמה, זכרונות דברג וזכרונות חלמה
 כל אלה חלמה.

הצרכים:
 omg... Wzgame...
 "Kucionom"
 Nozem, Lep. yf.

206
 572934

המורעה המקורית של גנסין בדבר הקמת הוצאת הספרים "ניסיונות"

סיפורו לעומת סיפורו המשוער של האחר, שאליו הוא קשוב במיוחד. את ההבדלים ביניהם מזיזים השניים בשני כיוונים: הם מרודדים לתקבולת, או מתחדדים לעבר אנלוגיה ניגודית. כל אחד מן השניים חש צורך לתהות 'מה אני לו, מה הוא לי'. אופייני להם דיבור פנימי אל הרע תוך אימוץ מלים שלו ההופכות את הדיבור הפנימי למבע משולב עמו.

בין שניים כאלה יש בוודאי אהבה, אך גם תחרות ו"התקנאות שמן הנמנע" (כפי שכותב ברנר ברשימת-הזיכרון "אורי-ניסן: מלים אחדות"); ההתקנאות היא דווקא ברע, שלמולו אתה מודד את עצמך, יותר מאשר במישהו מרוחק, זר. ובשורת תופעות מתגלה בין השניים נזילות של יחסי אני-אתה – האני כמו הופך לשניים, והאני-והאתה נעשים שניים שהם אחד. כל אחד מן השניים נוטה להפוך את הרע-בן-הזוג לכפיל שלו-עצמו, ואת עצמו לממלא-מקומו של בן-הזוג.

הסיפור-העצמי של האחד מקיים איפוא יחסים אינטרטקסטואליים אינטנסיביים עם הסיפור-העצמי של האחר. אבל במקרה המיוחד של ברנר וגנסין התמונה האינטרטקסטואלית מורכבת יותר, כי היא כוללת גורם שלישי, משותף. ברנר, ב-1914, ב"אורי-ניסן: מלים אחדות", תבנת את כל סיפור יחסיו עם גנסין לאורך חייהם הבוגרים באור שירו של ביאליק "ביום קיץ, יום חום", שיר שדווקא גנסין הביא ליחסים ביניהם. שיר זה הוא "ציר מטפורי מרכזי לרשימה כולה" (הולצמן, 2002: 87), ויותר מכך, הוא נעשה גם לגורם סיבתי חשוב במהלך כתיבת הרשימה, שכן פיתוח התקבולת בין מה שקרה בלונדון לבין "תור הסתיו" שבשיר של ביאליק מוליך את ברנר הכותב להבין לפתע, לדעתו, את מה שלא הבין ב-1907, את פשר השתיקה המתמשכת של גנסין, שנראתה לו כה עוינת.

זה באשר לאופן שבו מספר ברנר לאחור, לאחר מעשה, את סיפור יחסיו עם גנסין. אבל אני טוען ששירו של ביאליק, שברנר תפס אותו כשיר על רעות, אירגן לדידו את כל שבע השנים האחרונות של יחסיו עם גנסין לא רק בדיעבד אלא גם בזמן-אמת. הערב המאושר (להרגשתו) בוורשה, הערב של המתח הארוטי הגדול שמצא את ביטויו סביב השיר, הפך למרכז גרוויטציה של חייו, ומרכיביו של השיר מילאו כאמור את המרחב המדומיין של ברנר, ששיעבד את קליטת המציאות שלו והוליד מחוות, מעשים, מתחים, והרבה התעקשויות שנראו בלתי-רציונליות. 'בוא אלי, רע עייף, אל חדרי הקטן והדל' נעשה אובססיה.

ואילו גנסין – אומנם פחות מברנר – הביא אף הוא ליחסים בין השניים מונחים משירו של ביאליק, ובעיקר, אולי לא לגמרי במודע, קלט את המרחב המדומיין של ברנר, הגיב עליו ולפעמים אפילו ליבה אותו. אלא שגנסין הבין את השיר לגמרי ההיפך מברנר.

ברנר, כך אראה, הבין את שירו של ביאליק כפי שהבינוהו מרבית קוראיו עד 1969. אלה התייחסו בעיקר אל שתי החטיבות הראשונות של השיר (קיץ, חורף) וראו בו שיר המבטא אחווה ואהבת אדם, שיר של הזמנה ופיתוי, של ערגה לרע אינטימי, ואם היו בהם מי שלא התעלמו משני בתיו האחרונים של השיר, בתי הסתיו, הם הציבו מחיצה בינם לבין הבתים הראשונים: כן, יש גם תקופות כאלה, אמרו על "תור הסתיו" שבשיר, אך לא הניחו לו להעכיר את התמונה המזמינה, שוחרת הידידות, שהצטיירה בבתים הקודמים.

ב-1969 כתבתי על "ביום קיץ, יום חום" במסגרת תפיסה חדשה של טקסט ושל תלותו בתהליך הקריאה, שצמחה החל מ-1964 בעבודתי המשותפת עם יוסף האפרתי – תפיסה הרואה את הטקסט כמתהווה בקוראים באירוע קריאה, ואת המשפטים שבו לא כבעלי משמעויות

אוטונומיות וסטטיות, הנתונות בלשון עצמה, אלא כאיתות לקולטים בכיוון של היפותוזות-הבנה, הנובעות מגושי הידע שלהם על העולם ומעקרונות העדפה קוגניטיביים; רק במסגרת היפותוזות אלה מופקת משמעות מן המשפטים, והן-עצמן אף עשויות להיזנח במהלך הקריאה לטובת היפותוזות אחרות, המתגלות כהולמות יותר בשל החומר המתווסף בהמשך הטקסט. את שירו זה של ביאליק תיארתי כאחד השירים המתהפכים של המשורר (פרי, 1969א: 625-627); 1976: 106-109, 218), כשיר שב'התהפכות' שלו הוא 'מתוקן' לאחור ומתגלה לאר-דווקא כמונולוג של מי שנכסף לרעות ולאינטימיות, אלא כטקסט מיזנתרופי שעניינו סייגיה של האינטימיות, גבולותיה ומגבלותיה.

בהערה (פרי, 1976: 218) ציינתי דבר שלא היה אפשר לכתוב לפני שהצגתי את האינטרפרטציה שלי לשיר – שגנסין "ירד לסוף הבנתו של שיר זה" במה "שכתב עליו בתרס"א בהמגיד בחתימת א.נ. אסתרזון" (אסתרזון, 1901).

גנסין כתב על השיר בפסכדונים במסגרת ביקורת ארוכה ומפורטת, מרשימה ברגישויותיה, על לוח אחיאסף שבו נדפס השיר, ביקורת שהתפרסמה כחצי שנה לאחר הופעת הלוח. לפני מאמרי מ-1969, בשעה שכולם ראו בשיר זה שיר געגועים לרע והתרפקות עליו – ולא שאלו את עצמם מה לביאליק ולפודינג דביק כזה – נראו מן-הסתם דבריו של גנסין תמוהים, אם מישוה בכלל טרח לקרוא אותם. על כל פנים, לא היתה להם שום השפעה על הבנת השיר בשבעים השנים שעברו אחרי שנכתבו. גנסין כמובן אינו מדבר על שיר מתהפך ועל תהליך קריאה, וגם התמה הסטטית שהוא מפיק מן השיר שונה ממה שעולה מקריאתי-שלי בו, אבל גם בעיני המונולוג שבשיר הזה אינו הזמנה לשבת-אחים-גם-יחד, אינו שופע אהבת הזולת, אלא הוא דווקא דיבורו של מי שרוצה להיפטר מחברת רעו ומבקש שיניחו לו להיות לבדו. לא טקסט של הזמנה יש כאן, לדעתו, אלא טקסט של דחייה ושל התנצלות על כך.

הדיאלוג ההומוארוטי הסמוי בין ברנר לגנסין התנהל איפוא באינטרסקטואליות עם שירו של ביאליק "ביום קיץ, יום חום", אלא שכל אחד מן השניים הבין כאמור את השיר בדרך הפוכה לזו של חברו. בסוף הפרק הבא אשוב לרשימתו של גנסין, שיש לה חשיבות עצומה לשרטוט הצד של גנסין ביחסו עם ברנר.

3. "ביום קיץ, יום חום": שיר מתהפך¹³

ששת הבתים הראשונים של השיר של ביאליק (שנכתב באוקטובר 1896) נראים כמתווים שני מצבים עתידיים טיפוסיים (קיץ, חורף), שבהם מוזמן הרע העייף, האח הנעים והטוב, לשהות במחיצתו של המשורר, באווירה הלבבית והאינטימית של פינתו השקטה, המרוחקת מן העיר ומן האנשים.

13. אני מביא כאן את מה שכתבתי ב-1969, בהרחבה הנוגעת בעיקר לקריאת הבתים הראשונים לפני שמתחוללת ההתהפכות. משנות השבעים ואילך מצא לו הניתוח שלי מהלכים, וראו למשל מירון, 1986: 238-244; הולצמן, 2002: 87, 248; הולצמן (עורך), 2004: 93.

בְּיוֹם קִיץ, יוֹם חַם, עֵת הַשֶּׁמֶשׁ מִמְרוֹם
הֶרְקִיעַ תִּלְהֹט כְּתַנּוּר הַיּוֹם,
עֵת יִבְקֹשׁ הַלֵּב פִּנְתַּי שְׁקֵט לְחִלּוֹם –
בֹּא אֱלֹהִים, בֹּא אֱלֹהִים, רַע עֵינַי!

לִי־יֵשׁ-גֵן, וּבְגֵן תַּחַת אוֹג כְּבֹד צֶלֶל,
הֶרְחַק הֶרְחַק מֵעִיר וּמִמְתִּים, נַחְבֵּא תֵל,
כְּלוּ עֲטוּף יִרְקָרְקוּ, כְּלוּ אִמֵּר סוּד אֵל –
שֵׁם נַחְבֵּא, נְנוּחַ, אָח נְעִים!

וּבְהִתְעַנֵּג וּכְרָךְ שֵׁם בְּמַחְבֵּא הַלְוֵי
נִמְתִּיק יַחֲדוּ בְדַמֵּי צְהָרִים הָרֹז,
שְׂיוּפִיעַ לְשִׁנְיָנוּ מִקְרָן הַפֶּז,
הַבְקַעַת אֶת־שִׁפְעַת הַצִּלְלִים.

וּבְלֵיל חֶרֶף, לַיִל קָר, עֵת מַחְשָׁכִים וְשַׁחֲוֹר
יִשׁוּפּוּךְ בַּחוּץ, הוֹלֵךְ סוּבָב הַקָּר,
וּבְכִשְׂרָךְ כִּי־תִקַּע מֵאֲכֻלּוֹתֶיךָ הַכְּפוּר –
בֹּא אֱלֹהִים, בֹּא אֱלֹהִים, בְּרוּךְ אֲדָנָי!

בֵּיתִי קֶטַן וְדָל, כְּלֵי מַכְלוּלִים וּפְאָר,
אֵךְ הוּא חָם, מְלֵא אוֹר וּפְתוּחַ לְגֵר,
עַל־הָאֵחַ בְּעַר אֵשׁ, עַל־הַשְּׁלֶחֶן הַנֶּר –
אֲצִלִּי שֵׁב וְהִתְחַמֵּם, אָח אֲבֹד!

וּבְהִשְׁמַע מִיֵּלֶל סוּפַת לַיִל קוֹל כְּאוֹב,
זָכַר נִזְכָּר עֲנוּת רֵשׁ גֹּזַע בְּרַחֲבֹב,
וּלְחֻצְתֶיךָ אֶל־לֵב, רַעִי, אָחִי הַטוֹב –
וּרְסִים נֶאֱמָן אוֹרִידָה עֲלֶיךָ.

כל אחת משתי החטיבות הללו בנות שלושת הבתים מתארת תחילה את המצוקה שהרע עתיד להינצל ממנה, ואחר-כך את הבילוי בצוותא של המארח ואורחו. מול השמש המלהטת ממרום הרקיע (ובמשתמע, שופעת אור רב ומתישה) יזכה האורח לא רק לנוח בשפעת הצללים האפולונית (הקרירה במשתמע), אלא גם ליותר מזה: לנוכח השמש הצעקנית מבקש הלב, מלבד קרירות, גם פינת שקט כדי להזות ולחלום, ואכן פינה כזו מוצעת לו כאן לצורך חוויה חושית-ויזואלית. "לי-יש-גן", אומר המשורר כמבקש לפתות, ובגן הזה השניים ישתרעו לנוח יחדיו ואף יצטופפו בחלל מצומצם ומוצנע, אינטימי.¹⁴

תחת אוג כבוד צל, עבות – עץ-שיח נמוך למדי, שהחלל מתחתיו זעום – נחבא תל, ועל התל, שהצמחייה הירוקה עוטפת לגמרי ו"כולו אומר סוד אל", יתחבאו השניים, ובמחבא

14. גן הנערה (שבשיר השירים) הוא מטפורה תרבותית קונבנציונלית למיניות, אומנם נשית.

שלהם אף ימתיקו רו – יחלקו את הסוד שיופיע לשניהם מקרן פז "הבוקעת את-שפעת הצללים" (כאן כבר לפנינו, כמו בכבושקה, סוד בתוך סוד בתוך מחבוא).

הקיץ, המלהט והמסנוור מחוץ לגן, מרוכך ומוחלש לחלוטין בתוכו. הוא מיוצג בו רק באמצעות סינקדוכה מזערית, קרן הפז. ומי שמבחין באקלים הארוטי של ההתענגות ברוך בגן, גם יכול לקשר אליו, כמין התקה, את העובדה שהרוז שממתיקים השניים מופיע מקרן הבוקעת את הצללים.

בחטיבת החורף, מועד ההזמנה השנייה, הופכים צהרי הקיץ הלוהטים לליל חורף כפורי. בעצם, חטיבה זו נבנית מתוך קודמתה בסימטריה של תקבולת כיאסטית מועצמת; מיקום המרכיבים (בחוץ, בפנים) מוחלף, והם מחוזקים: אם ביום הקיץ שוררים בחוץ חום כמו מתנור ואור רב, ואילו בפנים (בתוך החלל המצומצם של הגן) יש קרירות ואפלולית-צללים כהה, הנה בליל החורף שוררים בחוץ קור עז ואפלה ושחור, ואילו בפנים (בתוך הבית הקטן) יש חום ומלאות של אור ואש ואח (תנור). את קרן הפז הבוקעת את הצללים בתוך הגן בקיץ מחליפות בחורף מאכלות הכפור הנתקעות בבשר הנמען בחוץ. הקיץ מגיע לתוך הגן רק בקרן שמש אחת, אבל בחורף מועצמת הסינקדוכה של החוץ הנשלחת פנימה. אכן, הקור אינו חודר, אך יללות הסופה בחוץ נשמעות בפנים כמו לחישות מקבר, "קול פֶּאֹב", ומעלות בזיכרון את סבלם של חסרי-הבית הגוועים בשעה זו בחוץ הרחוק.

בקיץ הופך האור העז והסתמי שבחוץ לחוויית אור מעודנת בתוך הגן, ואילו החורף הופך בתוך הבית בעיקר לחוויה קולית.

החיבוק העז שיחובק הרע עת ילחץ אותו המשורר אל לבו, ורסיס הדמעה הנאמן¹⁵ שיריד עליו המשורר ברגשנות כמור-נשית, אולי נראים רק כהד חלש של האינסינואציות הארוטיות שיש בחטיבת הקיץ, אך התמונה משתנה לחלוטין אם שמים לב ל"אצלי שב והתחמם": במלים אלה אין הכוונה ל'בביתי שב והתחמם' (כפי שב'ביקרתי אצלו' הכוונה ל'ביקרתי במקום שבו הוא נמצא'), אלא ל'צמוד אלי שב והתחמם', כאילו מוזמן האורח להתחמם מחום גופו של המארח, באינטימיות של הבית הקטן.¹⁶

תרמית היחסים בין המשורר לבין מי שהוא מכנה "רע", "אח נעים", "אחי הטוב" ניזונה בבתים אלה מפעולתו של רפרטואר פרטים קלישאי, המשיא לחשוב על רגש של קרבה אינטימית: לב, דמעה, סוד, חום, רוך, מחבא, חלום וכו'.

אבל המשמעויות שייחסתי עד כה לבתים אלה אינן משמעויות נתונות של המשפטים הבודדים ושל הגישורים ההכרחיים ביניהם. הלשון אינה כלי בלתי-תלוי להעברת משמעויות, וכדי להבין את מה שנאמר עד כה בשיר היה עלינו לשער את הסיטואציה שבה נתון בעל המונולוג ואת כוונתו האפשרית, כלומר להעלות היפותזה באשר למסגרת שבתוכה נוכל למקם את המשפטים, מסגרת שתנמק אותם ותדריך אותנו באיזה מובן עלינו להבין את מלותיהם. כפי שניווכח לאחר התהפכות השיר, עשויה לעלות על הדעת יותר ממסגרת אפשרית אחת

15. הוא נאמן – אמיתי – משום שהוא רסיס קטן ולא שטף דמעות גדול. באותו חודש אוקטובר 1896, כמה ימים לפני שכתב את "ביום קיץ, יום חום", כתב ביאליק את שירו "דמעה נאמנה", שבו המשורר-עצמו הוא אדם מזה רעב, המוריד דמעה נאמנה עת ירעב; נאמנה כי היא אחת בלבד.

16. הוודאות באשר למשמעות הזאת נובעת מגלגולי המלים הללו עד שהתגבשו בנוסח האחרון של השיר, כפי שאראה בהמשך.

כדי להבין כאן צירוף כמו "בוא אלי", אבל לפי שעה, לפני שהגיע בשיר חומר נוסף, דומה שהמסגרת המועדפת הפשוטה יותר והמורגלת היא 'הזמנה לשהייה יחד בירידות אינטימית שרצויה מאוד למשורר'. עם זאת עלינו להיות ערים לכך שדמותו שוחרת הידידות של המשורר היא אך־ורק פרי מילוי פערים ואינה מוצגת במפורש בשום מקום בשיר.

ברוח זו מצא לחובר בשיר "התרפקות וגעגועים על רַע, על אח טוב, עם רגש של אהבת־חסד אליו וחנינה אנושית גדולה, יחד עם הרגשה עמוקה בצער העולם" (לחובר, 1937: 157); פיכמן (1953: מג) תיאר את השיר כאחד השירים אשר "זיו האדם שבהם לא יועם לעולם"; וזושא שפירא (1951: 71) ראה בו "הגשמה של התורה על אחוות בני־אדם". לא פלא שהשיר נחשב לאחד מן השירים 'החינוכיים' של ביאליק, והומלץ על־ידי מחנכים, כדי שבני־הנעורים ילמדו ממנו "רגישות כלפי הרַע, הידיד" (גויטין, 1944; בהט, 1957). אפילו במאה שלנו פירסם מנחם בן (2006: 170-173) הצעה לשיעור העוסק בשיר הזה, שבו "חשוב מאוד להפנות את תשומת הלב של התלמידים לאהבת האדם הגדולה של השיר", שהוא שיר "על אחווה, על נדיבות, על ידידות".

מהו בדיוק סוד האל שאומר התל שבגן? מהו הרז המופיע לשניים מקרן הפז? למה מוריד המשורר את רסיס הדמעה הנאמן? בששת הבתים הראשונים של השיר לא מעורר אותנו דבר לעצור ולתהות. הקול המתרונן של השיר מדהיר קדימה.

מעולם קודם לכן לא נכתבה 'מוזיקה' כזאת בשירה העברית.¹⁷ עניין זה יש להסביר.¹⁸ החריוה שבשיר, כשלעצמה, אומנם אינה עשירה.¹⁹ חרוזים כמו מרום/היום/לחלום, או צל/תל/אל, הם חרוזים מינימליים, 'עוברים', בניגוד, למשל, למרום/דרום, או ליל/ילל, חרוזים מסוג שאין בשיר. אבל הווירטואוזיות של ביאליק מתבטאת בכך ששִׁיר זה, שנכתב בהברה האשכנזית אשר רוב־רובן של המלים מוטעמות בה בהברה השנייה מן הסוף (כלומר, נשמעות מלעיליות) – הוא בוחר לחרוז אך־ורק בחרוזים מלרעיים (גבריים), הנדירים בהברה האשכנזית, כי הם מחייבים שימוש במלים חד־הברתיות (לעתים בתוספת אותיות שימוש שאינן מוטעמות), מלים שבהן, בלית־ברירה, ההטעמה נשמעת מלרעית. יתר על כן, בכל בית בשיר נחרזות שלוש השורות הראשונות באותו חרוז (החריוה היא א א א מ), ובשורה הראשונה של כל חטיבה (קיץ, חורף, סתיו – בית ראשון, רביעי, שביעי) מצטרף לשלוש המלים הנחרזות גם חרוז פנימי, בצורה (חום/מרום/היום/לחלום; או, סתיו/עב/רב/לבב).

אלא שריבוי המלים החד־הברתיות בשיר אינו קשור רק בחרוזים. השיר כתוב באנפסט, ואף שביאליק כתב לפניו כשבעים שירים, רובם שירי בוסר שגנו, הוא רק השיר החמישי שביאליק השתמש בו במשקל זה. קדמו לו במשקל אנפסט השיר "אחרי הדמעות" הגנוז, ארבעה בתים פנימיים בעלי שורות קצרות יותר ב"בשדה", "עיניה", וששת הבתים האחרונים של "מתי מדבר האחרונים". בגלל ריבוי המלים המלעיליות באשכנזית נוצרת בדרך־כלל בשירים האנפסטיים הכתובים בהברה האשכנזית סתירה מתמשכת בין גבולות המלים לגבולות הרגל המשקלית: הרגל האנפסטית נגמרת בהרמה (UU), ואילו מרבית המלים מסתיימות אחריה, בהברה לא־

17. אם כי הקוראים כבר שמעו אותה בשיר "אכן חציר העם", שנכתב אחר־כך, אך פורסם קודם לכן, ביולי 1897.

18. ראו גם הרשב, 2000: 283-290.

19. הירשפלד (2011: 38) טועה לחלוטין באיפיונה.

מוטעמט, ולכן הן גולשות לרגל המשקלית הבאה, ועד מהרה נשמע האנפסט האשכנזי כשורה אמפיברכית בתוספת של הברה (השפלה) בתחילת השורה (השוו למשל את "ביום קיץ, יום חום" ל"בית-עולם"). אבל בשיר "ביום קיץ, יום חום" מפציע האנפסט אצל ביאליק לראשונה במלוא הדרו; ביאליק מבקש לתת לקצב המשקלי לשלוט בריתמוס של השיר, ולשם כך הוא מתגבר מאוד את החפיפות בין סיומי הרגל האנפסטית לבין סופי מלים (אלה מלים החייבות להיות מלרעיות באשכנזית). מספר הרגליים האנפסטיות בבית המרובע של "ביום קיץ" הוא 3+4+4+4, והנה, ברוב האנפסטים הזוגיים (השני והרביעי), בשלוש השורות הראשונות של כל אחד מבתי השיר, יש חפיפה בין סיום הרגל לסוף מלה (44 מקרים מתוך 48).

תופעה זו אחראית למוזיקה המארשית (בניגוד לזו של אנפסטים הנשמעים כאמפיברך), שסחפה את הקוראים לאורך בתי השיר היישר אל סופו, מבלי להותיר להם שהות לעצור ולהבחין כבר בכתיים הראשונים בפרטים שאינם עולים בקנה אחד עם ההבנה המסתמנת בהם. והמוזיקה הזאת שלטה מן-הסתם גם בדקלום השיר בסצנה של ברנר וגנסין בוורשה. גנסין, למשל, הטעים "כל מלה ומלה בתענוג מוחשי, פיס"י; ולפי תיאורו של ברנר – בייחוד את צלילי החורף נהמו וחיקו השניים בוורשה. ואכן, בניגוד לקיץ, שבו כאמור שליטים המראות בעולם של השיר, גובר בו בחורף הצד האקוסטי (הסופה נשמעת מבחוצין), ובהתאמה לכך גם בטקסט עצמו יש גודש של צלילי 'חושך' – חי"ת ושי"ן וכ"ף לא דגושה – המוליכים את השיר מן המחשכים והשחור ש"ישופוך בחוץ", אל המרתם המנחמת באח ובאש ובשולחן ובהזמנה "שב והתחמם".

תור הסתיו מוצב בשיר לעומת העונות הקודמות באמצעות המלה "אך":

אך בבא תור הסתו, בימי סג'ריר ועב;
עמום שומם היקום, רפ'ש הולך ורב,
דלף טרד על-גג, עש בקרב לבב -
כי, עזבני לנפשי, אך חנון!

בשמון הזה אהפץ בךד היות;
ובהתעטף הלב ובהיותו למסוס
אל-תראני עין זר, זר לא-יבין את-זאת -
וערירי אחרישוה ביגוני.

היינו מצפים שבעונת הסתיו העגמומית יהיה המשורר זקוק במיוחד לחברה האינטימית המסייעת של ידידו, אך מסתבר שההיפך הוא הנכון. במקום "בוא אלי" או עדים כעת ל"כי, עזבני לנפשי".

הסתיו אינו ממוקם כאן במקומו הכרונולוגי, בין הקיץ לחורף, ודבר זה אינו מאפשר להבין את העונות כמטפורות קונצפטואליות בסיסיות לשלבי החיים (שבהן הסתיו הוא בדרך-כלל זקנה, והחורף – מוות). הסתיו-כפשוטו, כזמן שהיקום בו אפור, "עמום שומם", הוא העונה שמעוררת במשורר את דכדוך-הנפש היגוני. בעונות הקודמות עמד מול החוץ הלוהט,

או הדוקר בכפורו, איזה פנים מנוגד – החלל הקריר בתוך הגן בקיץ, הבית הקטן והחם בחורף. וכזכור, רק קרן פז אחת מגיעה מן החוץ בקיץ, ובחורף, אף שקולות הסופה חודרים פנימה, עדיין פנים הבית מוגן מפניה היטב. ובעצם, כל פנים כזה (הגן, הבית) הוא עדיין סוג של חוץ. אולם כעת הגענו אל הפנים האמיתית, אל הלב הנעטף, הנחלש, הנרקב. ועכשיו כובש החוץ לגמרי את הפנים ואין ביניהם שום ניגוד מנחם. הדלף הטורד מחורים בגג כמוהו כתולעת-העש המחוררת בלב, הרפש ההולך ורב כמוהו כמסוס (ריקבון) של הלב, היום השומם כמוהו כשיממון (דיכאון) הנפשי.

ובמצוקה הנפשית שלו-עצמו, מצוקה הנובעת מפנימיותו, בניגוד למצבי מצוקה פיזיים-חיצוניים, אין המשורר רוצה בשום שותפות אינטימית של מישוהו, אלא מבקש להיותר לבד ולשתוק. הרע-האח-הטוב הפך לפתע ל"זר" שהיחס אליו מלא ניכור: "אל-תראני עין זו, זר לא-יבין את-זאת". יתר על כן, מאחר שהסתיו משפיע על כולם, יש עש אף בקרב לבבו של הרע, אבל המשורר, שאינו מוכן לשתף את הידיד בנעשה בתוכו, גם אינו מוכן להשתתף באמפתיה ביגונו של ידידו, אפילו אם הלה לא יורשה לחדור לסודות לבו של המשורר. "בי, עזבני לנפשי", אומר לו המשורר; איני רוצה את השתתפותך בעולמי וגם אין לי עניין להשתתף בעולמך.

ההפתעה באשר לתור הסתיו הופכת את השיר לשיר בעל פואנטה, אך לא בהכרח לשיר מתהפך, שבו עלינו לשוב ולהבין ההיפך את הבתים הקודמים, ואף להבחין בהם באלמנטים שקודם לכן אומנם נעלמו מעינינו, אך הם אינם עולים בקנה אחד עם ההבנה הקודמת, וכדיעבד הם נתפסים כרמז להבנה החדשה. אכן, התנהגותו של המשורר בסתיו אינה מצטרפת לתמונה של כמיהה לידידות ולידיד, שהיתה המסגרת להבנת הבתים הקודמים, אבל עדיין אפשר לומר שבזמנים מסוימים יש למשורר מצבים וצרכים נפשיים מסוימים, ובזמנים אחרים יש לו מצבים וצרכים נפשיים אחרים – ולא לשנות דבר בהבנת ששת הבתים הראשונים של השיר.²⁰

20. בין הכתבים על השיר עד 1969 היו מי שהתעלמו משני הבתים האחרונים (כגון פייכמן; ואף היתה מקראה לבתי-הספר שפשוט השמיטה אותם), והיו מי שהתעקשו לשעבד בדוחק את הבתים האחרונים להבנה הראשונית של הבתים הקודמים, שיצאה אצלם באופן אבסורדי דווקא 'מחזקת' לאור מה שמתגלה בסוף השיר. למשל, גויטין (1944) כותב ש"אנו עומדים כאן על רגישותו היתירה של המשורר כלפי הטבע ועיתותיו ועל כוחו הגדול באהבת רעים, כוח שהוא כה גדול – עד שהוא חפץ לפעמים להיות מרוחק מעיני כל ידיד"; ומנחם בן (2006: 172-173) טוען, כמדומה, שמרוב נדיבות וידידות מעוררי אהדה אין המשורר רוצה להכביד באמצעות מצוקותיו, "דווקא על עצמו ביאליק לא חס [...] במצוקתו הוא אינו רוצה שמישהו יעטוף אותו בחום". קבוצה שלישית של כותבים מציבה את הבתים האחרונים בהמשך לראשונים מבלי שישפיעו על הבנתם או יושפעו ממנה. לחובר (1937: 157) מדבר על התקופה האחרונה, "עם הצער האחרון והיאוש האחרון, המוותר על הכל – גם על כל רעות ועל יחסי אחווה", מבלי שיסביר איך אפשר שאדם בעל "חנינה אנושית גדולה" כל-כך, יתגלה לבסוף כמיזנתרופ. בעייתית במיוחד היא האינטרפרטציה המפורטת שכתב על השיר אריאל הירשפלד (2011: 36-50), הנראית כשייכת לעידן נאיבי של הבנת השיר הזה. לדירו של הירשפלד יש בשיר "שלושה מצבים המדגימים שלוש רמות של פתיחות אל העולם ואל הזולת" (44); השיר הזה הוא "מערכת אלגורית-מרחבית" (45), מעין "פוגה" שחלקיה "נמזגים לתוך קודמיהם ונמצאים איתם ביחסי הדהוד מתמידים" (45). בכך מחזיר אותנו הירשפלד לתפיסה הגיאומטרית של שיר – שכמו נתון כל-כולו לקורא בבת-אחת – ואינו מעלה בדעתו שמה שמגלה לנו המצב השלישי מחבל במה שהבין כאשר למצב הראשון והשני, וכי ה"יחד" שתיאר, של המשורר ורעו, אינו בדיוק "יחד".

הדמות הלבבית שוחרת הידידות של המשורר היתה בגדר היפותזה שהבאנו אנחנו לשיר, משום שנראתה לנו יעילה בניסיון לנמק ולהפיק במסגרתה את הבנת המשפטים של הבתים הראשונים. אילו היינו יודעים בתחילת השיר את מה שאנחנו יודעים בסופו ("עזבני לנפשי", "אל-תראני עין זר") ודאי היתה ההיפותזה שלנו מורכבת יותר. אבל ההיפוך של השיר אינו איזו 'אמת' טקסטואלית מתחייבת שטמונה בו; רק מי שמבקשים להעלות את סף המיצוי של הטקסט ימצאו עכשיו בששת הבתים הראשונים פנים שלא ראו בהם קודם ויוכלו להסיק שהשיר השלם מתארגן טוב יותר תחת מסגרת-הבנה מנוגדת במאה-ושמונים מעלות לקודמתה. קוראים כאלה ימצאו שהמשורר אינו אומר לרע רק 'בוא אלי בקיץ ובחורף ואל תבוא אלי בסתיו', אלא גם מנמק מדוע המבקר אינו רצוי בסתיו, ונימוקים אלה פוגמים במה שחשבנו על יחסו של המשורר לרע בכל הימים.

כעת יהיה אפשר לשים לב לכך שבששת הבתים הראשונים מוזמן הנמען במצבים שבהם הוא-עצמו נתון במצוקה, ואך ורק במצוקה פיזית, בעוד המשורר אינו שרוי בשום אי-נוחות, אלא יושב בנחת בגנו המוצל או בחדרו החם. הרע מוזמן בעצם כדי למלטו מפגעי מזג-האוויר (ולכן אין בשיר אביב: בתקופה זו של מזג-אוויר יפה ועליצות בנפש איש אינו זקוק לחברו). לעולמו הנפשי של המשורר הרע זר תמיד. גם בקיץ המשורר אינו חושף בפניו את סודות עולמו האינטימי: הם יושבים יחדיו על תל שכולו אומר "סוד אל", וממתיקים יחדיו את הרז המופיע "מקרה הפז", אבל שום סוד אישי של המשורר אינו נחשף כאן. כל הניסוחים הללו בנוגע לסודות, שהפרנט שלהם כה מעורפל, נועדו להבליט דבר-מה חד ואכזרי בבהירותו, שהנמען לא ישותף בשום סוד של המארח-עצמו. ההסתופפות יחד של השניים בחללים קטנים היא עובדה פיזית גרידא, שאין לתרגמה לקרבה נפשית, והחום בבית הקטן בחורף נובע מן האש, ואינו חום של המארח כלפי אורחו. אם יש אינסיונאציות ארוטיות, הן מוגבלות למישור הפיזי, ואולי הן בכלל מדומות.

ולא רק שעולמו הפנימי של המשורר נותר חתום בפני האורח הן בקיץ הן בחורף, אלא שבשתי העונות גם אין למשורר שום עניין בנפשו של ידידו המוזמן אליו, וההתייחסות לענותו מוגבלת ובעצם לא קיימת. כשלוחץ המשורר את רעו אל לבו ומוריד עליו רסיס נאמן, הוא אינו בוכה על צרותיו של ידידו, ואינו מביע את רחשי-לבו כלפיו. ב"רסיס נאמן אורידה עליך" מסתבר, אין שום אמירה מסוג: 'אני בוכה בקשר אליך'; המשפט מציין אך ורק שהדמעה יורדת על הידיד פיזית, צונחת על גופו. הבכיע-עצמו הוא על "ענות רש גווע ברחוב", שקולות המת שמשמיעה הסופה מזכירים לשניים את ייסורי גסיסתו. מדובר בחסרי-בית בעיר הרחוקה, שהשניים זוכרים לרגע בבית המחומם, אך לא עולה בדעתם לנקוף אצבע למענם, והם אינם חשים שום אחריות מוסרית-הומניטרית מול סבלם – תרומתם היחידה היא הסצנה הכמעט-קומית הזאת, אשר בה, בשעה שיללת הסופה מזכירה להם את קולו של רש הגוסס ברחוב, המשורר מחבק את רעו למחשבה על המסכן הזה ואפילו לא מזיל דמעה אחת שלמה, אלא רק רסיס דמעה. אומנם גם הרע-עצמו הוא "אח אוכד" – כלומר, אומלל – אבל לכך המארח אינו מתייחס.²¹

21. הטענה שהמשורר לא רק שאינו מוכן לשתף את רעו בעולמו הפנימי, אלא גם אינו מוכן, מאידך גיסא, לחדור לעולמו הפנימי של הרע, או להתייחס לאומללותו (מעבר למצוקות של חום וקור), היתה טענה מרכזית בפרי, 1969:א: 626; 1976: 108. מירון (1986: 240) מוסר חלק מן האינטרפרטציה

במבט לאחור אל חטיבת החורף של השיר ניתן לראות כי בין כינויי הרע־האח שבהם, מובלעת התייחסות עקיפה אליו כאל "גֵר" (הבית המלא אור "פתוח לגר"), ההולמת את הכינוי "זר" בבית האחרון; וכי המשורר מזמין את רעו במלים: "בוא אלי, ברוך אדוני" – אלוזיה לאירוח הצבוע והבעייתי שמארח לכן את עבד אברהם, המוזמן במלים: "בוא, ברוך ה', למה תעמוד בחוץ?" (בראשית כד: 31).

עתה גם מובן מדוע מתגורר המשורר "הרחק הרחק מעיר וממתים" – הקרבה אל הציבור אינה רצויה לו. קודם, כל עוד התחזה השיר לטקסט של כמיהה לידידות, היה קשה לראות מה ביאליקאי בו, איך הוא מתקשר לרפרטואר התמטי או למבנה העומק של שירתו (פרי, 1979). כעת מסתבר כי אנו עדים בשיר זה להופעתה הראשונה של תמה שתפתח מאוד בשירת ביאליק; האקסקלוסיביות של המשורר, האני־הנבחר, המבקש לגונן על עולמו הפרטי מפני הרבים, כי ההיחשפות של עולמו בפניהם, ואף עצם ביטויו במלים שהן 'רשות הרבים', עתידים להביא לכלייתו.

משיר על כוחה של הידידות הפך "ביום קיץ, יום חום" לשיר על הגבולות הברורים שהמשורר מבקש להציב לה: עד כאן ולא יותר. בסוף השיר מסתבר שהאמירה המלאה שלו נקטה את "בוא אלי" במובן של 'תוכל לבוא אלי': 'תוכל לבוא אלי לנוח מחום הקיץ, בשעה שאתה סובל ממנו ואילו אני יושב לי בנועם בקרירות של גני; תוכל למצוא אצלי מקלט בחורף מפגעי הקור ויחד נזיל רסיס דמעה על הקופאים והמתים ברחובות; אבל אין לי שום עניין לשתף אותך במה שקורה בנפשי בכלל, ובימי דיכאון בפרט, כי ממילא לא תבין; וגם אין לי שום עניין במה שקורה אצלך בנפש'.

אמת מרה זו, מבחינת הנמען, אינה מוטחת בפניו, אלא מפציעה בעוצמה של הפתעה מתוך מה שנראה כהיפוכה, מתוך מה שהנמען דימה לראות כהזדמנות לאינטימיות מעוררת אהדה. כמה מטעה, כמה אירונית, יכולה להיות האינטימיות המדומה.

השיר פורסם כאמור לראשונה בלוח אחיאסף לשנת תרס"א (שהופיע בוורשה בספטמבר 1900), וברנר וגנסין קראו אותו בנוסח שפורסם שם, ומנוסח מוקדם זה ציטט גנסין כשכתב את רשימת הביקורת שלו על הלוח. בנוסח זה הופיע במקום "הולך סובב הקור" – "הולך בוכה הקור", ובמקום "ובכשרך כי יתקע מאכלותיו הכפור" – "ובכשרך כי ישלח [...]". ועוד. אבל לצורך מאמר זה יש עניין דווקא בשני קלוקלים שהכניס לשיר, למגינת לבו של ביאליק, עורך הלוח אברהם שלום פרידברג. על דעת עצמו (לא יכול להיות ספק בכך) הוא הוסיף לשיר כותרת, "רעות והתבודדות", שם מנוגד בעליל לתוכן השיר, שתרם להבנתו הלקויה אצל קוראיו הראשונים והשפיע על הבנתו של ברנר.²²

הקלוקל השני שתרם פרידברג היה בשורה האחרונה של הבית החמישי. ביאליק כתב בה: "שב עלי והתחמם, אח אוכד!" כך אנו מוצאים בשתי המחברות של שיריו מ-1897, וכך

שלי בשמי, ובהמשך הוא כותב כי "לאבחנו נכוחות אלה של פרי יש להוסיף הארה אחת, שיש בה חשיבות מיוחדת", ומרצה בהרחבה, כתוספת שלו, את הדברים הנ"ל שאני־עצמי כתבתי. לא רק פרישמן הביע, במכתב לביאליק, את פליאתו על השם סר־הטעם (כנסת ד, תרצ"ט: 35). הסתייג ממנו גם המבקר המתחיל, בן העשרים־ואחת, גנסין, שכתב בביקורת שלו: "השם אומנם משונה לא מעט"; ובניגוד לברנר, הוא לא הושפע ממנו בהבנת השיר.

בלי ספק נשלח השיר לפרידברג;²³ אבל אף ש"עלי" פירושו גם "בסמוך אלי" ("והנה שלושה אנשים ניצבים עליו", בראשית יח: 2), נבהל פרידברג ממה שהיה אפשר להבין כאן ומיהר לתקן ל"שב אצלי והתחמם". אלא שבאליק, שאת המלה "עלי" ביטא בהגייה האשכנזית שלו כמלה מלרעית (השוו ב"עם דמדומי החמה", "ועלי התרפקי": טו | טוּטו | טוּטו), ביטא את המלה "אצלי" כמלה מלעילית (ראו "רוזי לילה", המשקל יאמבי, "רק אצלי על הארץ פֶּאֶמְתִּיִּים": טו | טוּטו | טוּטו | טוּטו | טוּטו - פָּא, הברה אחת, מורמת), וכך יצא ש'תיקונו' של פרידברג שיבש מבחינתו את הזרימה האנפסטית של השיר ("שב עלי והתחמם, אח אובר!": טוּטו | טוּטו | טוּטו); לעומת: "שב אצלי והתחמם, אח אובר!": טוּטו | טוּטו | טוּטו.²⁴

אבל ביאליק התעקש. בגלל התרעמותו על הפגיעה ב"שב עלי והתחמם", הוא מסר את השיר לפרסום נוסף, בנוסחו המקורי, במאסף שהוציא ליאון רבינוביץ בפטרבורג בתרס"ב; וגם בספר שיריו הראשון (מהדורת תרס"ב, 1902) הוא עדיין דבק ב"שב עלי והתחמם" הדרושמעיי. גנסין וברנר הכירו היטב ושיננו את מהדורת תרס"ב של שירי ביאליק,²⁵ וגנסין הבחין ש"שב אצלי והתחמם" מלוח אחיאסף הפך ל"שב עלי והתחמם", שריגש אותו יותר, ולהלן, בפרק השמיני, אָרָאָה שהוא אף שיחק בשני הנוסחים באחד ממכתביו לברנר (מכתב שהשפיע על שמו של המאמר שלי).

רק לקראת מהדורת תרס"ח של שיריו השתכנע ביאליק שהצירוף "שב עלי והתחמם" בוטה מדי, ותיקן אותו, תוך שמירה על המשקל האנפסטי, ל"אצלי שב והתחמם, אח אובר!" (טוּטו | טוּטו | טוּטו).²⁶ ב"אוריניסן: מלים אחדות" מתייחס ברנר, כפי שאראה, הן לנוסח (המקולקל) שזכר מלוח אחיאסף, והן לנוסח שהכיר ממהדורת תרס"ח – ל"שב אצלי והתחמם" ול"אצלי שב והתחמם" כאחד.

כאמור, מ־1900, ובכל שנות יחסיו עם גנסין, ואפילו בתחילת 1914, הבין ברנר את השיר "ביום קיץ" כפי שהבינוהו רוב־רובם של הקוראים בימיו, מבלי לשוב ולקרוא אחרת את הבתים הראשונים לאור שני האחרונים.²⁷

ברשימת־הזיכרון שלו "אוריניסן" הופכות שלוש העונות שבשיר למטפורות לשלוש תקופות ביחסיו עם גנסין. תור הסתיו (לונדון) הוא בעיניו כסופו של דבר שלב של סוף, של "אחרי ככלות הכל" של גנסין, שלב הפוך משני קודמיו, אך כזה שאין בכוחו לשנות אותם.

23. כתב על כך אורלן, 1981, אך מבלי לעמוד על האספקטים המשקליים שלהלן.
24. דיון זה מתקן את טעותו של הרשב, 2000: 74; 2008: 260.
25. על ברנר שידע בעל־פה שיריים של ביאליק שמצאו חן בעיניו, ודבק בזיכרונם של נוסחים קודמים של שירים אלה, שקרא בכתב־יעת, ראו: ורסס, 1982.
26. המלה "אצלי" כאן היא בלי שום הרמה – היא פְּרוֹקְלִיזָה של "שב". לפי החוק שניסח הרשב לא חייבת להופיע הרמה בהברה המוטעמת של מלה, ובלבד שאם אכן מופיעה הרמה כלשהי במלה, עליה לחול קודם־כל בהברה המוטעמת.
27. על איזכורי "ביום קיץ, יום חום" אצל ברנר ראו הולצמן, 2002: 248–249. התייחסות מפתיעה של ברנר, העמוקה מכל התייחסויותיו לשיר, נמצאת ברשימתו "חבלי ביטוי" (אינה מוזכרת אצל הולצמן), שנכתבה מיד אחרי רשימת־הזיכרון "אוריניסן". ראו עליה להלן, בפרק 17.

ב־1902 כתב ברנר נוסח חדש של הרומאן בחורף, וגיבור הרומאן והמספר שלו, פייֶארמן, מצטט בלבו מן הבית האחרון של השיר, וגם כותב באלוזיות לבתי הסתיו (פרק טו). אכן לפייֶארמן יש "חפץ להיות בדר", אבל עמוק יותר בנפשו "הומה מעין צל של תשוקה כי ייכנס אלי מי שיהיה", אלא שאז הוא נזכר בכל מה שלא רצוי לו שנולד בו בחברת זרים, והוא רוצה לברוח, אך שואל את עצמו, "לאן? [...] לברוח מעצמך?" והוא מרגיש שבכאבו יש איזה חומר שמנעים לו, וחושב שגם ייסוריו אינם אלא זיוף וצביעות, וכשנכנס אליו לבסוף מישוהו, מקנן בו רצון שהלה לא יכיר כי הוא, פייֶארמן, שמח לבואו, וכו'. "תור הסתיו" מוכנס כאן איפוא למונולוג פנימי דיאלוגי דוסטויבסקאי, שבו כל חוליה מבטלת או מכופפת את קודמתה, ובתפיסה הזאת הסתיו הוא רק אפשרות נפשית אחת ליד אחרות, הקיימות לצידה; למעשה, כל אחד משני המצבים של גיבור הרומאן, התשוקה-לחברה והסלידה ממנה, כולל בחובו את ניגודו, אך כל זה אינו נוגע להבנת שירו של ביאליק, אשר בו מה שחפץ המשורר בקיץ ובחורף שונה ממה שהוא חפץ בסתיו.

ואילו גנסין, כאמור, פירסם במארס 1901, בפסבדונים (אסטרוןן, 1901), רצנזיה מקיפה על לוח אחיאסף, ובה פרפראזה ארוכה של "ביום קיץ, יום חום"; בעיניו השיר הוא טקסט התנצלות של אדם תקוף תוגה נוראה, היושב בפועל בחברת רעו אך מתאמץ להיפטר ממנו, שכן נוכחותו של זה מעיקה עליו ומזכירה לו את אסון בדידותו בעולם.

בהתעלמות גמורה מכך ששני הבתים האחרונים של השיר, כמו קודמיהם, מתארים סיטואציה היפותטית עתידית ("אך בבוא תור הסתיו"), תופס גנסין את השיר כולו כמונולוג של המשורר בסתיו – סתיו שבו נמצא אתו רעו שממנו הוא מבקש להיפטר, ומאחר שהוא חושש מתגובתו של הרע, מרוגזו ומעלבוננו, הוא מזדרז להתנצל לפניו, להבטיח לו שעודו אחיו הטוב כמקודם; וההתנצלות הזאת, "מרי נפשו", היא ששת הבתים שקדמו לשני האחרונים. לא ברור מדברי גנסין אם הוא רואה בתוכנם של בתים אלה סתם העמדת פנים צבועה, או דיבורים כנים, אך כאלה היפים לזמנים אחרים.

מאחר שהבנתו של גנסין בשיר, ובייחוד הלשון שבה הוא בוחר כדי לנסח אותה, יתפסו מקום מרכזי בסיפור ברנר-גנסין שלהלן, אצטט כאן מדבריו ביד רחבה:

סתיו עם כל בלהותיו. תוגה עמוקה מאוד, תוגת עולם, מעיקה על לב המשורר, רגש בדידות נורא תוקפהו, אף-על-פי שיושב הוא בחברת רעו הטוב, הנחשב לו כאח. הוא מרגיש שתוגתו היא כל-כך עמוקה, כל-כך נוראה, עד שרק נפשו הוא יכולה להרגישנה, אולם "זר לא יבין את זאת". זר לא יכול להשתתף עמו, והוא מבקש איפוא להתבודד, להיסתור מעין רואים, בשביל שיוכל "להחריש עירי ביגונו", בשביל שחברת האנשים לא תהי לנגד עיניו ולא תזכיר לו את אסונו הגדול – את בדידותו בעולם... הוא מתאמץ איפוא להיפטר מרעו בכל האפשר, אולם חושש הוא מעט לבל תיוולד מזה טענה עליו בלב רעו והוא ממהר איפוא להתנצל לפניו, לשפוך בחיקו את כל מרי נפשו. אין אתה צריך לפקפק בבדידותי אליך, רעי הטוב, כלל וכלל, אני עודני רעך, עודני אחיך הטוב כמקודם, נס נא ובוא אלי "ביום קיץ, יום חום, עת השמש ממרום הרקיע תלהט כתנור היום", בשעה שהלב מבקש איזו "פינת שקט לחלום", ואורח טוב מאוד תהיה לי, אורח הגון, אורח נכסף, אנוכי אקבל אותך בסבר פנים יפות, בשמחת לבב, אנהגך אל גני

הנפלא, המשתרע על "תל עטוף ירקרק", ה"אומר סוד אל", והמסתתר "הרחק, הרחק מעיר וממתים" [...] או בוא אלי, "כליל חורף, ליל קור, עת מחשכים ושחור ישוּפוך בחוץ", בשעה ש"הקור הולך ובוכה" והכפור "שולח את מאכלותיו" בכשר האנשים [גנסין מצטט את נוסח אחיאסף של השיר], בוא נא אלי לעת כזאת – בזרועות פתוחות אקבלך, ברוך אדוני! אומנם "ביתי קטן ודל, בלי מכלולים ופאר", אולם אין בכך כלום: תחת זאת הנה "בו חם, מלא אור ופתוח לגר", ומה איפוא לנו עוד? יש שם אה, "על האח בעור אש, על השולחן הנר – שב אצלי והתחמם אח אובר!" כן, כי אחי אתה בכל עת ובכל שעה, כי עוד לא אבן בי לבי, כי עוד מוכשר אני לאהוב והנני אוהב,²⁸ כי עוד נפשי מסוגלת להשתתף לא רק בצערו של רע טוב כמוך בלבד, אלא גם בצערו של כל מצטער, אף-על-פי שאיני יודעהו, ובשעה שנשב לנו מאושרים עלייד האח, ומילל סופת הלילה אשר בחוץ יגיע לאוזנינו "קול כאוב" – "זכור נזכור ענות רש גווע ברחוב", ולחצתיך אל לב, רעי אחי הטוב, ורסיס נאמן אורידה עליך! כי לב אדם לי, לב מרגיש, לב שלו גם נחוץ רע; אולם עתה... בזה הרגע... אל נא, אחי הטוב, תאשימני! (אסתרזון, 1901: 119-120; ההדגשות במקור)

גנסין, כפי שאפשר לראות, טועה בהבנת סיטואציית-האמירה של השיר. לא אל נמען הנמצא בביתו בסתיו מדבר המשורר, אלא אל נמען היושב הרחק בעיר, בעונה לא מוגדרת, שאמור להבין לבסוף מה מעמדו אצל המשורר. בתי הקיץ והחורף – בין שפּרטיהם הם לדעתו דברים מן השפה ולחוץ, שנועדו לרצות, ובין שהם משקפים אופציות כנות בזמנים אחרים – אינם זוכים אצל גנסין לקריאה שתחשוף בהם את סייגי האינטימיות. יתר על כן, אילו היה יושב אצל המשורר משהו בסתיו, והמשורר היה אומר לו: 'בוא אלי בקיץ, בוא אלי בחורף', לא היתה צומחת שום הפתעה. מצב-העניינים (איני רוצה בכ עכשיו) היה ברור למן המלים הראשונות. גנסין אינו מצביע בקריאה שלו על תהליך של בניית משמעות – על ניחוש מצב-עניינים (היפותזה), על הבנת המשפטים אגב מילוי פערים תחת הנמקת ההיפותזה הזאת, על זניחתה כיוון שחומר נוסף המגיע בהמשך השיר מאותת בכיוון אחר, על חילוצם של המשפטים מן ההיפותזה הקודמת וקריאתם עתה בחסות ההיפותזה החדשה, שמשנה אותם, הופכת אותם למשפטים אחרים, ומביאה למילוי פערים חדש – והוא אינו ער לתלותו של התהליך הזה בקוראים ולאפקט שלו עליהם. את כל זה גנסין אינו עושה, ולא ציפיתי שיעשה כשהערתו בזמנו, מתוך התפעלות מרגישותו, שהיה אחד הבודדים שירדו לסוף הבנתו של השיר. די היה לי שתפס ש"ביום קיץ" אינו שיר שוחר ידידות, אלא בדיוק ההיפך מכך.²⁹

28. באותה חוברת של לוח אחיאסף נדפס גם שירו של ביאליק "מכתב קטן לי כתבה", והפירוש של גנסין ל"ביום קיץ" מושפע מדברי המשורר המבקש לרצות את האשה שנטש ב"מכתב קטן": "לא תמתי! כי אהבתי ואהבך באמונה".

29. לא הייתי כותב את השורות האחרונות אלמלא מירון, שב-1986 – אחרי שמצא אצלי את הקרדיט למאמרו השכוח של גנסין – כתב על השיר "ביום קיץ, יום חום", וציין שפירושו של גנסין "מכיל את עיקריה של תפיסת 'השיר המתהפך' מבלי שזו תיקרא דווקא בשם זה", ובהמשך לכך הציג את דבריו על השיר כ"הערות שהוסיף פרי לפירושו של גנסין", אשר יש בהן "כמובן עניין רב" (1986: 240). עלי לומר כי עד מאמרי הנוכחי מעולם לא הוספתי שום הערות לפירושו של גנסין, שלא רק שאינו מכיל שום עיקר מעיקריה של "תפיסת השיר המתהפך", אלא הוא אפילו נבדל ממני

4. "ערפל, ערפל"

ארבעה ימים אחרי שיצאה החוברת הכפולה האחרונה של המעורר מן הכריכיה, וחמישה ימים אחרי האינצידנט סביב טעות־הדפוס, נסע אורי־ניסן מלונדון.³⁰ "יחידי יצא, איש לא ליווה אותו אל האונייה", כתב ביילין ב־1913 (2006ב: 92), אך ב־1922 הוא כתב: "באחד מימי השלכת ליווינו בלבבות דואבים את גנסיין. ליווינו לנצח" (2006ג: 61). כמוכן, מדובר בסתיו 1907, וגנסיין ימות בוורשה רק במאוס 1913 – אבל ההודוים של הלוויית־המת קיימים בטקסט של ביילין, והם שאובים היישר מסוף "אורי־ניסן" של ברנר:³¹ "כמו אבן נגולה... – אמרנו אני וביילין איש לרעהו כששבנו מן הלוויה [מילולית: מליוויו של הנוסע]. ומאז ועד יום מותו, גם מפוֹצֵ'פ, גם מוורשה, הוסיף לכתוב לביילין, אך אני לא יספתי לקבל ממנו אף שורה אחת, אף דרישת־שלום ארעית" (2006: 81).

בשעות הבוקר המוקדמות של 1 באוקטובר 1907, כשברנר וביילין איחרו לעבודתם בדער אידישער זשורנאל, זה כסדר וזה כעורך חדשות, כדי ללוות את גנסיין לתחנת־הרכבת וטרלו בלונדון, שממנה נסע לסאות'המפטון, לאונייה, עדיין לא ידע ברנר שמכאן ואילך תשתרר בינו לבין גנסיין שתיקה מוחלטת; שהם לא יחליפו יותר מלה לעולם, גם לא במכתב. הוא גם עדיין לא קלט עד כמה גנסיין 'ברוגז' אתו.

לאורך השנים הללו לא כתב גנסיין מלה לברנר, גם לא שלח לו דרישות־שלום במכתבים לאחרים, אף שהתעניין אצלם קלות במעשיו בנוסח: "מקבל אתה מה מאת ברנר? מה הוא כותב?" (גנסיין, 1946, איגרות 124, 146, 157, 169); ואילו ברנר אומנם כתב ברביבים ובהאחדות על יצירות של גנסיין, אך בכל התכתבויותיו המרובות עם סופרים וידידים אחרי ינואר 1908 הוא לא הזכיר את שמו של גנסיין ושתק אודותיו.³²

בפרשנות של "ביום קיץ". אבל דבריו של מירון לא רק מדגימים את טטחיות הבנתו במהותו של שיר מתהפך, דבר שיכול להיווכח בו גם מי שקורא את ספרו 'בואה, לילה', שחלקים נרחבים בו מוקדשים להערות המבקשות להוסיף על אינטרפרטציות שלי לשירים של ביאליק (מירון, 1987; על שיר מתהפך: 47, 111, 131–133, 143, 187–189), אלא הם בעיקר עדות לכך שמירון אדיש לתיאוריה של טקסט, ובפועל הוא עובד אינטואיטיבית באמצעות שבתי תיאוריות הסותרים ומוציאים זה את זה. הכשלים העקרוניים שבאופן קריאתו של מירון ראויים לדין מפורט, שזמנו יגיע.

30. לא "כעבור שבועות אחדים" כפי שמציין ברנר ברשימת־הזיכרון שלו (2006: 81) מתוך רצון לעמעם על הקשר בין נסיעת גנסיין לסגירה הבהולה של המעורר.

31. מי שישווה בין זיכרונותיו של ביילין מ־1913 לבין מה שהוא כותב ב־1922 יראה עד כמה הוא שינה שוב ושוב את מה שהוא 'זוכר' בעקבות רשימת־הזיכרון של ברנר מ־1914.

32. השתיקה הופרה רק פעמיים, באיגרות לביחובסקי. פעם אחת (איגרת 348 של ברנר; 16.3.08), כשברנר חשב לנסוע לזמן קצר לפלשתינה, וביקש מביחובסקי להסתיר זאת מגנסיין (שחי באותו זמן בארץ־ישראל), ופעם שנייה (איגרת 514; 5.1.12), כשהודיע לביחובסקי שהוא שולח לו שני עותקים של תרגומו של גנסיין לביצה מאת צ'כוב שהדפיס, "אחד בשבילך ואחד בשביל המתרגם, שאיני יודע היכן הוא. לאחי המתרגם שילמתי בעד התרגום 40 פראנק". שמו של גנסיין אינו נזכר בשום מקום במכתב זה. אניטה שפירא תוהה (2008: 260) כיצד בא ברנר בדברים על הספר עם גנסיין, והתשובה היא שלא בא. הוא הוציא את התרגום שנשאר בידיו, שגנסיין עשה בשביל "ניסיונות", מבלי להידבר עם איש.

בינואר 1908, כשלושה חודשים ומחצה אחרי נסיעתו של גנסין מלונדון, שלח ברנר דרישת-שלום לגנסין, אך רק כביכול. אניטה שפירא, שכותבת על הנתק בין ברנר לגנסין (2008: 131, 259-260), מטעה בנקודה זו. היא כותבת ש"ברנר שלח לו [לגנסין] פריסת-שלום" (259), ומתכוונת לדרישת-שלום אחת ויחידה, לאוריניסן ולאחיו מנחם, במכתבו האחרון של ברנר מלונדון ליהושע רדלר (ר' בנימין; איגרת 338, 13.1.08): "שלום למ. וילקנסקי ולאחים גנסין. לא, באמת!" להתייחס למלים אלה כאל פריסת-שלום גרידא פירושו להחמיץ את הדרמה הגדולה המובלעת במלים "לא, באמת!"; זו בדיוק הנקודה שבה הבין ברנר את עומק ההינתקות של גנסין ממנו, וכי גנסין ממש מפגין את הנתק. את המכתב הזה יש לקרוא בהקשרו של מכתב של ר' בנימין, שברנר משיב עליו כאן באיחור רב. ר' בנימין (רדלר-פלדמן, 1971: 119-120) כתב לברנר (ב-11.12.07) מיפו, ושאל אותו על המעורר: "כיצד החשבון? כלומר היש חובות?" ומסתבר שגנסין הזדמן אליו בדיוק בשעת הכתיבה, וכמקובל בחבורה הזאת, וכפי שגם גנסין היה נוהג במכתבי ברנר מלונדון לר' בנימין, מציע ר' בנימין לגנסין להוסיף כמה שורות לברנר. והנה מה שכתב גנסין בתור 'כמה שורות לברנר' (במכתב הממוען לברנר!): "באתי חיים. אתה, ביילין, טוב עשית שאתה לא הלכת אתי – טוב שלא שלחת גם את מרת ביילין לכאן. שלום וליעקעלע. אוריניסן". זו מלאכת-מחשבת של עלכון – גנסין מפגין שאינו מדבר עם ברנר באמצעות הפתיחה "באתי חיים", הנשמעת לרגע כהודעה ליוסף-חיים שהנה הגעתי לארץ-ישראל, אך הופכת מיד למכתב לביילין, הגעתי בחיים, עם דרישת-שלום לביילין ולאשתו ולבנם יעקעלע. ועל הפרובוקציה הזאת (שנעלמה מעיני הביוגרפים של ברנר) מגיב ברנר ב"שלום [...] לאחים גנסין. לא, באמת!" כאומר: אני אינני קטנוני – אבל זו דרישת-שלום ממנו לגנסין בפעם האחרונה.

גנסין מת בוורשה ב-6 במאָרס 1913, ומכתביו של ברנר שותקים ומתעלמים מכך. הוא כותב לחובר בוורשה במאָרס (איגרת 544) בעניינים עסקיים-ספרותיים, ושבו וכותב אליו ב-11 במאי (איגרת 557), ואף שהוא יודע שלחובר היה קרוב אל גנסין בתקופת גסיסתו בוורשה, אין במכתביו שום התייחסות למותו של חברו, שום שאלה אינה נשאלת ואין שום בקשת אינפורמציה. ברדיצ'בסקי, למשל, מיהר לחקור ולדרוש אצל לחובר לנסיבות מותו של גנסין ביותר ממכתב אחד, ולחובר ענה לו לבסוף בהרחבה (ראו הולצמן, 2002: 109-110), אבל באפרייל כותב ברנר הן לברדיצ'בסקי (איגרת 545) הן לשופמן, הידיד המשותף שלו ושל גנסין (איגרת 546), ואין זכר לגנסין במכתבים (שופמן ודאי הזדעזע מכך).

אך בתחילת מאי מגיעה אל ברנר הצעתו של ביחובסקי, בשם ידידו ומוקיריו של גנסין בפוצ'פ, לערוך ולהדפיס קובץ ספרותי לזכרו. ברנר עונה לו במכתב ענייני (איגרת 555), שלדעתו לא צריך להוציא קובץ-זיכרון שיכלול רק "מאמרים, רשמים, זיכרונות, ביוגרפיה" וכו' שנושאם הוא אוריניסן, וכי לא יקבל עליו את העריכה של קובץ כזה. הוא יסכים לערוך רק קובץ ספרותי-אמנותי לזכר גנסין "שיבואו בו דברי ספרות יפים בכלל", בתוספת כמה דברים על גנסין, ומכתבים שלו. תנאי זה של ברנר התקבל, אך מי שנכשל לבסוף במימוש התוכנית הרחבה היה ברנר-עצמו.³³

33. מאחר שהקובץ הצידה שיצא לבסוף היה בדיוק קובץ-זיכרון מן הסוג שברנר התנגד לו, לא הדפיס בו ברנר את שמו כעורך.

רק בשליש האחרון של יוני (איגרת 560) מתחיל ברנר לפנות לסופרים כדי שיכתבו על גנסין או ישלחו יצירות ברוחו בשביל הקובץ (ברקוביץ, על-פי איגרת 587 של ברנר, נבהל שמצפים ממנו לכתוב "ברוחו של גנסין", כלומר, בסגנונו). ורק עכשיו, לקראת סוף יוני, נפתחות סוף-סוף חרצובותיו של לחובר והוא מעז להזכיר את גנסין שוב ושוב באוזני ברנר (לחובר, 1971: 183-185).³⁴ זה קורה לא לפני שברנר הזמינו לתרום לקובץ לזכר גנסין (איגרת 562, 21.6). כעת הוא אוזר אומץ לכתוב ש"מרום צרה ויגון על גנסין, שראיתו מת לאט לאט לעיני, אי-אפשר היה לי להסיח דעתי לשום דבר", ואף לומר לברנר, "אתה הלוא היית חבר לו וידעת אותו מנעוריו והיית קרוב אליו מכמה צדדים (אף כי מכמה צדדים אולי גם רחוק)", ולהציע לו לכתוב "את תולדתו" של גנסין בשביל כרך כתביו, והוא מסיים את מכתבו בידיעה מרעישה: גנסין הגוסס, בלילו האחרון, קרא בדמדומיו פעמים אחדות בשמו של ברנר, וכשהעיר לו מישוהו שברנר אינו נמצא כאן, ענה גנסין ברוסית: "מובן שאני יודע זאת, אולם הן צריך אני להעיר אותו דבר מה" (ראו גם לחובר, 1966: 357).

עריכת הקובץ הצידה התנהלה כנרפות ובעצלתיים. וכינתיים, בספטמבר 1913, התחתן ברנר עם חיה ברוידא, לתדהמת חברים שסברו שלבו אינו נתון לנשים,³⁵ וכשיצא לבסוף הקובץ לזכר גנסין כבר תישא חיה ברוידא בבטנה את אוריניסן, הבן של ברנר ושלה. אפילו בתחילת נובמבר טרם ניגש ברנר לעבודה ממשית על הקובץ, כי הדברים שהגיעו אליו היו מעטים (איגרת 602). מאחר שהעבודה על קובץ רביבים התחרתה במאמצים להשיג חומר להצידה עלתה בדעתו של ברנר האפשרות לאחד את שני הקבצים (איגרת 601). בתיק המערכת, בתחילת נובמבר, היו רק דברים של שניאור, שמעונוביץ וברדיצ'בסקי (ובדצמבר, כשהקובץ התמהמה, דרש ברדיצ'בסקי את מאמרו בחזרה – איגרת 614). בסופו של דבר, רוב הסופרים שברנר רצה שישתתפו בקובץ – ברדיצ'בסקי, צייטלין, לחובר, ברקוביץ, ביילין, אנוכי, קבק, פוזננסקי, אז"ר – התחמקו באופן זה או אחר; פרישמן הרשה לו לכלול בקובץ דבר שכבר פירסם. ברנר היה מוכן לחכות לחובר עד 20 בפברואר 1914, בעוד הקובץ הולך ונדפס, ובכל זאת לחובר לא כתב (איגרת 623).

באמצע מארס 1914, שבוע לאחר יום השנה למותו של גנסין, יצא כמעט בדרך נס הקובץ לזיכרו ב-1,500 עותקים, שכמעט לא נמכרו (ביחובסקי חשב להשתמש בהכנסות הקובץ לצורך הקמת מצבה לגנסין,³⁶ אך דעתו של ברנר היתה שאין צורך להניח לו מצבת-אבן). אבל בתחילת 1914, בעוד הקובץ מתמהמה, זיהה ברנר שזה רגע שבו רבים דרוכים למוצא פיו: הוא הבין בהדרגה כי נפלה כאן לידי הזדמנות יוצאת-דופן לברר, קודם-כל לעצמו ואחר-כך לקהילייה הספרותית, את יחסיו עם אוריניסן שלו, לעצב אותם מחדש ואף להשתחרר

34. הדבר אינו קורה כחודש אחרי מותו של גנסין (בניגוד לשפירא, 2008: 260) אלא כעבור למעלה משלושה-חודשי חודשים. מכתבו של לחובר, כפי שאפשר להיווכח מקריאה בו, עונה לברנר על מכתביו מ-11.5 (איגרת 557) ומ-21.6 (562). לכן לא ייתכן שנכתב לפני סוף יוני. תאריכו הנכון הוא 27.6, וברנר השיב עליו ב-11.7 (571).

35. ראו שפירא, 2008: 258-259.

36. המצבה הוקמה רק ב-1939, עשרים-ושש שנה אחרי מותו; ראו הפרק המרתק של הולצמן על "מצבתו של גנסין", 2002: 93-133.

מהם. דווקא בגלל דלותו של הקובץ הצידה בולטים בו מצד אחד שישים ממכתביו של גנסין שכונסו בו,³⁷ ומן הצד האחר – המסה של ברנר, המסיימת את הקובץ שכמו זורם כולו לקראתה. רבים רואים בטקסט שכתב ברנר לקובץ את אחת הפסגות של כתיבתו, "אחד הדברים היפים ביותר שברנר כתב מימיו" (הולצמן, 2002: 86). ברדיצ'בסקי כתב לברנר על רשימת-הזיכרון שלו: "הייתי מבוהל כל היום מיללת החיים ומהצער העמוק [...] אלוהים אדירים! שירה רבה כזו היתה בידך ואתה שפכתה עלי נייר דרך אגב" (ברטונוב, מהדיר, 1962: 117). לא הוטל ספק בכנות ובאמינות של רשימתו של ברנר, וכל מי שכתב על יחסי ברנר-גנסין שאב ממנה מלוא חופניים.

ככנותה של הרשימה אי-אפשר לכפור, אך היא לוקה בהרבה אי-דיוקים עובדתיים: המרחב המדומיין של ברנר השתלט בה על הזיכרון. כדי לקרב את הסיפור ככל האפשר למרחב המדומיין שלו, וכדי שתקופת לונדון לא תפגום בתמונה הכוללת, היה על ברנר להטיל סלקציה חריפה באשר לכל מה שהיה לפני לונדון. רשימת-הזיכרון מתחילה במצב של "ערפל, ערפל. לא אזכור דבר מסוים, לא אזכור כמעט כלום", ואז צפים אט-אט ועולים, חוזרים לזיכרון, בדיוק אותם אלמנטים שבכוחם לבנות את הקיץ ואת החורף במקביל ל"כיום קיץ, יום חום" של ביאליק.

"מה היה לי אורי-ניסן עד בואו אלי ללונדון", פותח ברנר את הרשימה, ומיד אפשר לשים לב לכך שלא אמר 'עד הגיעו ללונדון', אלא "עד בואו אלי", והרשימה כולה היא אכן שלוש וריאציות על "בוא אלי" כמו בשיר של ביאליק (השלישית היא: 'אל תבוא אלי').

"על-פי מסיבות חיי" – ממשיך ברנר – "אין לי אף שורה אחת מכל המכתבים הרבים אשר כתב אלי עד שנת תרס"ז [כלומר עד בואו אלי ללונדון], ולא אוכל לזכור גם דיבור אחד ממה שכתבתי אני אליו". את מסיבות החיים, לפחות בכל הנוגע למכתבי גנסין אליו-עצמו, תיזמר ברנר היטב כך שאף לא אחד מן המכתבים הללו ימצא את דרכו אל הקובץ הצידה. המכתבים הרבים ש"אין לי" שכבו באותה שעה מוגנים ובטוחים אצל חיים איצקוביץ, מידירי ברנר בלבוב, מורה לעברית, המפיץ של רביבים, שברנר הניח בידיו כתבים ומכתבים כשיצא לארץ-ישראל. וברנר אומנם כותב לביחובסקי – שקיבל על עצמו לאסוף מכתבים של גנסין – ש"אצלי אין כלום" ממכתבי גנסין, אבל "אולי יימצאו, מאלו ששלח אלי, אצל צעיר אחד בלבוב" (איגרת 555), אך הוא אינו עושה דבר כדי להשיג את המכתבים הללו מאיצקוביץ (ברחוב ז'ולקביסקה 45, לבוב), ואף אינו מגלה לביחובסקי מיהו אותו בחור בלבוב ומה שמו. ושמה ב"צעיר אחד בלבוב" הכוונה בכלל לזאב סירוטה, עוד ידיר של ברנר בלבוב, שנפטר ב-1921, אך לפני כן מסר ערימה של מכתבים לאיצקוביץ, אולי איגרות של גנסין וברנר (ובייליז) לשופמן.³⁸

37. ברנר פירסם בפסבדונים (בן-שלמה) בהאחדות רצוניה על המאסף הצידה (1960: 398-399), וכתב בה ש"הדבר החשוב והנעלה בקובץ הזה הם, בלי שום ספק, מכתבי גנסין בעצמו" – "יצירה אמנותית ממדרגה עליונה". אכן, ברנר סבר שאמת חייו של גנסין נשקפת ממכתביו הפרטיים אולי יותר מאשר מיצירותיו (איגרת 562).

38. ב-1924 בישר שופמן לפוזננסקי, ששקד על איסוף החומרים הקשורים בברנר, שהוא שולח לו "באחריות" מכתבים של גנסין אל ברנר ואליו מן השנים 1906-1907, שהיו אצל איצקוביץ וחלקם היו קודם אצל סירוטה (ראו: גוברין, 1982: 515-516). ביחובסקי אסף במשך שנים מכתבים

כך או כך, ברנר דאג ל"ערפל, ערפל" גם בהקפידו שמכתבים של גנסין לאחריים, העוסקים ביחסים שבינו לבין ברנר, לא יתפרסמו בקובץ הצידה. שישה מכתבים מאלה שהעביר ביחובסקי לצורך פרסום בקובץ הוא השמיט (איגרת 614). את ביילין הזמין ברנר להרחיב את רשימתו על גנסין מ־1913 (2006ב), להעמיק את הדברים, "להשתמש יותר במכתביו", אך "להוציא מתוכם את יחסי אני לגנסין, שאינו מן העניין, אחרי שאני עדיין לא מתיי" (איגרת 569). ביילין משיב לו: "את המכתבים המועטים שקיבלתי מגנסין אין אני יכול לפרסם בדפוס", ואניטה שפירא (2008: 261) נלכדת בעמימות של דבריו ומסיקה שאכן יש במכתבי גנסין הללו, שבידי ביילין, "אותם דברים שברנר חשש מפניהם". אך אין זה כך, והגיעה העת להתפכח מביילין, שאת זיכרונותיו מעריכים כולם. מסתבר שבכל השנים עד מותו שלח גנסין רק שני מכתבים לביילין (פרט לדרישת השלום שצורפה למכתבו של ר' בנימין לברנר) – אותם מכתבים שביילין-עצמו כבר סיפר עליהם בשברי הזיכרונות שלו מ־1913 (2006ב: 85, 92), מכתבים שהיו מונחים לידו בשעת הכתיבה, ולימים הגיעו אל כרך איגרות גנסין (איגרות 124, 169).³⁹ בשני המכתבים מתעניין גנסין אצל ביילין אם הוא מקבל ידיעות מברנר, ואין בהם שום דבר נורא, מ"אותם דברים שברנר חשש מפניהם", פרט לאיזו עקיצונת, שברנר ודאי אינו כותב לביילין "בכוח הפרינציפוס". ביילין, שכבר התחיל לבנות את תדמיתו כחברו הקרוב ואיש סודו של גנסין בלונדון, פשוט לא היה מסוגל להודות שגנסין לא כתב אליו כל השנים, וכי בלי רכילות על ברנר, גם אין לו מה להוסיף על הרשימה שכבר פירסם בהצפירה (2006ב). וכשברנר הוסיף ללחוץ עליו בעניין הרשימה להצידה, החל לטעון שלא טוב עושה ברנר שקיבל על עצמו את עריכת הקובץ, כי יש חשש שיחסו של גנסין אל ברנר בשנים האחרונות ישפיע שלא מדעת על העריכה. עקב כך ניתק ברנר את יחסיו אתו לתמיד (ביילין, 1927). את המסה שלו כתב ברנר בשעה שרוב הקובץ כבר היה מודפס (שישה גיליונות של 16 עמודים מתוך תשעה).⁴⁰ ברנר קרא את מכתבי גנסין שכבר נדפסו (מכתבים לא אליו), ומלים וצירופי לשון מתוכם מצאו את דרכם למסה שלו. הוא גילה בהם כמה טעויות דפוס וגם טעות עובדתית אחת, והוסיף בעמוד התוכן של הקובץ (זה הגיליון שנדפס אחרון) רשימת תיקוני טעויות לאיגרות. לימים הועתקו האיגרות לכרך איגרות גנסין (גנסין, 1946) ואף אחד מתיקוני הטעויות הללו לא תוקן בהן. את הערכוביה הכללית שאפפה את איגרות גנסין בהצידה עקב רשלנותו של ביחובסקי, האחראי למדור המכתבים שבקובץ, לא איתר ברנר, ואף לא את

של ברנר ושל גנסין, וב־1923 מסר אותם לידי דוד בן-גוריון, שהביאם ארצה (שפירא, 2008: 354-353).

39. אף שהם לידו בזמן הכתיבה, הוא מתרשל וטועה במסירת תוכנם. הראשון הוא מפוצ'פ, מ־12.09.31 (איגרת 124 של גנסין; התאריך 20.11 הוא לפי הלוח היוליאני, וגנסין מתנצל בו על שלא כתב לו שנתיים (זו האיגרת מעמ' 92, שביילין מספר עליה כאילו התקבלה ממוסקבה), והשני הוא מוורשה (איגרת 169), מ־19.10.12, חמישה חודשים לפני מותו של גנסין, ולא שישה שבועות כפי שכותב ביילין, וגם במסירת תוכנו (בעמ' 85) ביילין לא מדויק.
40. כל גיליון הורכב משתי פורמות (8 עמודים של כל צד). בדפוס "אחדות" היו אותיות רק לפורמה אחת; היו מדפיסים אותה, מפזרים את האותיות, וממשיכים לסדר פורמה חדשה. הגהה ראשונה לכל 8 עמודים עשתה חיה ברוידא, והגהה שנייה עשה קדיש יהודה סילמן, וההדפסה נמשכה כמה שבועות.

הטעויות העובדתיות ב"רשימה הביבליוגרפית". מחדל העריכה של ברנר יצר בכייה לדורות, כי השיבושים נדדו מהצידה הלאה, ואף הכפילו ושילשו את עצמם.

למשל, הערות בראשי מכתבים, שביחובסקי כתב לעצמו, או לברנר (כגון, ברוסית: "אינני יודע את התאריך, אבל אני יודע שב-1900"; או: "כך וכך לירה פלוני ופלוני") הופיעו בדפוס כאילו גנסיץ בעצמו כתב אותן; ושוב ושוב שוערו תאריכי מכתבים בלי שים לב לכך שתוכנם סותר את התאריך, שכן מתוארים בהם עניינים שתאריכם ידוע והוא מאוחר יותר. ביחובסקי גם לא הבין את ההומור של גנסיץ (המסוגל לכתוב כשכבר דצמבר, שפלוני אף-על-פי-כן עדיין מתעקש להגיע לפוצ'פ בקיץ) ואי-הבנה של התבדחות שלחה אותו לתאריך שגוי. לפעמים, בלי שום סיבה, הקדים ביחובסקי מכתב מאוחר, למשל מכתב במוצאי יום-כיפור, למכתב קודם, שנכתב, למשל, ב'ד' בתשרי; לפעמים הוא הסתמך על חותמת הדואר בארץ המוצא של המכתב ולפעמים על החותמת בארץ היעד, ובייחוד לא היה ער להבדל בין תאריכים יוליאניים לתאריכים גרגוריאניים (בוורשה או בלונדון), וכך גם נוצרו אבסורדים של זמן ההולך לאחור, כגון גנסיץ הכותב מכתב לאביו מלונדון עשרה ימים לפני שהגיע לשם, ועוד כותב אליו דווקא בשבת.

כל הקלקלות הללו, כפי שהן, עברו לקובץ איגרות גנסיץ בעריכת שכנא נשקס (גנסיץ, 1946), שגילה כישרון מיוחד להוסיף על הטעויות של ביחובסקי טעויות משלו מאותו סוג. נשקס הגדיל את ערכוביית התאריכים,⁴¹ ומלבד זה, במכתבים שהעתיק מהקובץ הצידה הוא ביטל את הסוגריים שבתוכם כתב ביחובסקי תאריכים ששיחזר, וכך הפכו התאריכים הללו לתאריכים שגנסיץ-עצמו כתב כביכול. ומאחר שנשקס גם התבלבל לא פעם מול חותמת דואר מטושטשת, למשל בין X ל-V (10 ו-5), עלה בידו לבסוף להוציא את ספר האיגרות המרושל ביותר שנדפס אי-פעם בעברית, ספר שלפחות שלישי מן האיגרות שבו אינן במקומן הנכון (וראו גם בקון, 1970).

לכך ברנר לא התכוון, אבל הערפל סביב הסדר והתאריכים של איגרות גנסיץ, שהחל להיווצר בהצידה והתעבה בהמשך, לא אפשר לקרוא את ההתכתבות של גנסיץ וברנר איגרת מול איגרת, והיקשה על ההתחקות אחר סיפורם לאשורו.⁴²

בימים ההם הלך הדואר ברכבות בין לונדון לאירופה – אפילו לפוצ'פ – ביעילות מופלאה. אדם שלח מכתב מלונדון וכעבור עשרה ימים, או אף שמונה, כבר היה בידו מכתב התשובה של נמענו (כלומר, הדואר הגיע כעבור ארבעה ימים, ומלונדון לוורשה ולווילנה אפילו כעבור שלושה). בלונדון רוקנו את תיבות-הדואר שבע פעמים ביום, ומכתב בתוך העיר הגיע כעבור שעתיים-שלוש. בטיימס התפרסם מכתב תלונה של מישהו שמכתב שנשלח אליו

41. עד סוף פברואר 1900 מפגר הלוח היוליאני ב-12 יום אחרי הלוח הגרגוריאני, ומן ה-1 במאוס ואילך ב-13 יום, אך מסתבר שנשקס סבור שיש להחסיר (ולא להוסיף) כדי לקבל את התאריך הגרגוריאני. ראו, למשל, הערותיו בתוך גנסיץ 1946: 87, 117.

42. לצורך מאמר זה היה עלי לתארך את איגרות גנסיץ מחדש (איגרות ברנר, לעומתן, נערכו למופת בידי פוננסקי). איגרות גנסיץ יופיעו להלן בציון מספר האיגרת בספר איגרותיו (גנסיץ, 1946), אך התאריך שיתווסף להן, בסוגריים מרובעים, יהיה תמיד התאריך הנכון לפי הלוח הגרגוריאני (שברדך-כלל אינו זה המופיע בספר, וכאמור, גם רבים מן התאריכים היוליאניים שבו משובשים). גנסיץ, באיגרותיו, הרבה להדגיש מלים. כל ההדגשות בציטוטים מאיגרות גנסיץ הן במקור.

הגיע באותו יום כעבור שבע שעות. ברנר היה יכול לסמוך על כך שאם ישלח בבוקר מכתב לכתובת בלונדון, יגיע המכתב לנמען או לנמענת עוד באותו בוקר.

5. "אחא! אחא!"⁴³

בסלקציה גדולה, בתעטועי זיכרון או אף באי־דיוקים מכוונים, מספר ברנר לאחריים ובעיקר לעצמו, ששוחצי שנים אחרי שנבעה הקרע בינו לבין גנסיין, מה היה יחסו שלו לגנסיין כל השנים, ובעיקר מה היה יחסו של גנסיין אליו לפני בואו ללונדון ואחרי־כך. רשימה זו אינה מעמידה שום דיוקן אישי או ספרותי של גנסיין, אלא עוסקת אך־ורק ב"יחס", ומנסה להבין את התמורה שחלה בו.

בעזרת שירו של ביאליק, ובעזרת האינפורמציה החדשה שהתגלתה לברנר רק לאחר מותו של גנסיין – "מחלתו הפיסית אשר מת בה", הפגם בלבו – מעצב ברנר מחדש בהווה של הכתיבה, ב־1914, את יחסו של גנסיין אליו. בסופו של דבר נועדה הרשימה לאשש את סיפור האהבה בין השניים ולהעמיד במרכז העקרוני את הערב בוורשה, למרות מה שנראה כהתנכרות ומשטמה מצד גנסיין בלונדון.

לפי האופן שבו הבין ברנר, כאמור, את שירו של ביאליק – הקיץ הלונדוני, הדומה בכל ל"תור הסתיו" בשיר, הוא תקופה אחת, שאין בכוחה לשנות את האחרות. להיפך, בגלל מחלתו של גנסיין וסבלו אפשר להבין את התנהגותו בה.

וגם בלונדון עוד מקנן במעמקים הד־המשך, אומנם מיסור, של הערב ההומוארוטי בוורשה. ברמז מצועף מאוד ובוזירות רבה מבליע ברנר, בין כל האפשרויות העולות במחשבה במהלך הניסיון להסביר את שתירתו המתנכרת של גנסיין, כמה שורות על הייסורים המיוחדים של היחס המסוים שבינו לבין גנסיין [5]. אלה אינם הייסורים המוכרים של סופרים עבריים, או של גולים במזרח־לונדון, או של בני־אדם חולניים, עניים וכו'. בנוסף לכל אלה, שגם הם ישנם, מאפיינים את השניים הייסורים האחרים של "היחס הזה". "מה יוכלו האנשים לדעת על מידת הייסורים של היחס הזה אשר ביני ובין אורי־ניסן, בין אורי־ניסן שלי... המשפט אינו נסגר, אינו מתחייב באופן מוחלט להדדיות של "היחס הזה", כאילו ברנר אינו יכול לדבר בשם גנסיין בה במידה שהוא מדבר בשם עצמו, אבל מיד בהמשך [6] הוא מצרף אליו את גנסיין ביתר ביטחון: שניהם מבינים כי "היחס הזה" הוא אסון שרובץ עליהם. זה כל מה שמעז ברנר לומר במסה הזאת על הבהלה והאכזבה והכאב שעורר הניסיון לממש יחד בלונדון את ההומוארוטיות שניצניה בוורשה, כאילו היו השניים מרומים, "כאילו שנינו קווה קיוונו כי הפגישה תהא אחרת, כי היחסים יהיו אחרים, כי חיינו יחדיו יהיו אחרים" [5] (ראו גם הירשפלד, 1992: 43).

43. בהדפסה בהצידה חילק ברנר את רשימת־הזיכרון שלו לשמונה פרקים (לא ממוספרים), מופרדים באמצעות קו של 18 מ"מ באמצע השורה. חלוקה זו נשמרה רק בחלקה בהדפסות מאוחרות יותר. להלן אתיחס לרשימה זו לפי פרקים אלה, שמספרתי אותם: [1] מ"מה היה לי אורי־ניסן"; [2] מ"אגל־הדמע ההוא"; [3] מ"רק כעשר שנים עברו"; [4] מ"כי אצלו כבר אחרי ככלות הכל"; [5] מ"פעמים אחדות בעת ההיא"; [6] מ"ברגעים הטובים המעטים"; [7] מ"ירא אני"; [8] (אחרי משולש כוכבים) מ"כעבור שבועות אחדים".

ובאשר לתקופות שלפני לונדון, קודם-כל נשקף לברנר, כמו מתוך הערפל, היחס האמיתי שהיה ביניהם תמיד [1]. "אהבה?" שואל ברנר (כשם קוראיו היודעים משהו, או כשם עצמו, מתוך רצון להגדיר), ומשיב, "בוודאי ובוודאי, בכל אופן מצדדי". גם כאן הוא נזהר מלחייב את גנסין במידה שהוא מחייב את עצמו, ותחילה הוא מתאר את הדברים שהוא-עצמו לא היה יכול שלא לאהוב בגנסין, וגולש מנפש ורוח למאפיינים גופניים כמו "תנועות כל-כך גרציזיות [...] ויחד עם זה מלאות איזו פשטות עצורה, הגובלת עם ביישנות של ילדה בת שש"⁴⁴, או קולו של גנסין ו"זעזועי-כתפותיו" אגב דיבור.

אלא שעד מהרה צפים ועולים זה אחר זה שני אירועים קונקרטיים, שיותר משהם מראים את אהבתו של ברנר, הם מראים דווקא את רגש האהבה של גנסין כלפי ברנר – גם אם הם מציגים אותו רק בהרצאה ולא בהגדה. אדרבה, הצד הרגשני והצד הספקטרוטי עוד מועצמים בהם משום כך, ושניהם מצדו של גנסין.

אלה שני אירועים סביב אגל דמעה (והשני מוצג כהשתקפות של הראשון, כאילו חוזרת בו אותה דמעה עצמה [2]). תחילה מסופר על אגל הדמעה הלוהט, השורף את הנייר במכתבו של גנסין לברנר מפוצ'פ לביאליסטוק – הדמעה הנשלחת במכתב כמין מחווה רומנטית בין נאהבים. ואחר-כך אנו עדים לשובו הפתאומי בוורשה של האגל הישן שנשלח מפוצ'פ, בדמעות הנושרות אחרי שגנסין חיבק את ברנר ולחץ אותו אליו. הדמעות הללו, המתוארות כאלוהיה לביאליסטוק, ואלוהיה לשייר של ביאליק – האם הן מבטאות את הריגוש הארוטי, או שמא את האכזבה מאי-היכולת לפתחו הלאה?

הסלקציה הצפה-ועולה ברשימה "אורי-ניסן" נוגעת במתכוון רק לחייהם הבוגרים של השניים – "מעט שנפלנו שנינו לתוך מה שקורין 'החיים'" [1]. לכן אין היא כוללת את ימיו של ברנר בקרבת גנסין בישיבה בפוצ'פ מגיל שלוש-עשרה עד גיל חמש-עשרה-וחצי, לפני ש"נפל" לחיים, כלומר יצא לביאליסטוק במארס 1897.

אבל ברנר גם נמנע 'מלזכור' את התקופה שבה שב לפוצ'פ מביאליסטוק בן שש-עשרה- וחצי למשך כתשעה חודשים, ולא ללימודים בישיבה. ובין ימי ורשה לימי לונדון מושמטות שתי הפעמים שבהן שהו ברנר וגנסין יחד, פנים אל פנים. הראשונה ב-11.5.02, כשגנסין הגיע לבקר את ברנר לשעות אחדות בתקופת שירותו הצבאי של ברנר באוריל, ופגש אותו בביתו של הסופר ח.י. קצנלסון, "הרב מטעם" (איגרת 25 של ברנר מיום 11.5.02 בלוח הגרגוריאני; איגרת 10 של גנסין [14.5.02]), והשנייה, כשגנסין ביקר את ברנר בעיירה סטארודוב במארס 1904. ברנר – העריק מהצבא והאסיר שחטפו אנשי הבונד מ'מסע האסירים' – נחבא שם וחיכה לסיום הכנת התעודות המזויפות, שהיו נחוצות לו לנסיעתו ללונדון (באיגרת 37 שלו הוא מספר לביאליק על ביקורו של גנסין).

באוריל ובסטארודוב היו הביקורים בדירות של אחרים, שברנר-עצמו היה בהן 'אורח', וגנסין לא הוזמן אלא הגיע לביקור לא-צפוי, במפתיע. בפוצ'פ, בתקופה השנייה של ברנר שם, גר גנסין בבית הוריו ולא במקום משלו. כדי להיכלל ברשימת-הזיכרון של ברנר על המפגשים להתאים למרחב המדומיין שלו, לעמוד בתנאי של "בוא אלי": עליהם לכלול מזמין שיש לו חדר

44. ב-1904, כפי שאראה, גם גנסין דימה את ברנר לילדה – ילדה מתולתלת היושבת על ברכיו.

צנוע (ועל כל פנים, איזה מקום 'משלו'⁴⁵) ורע שיפוחה לבוא. כך נותרו רק שלושה 'מפגשים' (בביאליסטוק, בוורשה, בלונדון; והראשון, מפגש שלא התממש), שברנר אכף עליהם להיות קיץ, חורף וסתיו, הגם שאף אחד מהם לא התרחש בעונה הביאליקאית שהוצמדה לו. ובכל זאת נותרה הפגישה עם גנסין באוריוול מובלעת ברשימה של ברנר. ברנר "שומע" בהווה של הכתיבה את קולו של גנסין ורואה את כתפיו המתנועות אגב דיבור, והדיבור שהוא חווה בחושי־רוחו אינו אלא קריאה מתוך "ג'ניה", סיפורו הראשון של גנסין, שנכתב במאוס 1902 (איגרת 9 של גנסין [21.3.02]). אין ספק שרק באוריוול, פחות מחודשיים מן הכתיבה, יכול היה ברנר לשמוע את גנסין מקריא לו את הסיפור.

אופן הציטוט מן הסיפור הזה ברשימה של ברנר [1] אופייני למפגני הזוגיות שברנר יוצר בה. בסיפור "ג'ניה" עצמו באים המשפטים המצוטטים ב'גוף ראשון': "אין אני מבין בכל זאת לרעו ולכוונתו. אין אני יודע היטב, למשל, את 'זו פֶּלְשֶׁר', וכו' (גנסין, 1982: א: 21). 'הגוף הראשון' הוא של מספר הסיפור פֶּרִידִין, בְּנֶרְצִיה שהיא מבע משולב, המוסר את דיבורו שלר עצמו בגוף שני אל חברו הטוב לרנר, דיבור שבאה בו, כדיבור זר, גם התייחסותו של לרנר זה לג'ניה: "זו פֶּלְשֶׁר" (כלומר בפועל, 'במצואות', כמו דיבר פרידין אל לרנר ואמר לו: "אין אני מבין בכל זאת לרעך, אין אני יודע היטב, למשל את 'זו פֶּלְשֶׁר' וכו'). ברנר הופך כאן את המבנה, שכבר בסיפור־עצמו הוא סימביוטי – את 'הגוף הראשון' של פרידין, המבליע את דיבורו אל לרנר וגם מחקה מלה של לרנר – ל'גוף־ראשון' של גנסין־עצמו, שהוא, ברנר, מוסר אותו בגוף שלישי אך שומר על המרכאות ("אין אני מבין בכל זאת לרעו", המבליע: "אין אני מבין בכל זאת לרעך", הופך כאן ל"אין הוא מבין בכל זאת לרעו"). הקטע כולו ברשימה של ברנר הופך כך להיות קולו של ברנר המוסר בציטוט מדומה ובעצם במבע משולב את גנסין, המקריא את פרידין המוסר במבע משולב דיבור אל לרנר.

במבנים משוכללים כאלה של קול כפול, שעוד אראה אחרים כדוגמתם ברשימה, כמו ממש ברנר בפועל בתוך הטקסט את הזוגיות שלו ושל גנסין.

בוורשה, בתקופת ביקורו בה ב־1900, ימקם ברנר את גנסין בבית מספר 21 דירה 21, והמספרים הללו, בין שהם תעותוע של הזיכרון,⁴⁶ ובין שאכן סיפקה אותם המציאות המוצלחת, אינם נשאים אקראיים. הסלקציה של הרשימה של ברנר הופכת שורה ארוכה של פרטים מן המציאות לשיקופים של עקרון הזוגיות והכפילות, שיקופים של ה־21, של השניים שהם אחד והאחד שהוא שניים.⁴⁷ כך, הַחֵל מאגל הדמע, שבשיר של ביאליק קיים רק בחורף, אך ברשימה של ברנר הוא צף ועולה פעמיים, קודם בביאליסטוק, ואחר־כך בוורשה, ובה הוא אף מוכפל לשתי דמעות, וכלה בחוברת האחרונה של המעורר, שהיא כפולה. ושוב ושוב, כפי שאראה, מושך ברנר את עצמו ואת גנסין לאנלוגיות מרובות. הוא אף מקטין את פער הגילים שבינו לבין גנסין ("אנחנו שנינו כבני שבע־עשרה-שמונה־עשרה"; "והוא, הגדול ממני בשנה או בשנתיים"). בכלל, הוא מעדיף ברשימת־הזיכרון מספרים שאם אינם כוללים את הספרה

45. לברנר בביאליסטוק, בתקופת מכתבו הרלבנטי של גנסין, כבר לא היה חדר ברשותו והוא התגורר בקלויז.

46. כפי שיש לי סיבה להניח, ויוסבר בהמשך.

47. וראו גם הירשפלד, 1992: 42-43.

1, לפחות יכללו 'שתיים' ('שתיים-שלוש שנים', 'שניים-שלושה שבועות'), גם אם עוברתית המספר אינו נכון.

ומצד אחר, כל אחד מן השניים שהם אחד הוא גם אחד שהוא שניים: יש בו כפילות טבועה, אמביוולנטיות ממילאית (כגון, לא רק אהבה כלפי חברו, אלא גם שנאה מובנת-מאליה כלפיו: "אך ישטמני אוריניסן [...] וכי אני אוהבו?" [5]), ויש בו גם כפילות מבנית של ניגוד בין חוץ לפנים: גנסין כאילו נושא עליו שריון ומגן, המכסים על הנעשה בו פנימה וברנר שואף לחדור דרכם [4], ואילו לברנר יש "קרום התפשרות" עם מזרח-לונדון, שגנסין, לדעתו, כמו מבקש לקרוע אותו.

פעם אחר פעם יוצר ברנר בטקסט חזרות לשוניות שעניינן שותפות של שניים-יחדיו, בנוסח: "הן גם אני גם הוא לא ציפינו לכלום מבואו לונדונה, ואף-על-פי-כן כאילו שנינו היינו מרומים... כאילו שנינו קווה קיווינו כי הפגישה תהא אחרת, כי היחסים יהיו אחרים, כי חיינו יחדיו יהיו אחרים" [5]; או, "כי אין אני אשם, כי אין הוא אשם, כי אין אנחנו אשמים" [6].

ואת אקלים הכפילות מטפחות כמו באופן איקוני הכפלות מלים, שהרשימה זרועה בהן: "בוודאי ובוודאי", "היתה, היתה אהבה", "ערפל, ערפל", "אחא! אחא!", "אוריניסן! אוריניסן", "אך ישטמני אוריניסן, אך ישטמני", ועוד (הירשפלד, 1992: 42). ודווקא בתיאור של תקופת לונדון, בעוד הזוגיות הולכת ומתערערת, מטופחת ברשימה הכפלה לשונית הנובעת מהצבת מקור מוחלט לפני פועל בעבר: "חשוב חשבתי", "קווה קיווינו", "נדמה נדמה לי", "מנוע לא מנעתי", ועוד, וקצת אחרת: "נפשי הִמְרָה מרה" – "זוגיות" לשונית של לשון גבוהה, מעצימה, המחדדת את הטרגיות שבפירוד.

חלק הארי של הטקסט של ברנר מוקדש להיטלטלותו בלונדון בשאלת יחסו של גנסין אליו. יש בו שורת קטעים הנראים כמונולוגים פנימיים נמשכים-חוזרים אופייניים לתקופת 1907, רוויים דיאלוגיות עצמית, שכל חוליה שבהם מערערת על קודמתה, והם אינם מגיעים לשום גמר מבורר ומנופה. ב-1907 היה ברנר בבחינת האני-החווה. עכשיו, ב-1914 הוא האני-הכותב, היודע דבר שלא ידע ב-1907 (מחלת הלב של גנסין), אבל גם עכשיו אין שום דבר מוגמר בנוגע לשתי השאלות שברנר משוכנע שהן קשורות זו בזו: מה יחסו של גנסין אליו ומה קורה בנפשו של גנסין. עיקר רשימת-הזיכרון הוא תהליך המתרחש בהווה, ב-1914, תוך כדי עצם הכתיבה, המגיע במפתיע לפואנטה בעזרת שירו של ביאליק ואגב הרהור שני על סצנת הגערה על טעות-הדפוס. התהליך מגיע לנקודה שאומנם אין בה תשובה על שתי השאלות שלעיל, אבל היא מאפשרת לברנר להכיל את מה שקרה בלונדון מבלי לפגום, לדעתו, באושר שהיה מנת חלקו בביקור אצל גנסין בוורשה. 'העלילה' העיקרית של רשימת-הזיכרון אינה איפוא משהו שהיה ונגמר וסופו ידוע למספר, אלא תהליך התמודדות המתחולל לנגד עיני הקוראים.⁴⁸ שני מישורי הזמן של הרשימה, 1907 ו-1914, נפגשים תדירות כחלל ביניים מפורז. זה קורה במבעים משולבים של האני-הכותב ב-1914 עם האני-החווה של 1907, כאילו האחד מטמיע לתוכו את האחר ("למה תסתיר הגברי?"; "כלום היה יכול והיה צריך להיות אחרת?";

48. שאלה שאי-אפשר להשיב עליה היא שאלת האותנטיות: האם הכנתו החדשה של ברנר אכן צמחה ממש תוך כדי הכתיבה, או שמא צמחה ב-1914 לפני הכתיבה, והכתיבה רק ממחיזה את תהליך הגישוש לקראתה? מתוך דעה קדומה על ברנר ותהליכי הכתיבה שלו, אני נוטה לאפשרות הראשונה.

"למה? באיזו זכות?" [4]; "שומרני אלוהי ממחשבה כזו!"; "כן, נפתל לב אנוש" [5] – איזה 'אני' מייצגים המשפטים האלה?). בנוסף לכך יש בטקסט מחשבות המסופרות כמחשבות של "אז", אך בליווי אמירה מפורשת שאולי לא "כך היה הדבר", "אבל נדמה נדמה לי עתה" שכך חשבתי. יש בו גם שורה של צירופי-מלים בעלי פוטנציאל של תפקוד כפול, צירופים הנושאים משמעות אחת במישור המסופר של שנת 1907, ומשמעות אחרת במישור הכתיבה של 1914, מישור אשר בו הם לעתים אף של דובר אחר. למשל, ה"אחא! אחא!" ב"הנה הוא שורף את הנייר. אחא! אחא!" [1], שחוזר שוב בסוף אותה פסקה, עשוי להיות המשך המשפט ממכתבו של גנסין לברנר, קריאה של גנסין מפוצ'פ לביאליסטוק, אך גם עשוי להיות קריאה נרגשת של ברנר אל גנסין בשעת הכתיבה. והצירוף "אוריניסן! אוריניסן!" (בסוף [4]) עשוי להיות מבע משולב של הכותב עם קריאה שלרעצמו בלונדון, בנוסח "ענה לי, האם לא כדאי אני לזה?" וגם קריאת אנחה של ברנר-הכותב, בנוסח: 'אוי, מה עשית לי אז אוריניסן!'

6. ביאליסטוק

בביאליסטוק, כותב ברנר, היו שניהם "כבני שבע-עשרה-שמונה-עשרה", וגנסין היה "גדול ממני בשנה או בשנתיים" – שתי האינפורמציות האלה אינן יכולות לעלות בקנה אחד; ברנר מחזיק בחבל משני קצותיו, מצד אחד הוא רוצה ליצור שוויון בינו לבין גנסין, ומצד אחר הוא מבקש לחדד הברל: הוא, הצעיר, כבר עזב את הישיבה ולמד מלאכה (של סופר סת"ם) ואילו גנסין המבוגר ממנו עוד "אפרוח בקליפתו".

בתקופת ביאליסטוק הראשונה של ברנר עדיין לא פורסם "ביום קיץ, יום חום" של ביאליק,⁴⁹ אולם ברנר, כאמור, הופך את הדמעות בוורשה, הדמעות של 'החורף' (שהיה בפועל בסתיו), רק לרפליקה של אגל דמעה קדום יותר, פרימורדיאלי, שנחרת בקרבו בביאליסטוק, אגל דמעה המגלם בעצמו את היקוד של שמש הקיץ המלהטת, שכן חומו שרף בפועל את הנייר והותיר כתם חריכה קטן. סימן דמעה כמכתב מעיד בדרך-כלל על תעצומות אהבה, ולפי הקונבנציה – כדי שיתפקד ככזה יש גם להעיד עליו במלים: 'פה נפלה דמעותי'. העלם גנסין (לפי ברנר) הסביר את הכתם כ"אגל דמעה על אוכדן החיים", כלומר כפרי תסכולו של האוהב, ואם אגל זה הוא אבי הדמעות שצצו מחדש בוורשה, הרי הוא מעניק גם להן משמעות של דמעות אוהב על מה שאינו יכול לממש באהבתו.

לפי זיכרונו של ברנר ברשימה שלו – הוא, ברנר, שכבר יצא אל החיים בביאליסטוק, קרא לגנסין בפוצ'פ לצאת "מן הביצה", ובתור תשובה קיבל מגנסין איגרת ארוכה של ארבעה או חמישה דפי דואר דקיקים, כתובים משני צידיהם, ועל אחד מהם כתם הדמעה. מכתבו זה של גנסין אינו מצוי היום, אך ניתן ללמוד עליו ממכתבי ברנר. "מכתבך הארוך אשר בו הראיתני את עוצם אהבתך אלי", כתב לו ברנר (איגרת 4); ואכן, כנראה היה

49. אצל ברנר מעורר שם העיר אסוציאטיבית את שמו של ביאליק. כשהוא מתאר את עליבותה של ביאליסטוק (איגרת 4), הוא כותב מיד: "חנ"ב המשורר לא היה פה מעודו".

במכתב זה מקום שבו היה ניתן לראות את כתם הדמעה של גנסיין, וגנסיין, במכתבו, הצביע עליו וכינה אותו: "הדמעה החמה, הקדושה, הטהורה" (איגרת 5 של ברנר).⁵⁰ אבל, למען האמת, ברנר מבצע כאן היפוך רבתי של תפקידי זומיין-מוזמן. כזכור, ברנר שהה בביאליסטוק ממאוס 1897 עד סוף מאוס 1898,⁵¹ מגיל חמש-עשרה-יחצי עד גיל שש-עשרה-יחצי. בימי קבלת המכתב עם כתם הדמעה הוא היה כבר כבן שש-עשרה וארבעה חודשים, וגנסיין היה בן שמונה-עשרה ושלושה חודשים. לפי מה שניתן ללמוד ממכתבי ברנר, הוא כבר נטש אז את מלאכת הסופר-סתם שלימד אותו דודו וחזר להיות תלמיד ישיבה, דיקדק במצוות והיה חסיד נלהב, כל זה בלחצו של אביו (במכתבים). ובעקבות בקשה של אביו, ברנר גם כתב מכתב לרב יהושע נתן גנסיין, כדי לגול מעליו את "העלילה" שהעלילו עליו, שנשט את התורה. אורי-ניסן נדהם לראות אצל אביו את מכתבו של ברנר וכתב לו מכתב זועם על הבגידה בחלומותיהם בנוגע לחיים ולספרות – מכתב שלדברי ברנר (איגרת 4), גנסיין כמו ניצב בו "וחרבו שלופה בידו". על כך ענה לו ברנר "בְחֶמָה שפוכה", במכתב "מלא חרפות". כל זה קרה בחורף של תחילת 1898. גנסיין התבשל בתוך עצמו שישה שבועות, ואז כתב לברנר את מכתב האהבה עם כתם הדמעה, דמעה שבאמצעותה ניסה מן-הסתם להראות את טוהר אהבתו לברנר וכמה אינו ראוי לחרפות.

לא בתגובה למכתב קריאה לצאת מן הביצה הפוצ'פית באה איפוא הדמעה, אלא במסגרת מאמץ לשלוף את ברנר שבביאליסטוק מ"יוון החסידות המעלה צחנה" (איגרת 7 של ברנר). ודווקא ברנר מבקש את רשותו של אורי-ניסן לחזור לפוצ'פ, וחברו מעודדו לשוב, וברנר מצפה שיקבל את פניו בבית-הנתיבות, שיחכה לו ביום 28.3.1898. בלילה, ואם לא יגיע בלילה, אז גם למחרת בבוקר (חושב לפי איגרת 10). תעתוע הזיכרון של ברנר מפיך כאן לראשונה את הנזילות של יחסי האורח-מארח, והיפוכים מסוג זה יתחוללו גם בשלבים הבאים.

"הפִיצָה", ככינוי לפרובינציה "על דרך המליצה" (אפילו ל'פרובינציה' הולנדונית, פרובינציה מבחינת הספרות העברית ביחס לאירופה), היתה מלה מאוצר-המלים המשותף לברנר וגנסיין. גנסיין תיאר בהרחבה את "ביצת העד" של הפרובינציה, עם "דומיית המוות", בלי "כל רגש של תנועת חיים", במכתב מתפייט לביחובסקי, חמישה חודשים לאחר שובו של ברנר לפוצ'פ (איגרת 1 של גנסיין | 23.8.1898). זה מכתב שהועבר בזמנו על-ידי כותבו לברנר כדי שיוסיף עליו לפני המשלוח, אך ברנר לא אמור לזכור אותו מאז, שהרי הוא קורא אותו שוב במכתב הראשון בין איגרות גנסיין בקובץ הצידה.

באיגרת 5 הנ"ל שלו, בתגובתו על מכתב הדמעה של גנסיין, איפייין ברנר את עצמו כמי שלא קיבל מן הטבע "קווצות תלתלים, יפה עיניים וטוב רואי", אך לעומת זאת ניחן ב"מוח ישר מתבונן ושופט מישרים, לב מבין ורגֶש". ניסוח זה, הנראה לקוראים בני זמננו תמים, ודאי נראה לשני הצעירים האלה באור שונה, בגלל הַיָדע התלמודי שלהם. מובעים בו הכמיהה הסמויה של ברנר לעורר ריגוש ארוטי בגנסיין וצער על שמראהו אינו יכול לגרום ריגוש ממין זה, ובאמצעותו מוכנסת ליחסיהם אגדה תלמודית על ארוטיות בלומה, שגנסיין עוד יעשה בה

50. מכתבי ברנר לגנסיין מאותה תקופה גדושים התייחסויות כגון: "בבת עיני, אהובי", "הגידה לי שאהבה נפשי", "בזוכרי שאוהב נאמן ויקר רוח כמוך ידבר אהבה באוזני" – אבל סגנון משתפך כזה היה נהוג אז בכתיבה בעברית בין נערים יידיים, ואין לתלות בו יותר מדי.

51. על תקופה זו ראו: בקן, 1975: 28-41; שפירא, 2008: 19-23.

שימוש בעתיד. ברנר רמז בדבריו לסיפור מנדרים ט' עמ' ב', על שמעון הצדיק, שהיה כהן בבית המקדש, ובא אליו נער נזיר "יפה עיניים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים". שמעון הצדיק שהתפעם ממראהו שאל אותו מדוע הוא רוצה להשחית את שערו הנאה (בסיום הנזירות), והנער סיפר לו שהיה רועה, והסתכל בכבואתו במעיין וראה כמה הוא יפה ופחזו עליו יצרו, ואז נשבע לגלח את שערו לשם שמיים. שמעון הצדיק כמעט אינו מסתיר את העוררות שלו: "מיד עמדתי ונישקתיו על ראשו. אמרתו לו: בני, כמוך ירבו נזירי נזירות בישראל".

7. ורשה, 1900

ב-16.7.1900 (איגרת 6) כתב גנסיין, שישב אז בוורשה,⁵² לחברו ביחובסקי, שאף הוא תיכנן להגיע לשם, על קשיי החיים בעיר, ויעץ לו לנטוש את תוכניתו. אכן, ייתכן שגם ברנר יבוא לוורשה, הוא מספר, "אף כי אנוכי לא יעצתיו", אם כי אין לשכוח שלברנר, בניגוד לביחובסקי, יהיה ממה לחיות, שכן עתיד הוא לקבל מבן-אביגדור "ממון קורח" בעד ספרו, כסף שיספיק לו "למצער לחצי שנה" ("כשבעים רובל" מעיר ביחובסקי בהצידה, וברנר העורך משאיר את ההערה). וכינתיים, בשכוע זה, ממשיך גנסיין לדווח, עזב ברנר את הומל ונסע לכיאליסטוק, לברר מתי עליו להתגייס לצבא (בתעודת-הלידה של ברנר נרשם תאריך מוקדם בשנה מן האמיתי).⁵³

את הפסוק במכתבו של גנסיין לביחובסקי, "אף כי אנוכי לא יעצתיו", פסוק שגנסיין בלי-ספק המציא למען ביחובסקי שהוא מניא אותו מלבוא (אין שום אפשרות שיעץ לברנר לא לבוא ללוות את יציאת ספרו הראשון), קרא ברנר בצרור מכתבי גנסיין בהצידה, והוא מיהר לאמץ אותו לעצמו, כמו גם משפטים גנסיניים אחרים ממכתבים אלה, כחלק מחילוף-התפקידים הכללי שהתחולל בין השניים ברשימת-הזיכרון, ואף קודם לכן, מחוצה לה. "לבוא ללונדון לא יעצתיו, אף כי גם מנוע לא מנעתי את הדבר ממנו", כותב ברנר ב"אוריניסן" [3] – טענה שעוד אראה עד כמה היא חסרת-שחר (והיא אף נסתרת על-ידי "גרמתי לו לבוא הנה" בהמשך רשימת-הזיכרון [5]).

בסופו של דבר הגיע ברנר לוורשה, לפי התיארוך שלי (שינומק בהמשך), ב-21 באוגוסט (ואולי ב-20). מטרת בואו הרשמית היתה להגיה את ספרו הראשון מעמק עכור בהוצאת תושיה שבצריכת בן-אביגדור, ולהשגיח על ההדפסה.⁵⁴ חוקרי הביוגרפיה מטעים בנוגע לתאריך בואו

52. תיארוך המכתב, שנראה נכון, הוא באחריות ביחובסקי בהצידה, לפי חותמת הדואר בוורשה. בכרך איגרות גנסיין השמיט נשקס את הסוגריים, כאילו גנסיין כתב את התאריך. שפירא (2008: 383) סבורה שהתאריך שגוי, ואינה צודקת: שכר-הסופרים שבו מדובר, שברנר מקבל תמורת ספרו, הוא כאן עניין עתידי. על שהייתו של גנסיין-עצמו בוורשה, שהייה שבה נפתחת פעילותו הספרותית הגלויה, ראו הולצמן, 2002: 77-91; הולצמן, 2015.

53. אלא שאדם אינו מברר את תאריך הגיוס שלו במשך חמישה שבועות (שיעברו עד שגיעו ברנר לוורשה). בקון (1975: 78) מספר על פעילות בונדיסטית חשאית של ברנר בכיקורו זה בכיאליסטוק, ועל משימה בונדיסטית גם בוורשה.

54. על עניינים נוספים שהיו לו שם ראו צייטלין, 1971; בקון, 1975: 78-84; הולצמן, 2002: 83; שפירא, 2008: 31.

של ברנר לוורשה ובנוגע לתאריך עזיבתו, בנוגע למשך ביקורו ובנוגע לתאריך של הערב המפורסם סביב שירו של ביאליק (בקון, 1975: 78; הולצמן, 2002: 83; שפירא, 2008: 38). ברנר לא הגיע לוורשה לקראת סוף יולי, לא שהה בה רק שניים-שלושה שבועות, או שבועות אחדים, או חמישה שבועות, ואירוע רקלום השיר לא התרחש בסוף אוגוסט או בתחילת ספטמבר, כי לוח אחיאסף טרם ראה אור אז. לדקדוקי עניות אלה יש חשיבות, משום שברנר הוא מי שתורם לטעויות, כי מבלי משים התאים את מצב-העניינים לצרכים של המרחב המדומיין שלו. ביום שבת 25.8.1900 כותבים גנסין וברנר (שכבר נמצא בוורשה) מכתב ארוך משותף – חשוב ועקרוני – לחברים גרשון גינצבורג (חלקו של ברנר, איגרת 22 באיגרותיו; חלקו של גנסין, איגרת 8 באיגרותיו). "הנני פה ימים אחדים", כותב ברנר (לפי זה תיארכתי את בואו); "באתי מביאליסטוק. בדעתי לשהות פה ירחים אחדים [...] [כלומר לא שבועיים-שלושה כפי שברנר זוכר] לעת-עתה אני מתגורר ביחד עם אורי-ניסן ועם המשורר ז.י. יפה (בלוח אחיאסף תרס"א ש'צא לאור)". כך הוא מסביר לגינצבורג את זהותו של זלמן יהודה יפה, השותף לדירה של גנסין, 'המשורר' שטרם פירסם דבר, ושירו הראשונים יבואו באותו לוח אחיאסף, שכרגע ברנר עדיין אינו יודע כמה הוא גורלי בשבילו. ברנר גם מספר לגינצבורג על תוכניתו של יפה לבוא קרוב-לוודאי לפוצ'פ בעוד זמן קצר.

את הצ'ירה במלה 'ש'צא' לעיל, בנוגע ללוח אחיאסף, הוספתי אני. הוא נדרש משום שבתאריך כתיבת המכתב, ב-25.8, הלוח עדיין לא ראה אור. ב-14.8 התפרסמה מודעה בהצפירה, שמי שיקדים לשלוח דמי חתימה "מהיום ועד צאת הלוח" יקבל כפרס את ספרו של הפרופסור ברלינר ח"י היהודים בימי הביניים. הלוח רואה אור (ומודעה נוספת בהצפירה מבשרת על כך) ביום חמישי 20 בספטמבר. כלומר, הערב המכונן של גנסין וברנר, שבו "חיים" גנסין את ברנר בעזרת שירו של ביאליק, לא היה יכול להתרחש לפני אותו יום חמישי, ואני מעדיף לדמיין אותו למחרת, ביום שישי 21.9, בארוחת ערב-שבת חגיגית יותר, אז גם אוכל לשלוח את יפה לידידים כלשהם לארוחת שישי בערב, כדי שלא יפריע לאורי-ניסן וליוסף-חיים. הערב הזה בדירתו של גנסין, חמישה שבועות אחרי בואו של ברנר לוורשה, גם אינו מאפשר לומר שברנר אכן שהה בוורשה יותר משלושה שבועות, אך את דירתו של גנסין עזב אחרי שניים-שלושה שבועות.

למעשה שהה ברנר בוורשה עשרה שבועות. ספרו מעמק עכור (הספר ה-108 בביבליוטקה העברית של הוצאת "תושיה", שהוציאה ספר כל שבוע) ראה אור ביום שישי, 26 באוקטובר 1900 (לפי מודעה בהצפירה). ברנר עוד הספיק לחלק לחבריו בוורשה את כל עותקי-החינם שקיבל מבן-אביגדור, ונסע להומל. ב-1 בנובמבר (איגרת 23 שלו, לביחובסקי, 19.10 לפי הלוח היוליאני) הוא כבר נמצא בהומל, וכבר אין לו "אכסמפלרים נותרים" של ספרו כדי לשלוח עותק לביחובסקי לפי בקשתו של זה.

בינואר של אותה שנה עוד התווכח ברנר עם תפיסת "הספרות למען הספרות" של גנסין (איגרת 21 שלו), אך עם בואו לוורשה, במכתב המשותף שלו ושל גנסין לגינצבורג, יש לשניים שעת-חסד של הסכמה מלאה בעניינים תרבותיים-חברתיים וספרות מגויסת, וגנסין, בימים הראשונים לבואו של חברו, נשמע כמי שנשט לזמן-מה את גנסינותו. השניים, המשתעשעים כאמור ברעיון "לבנות במה בספרותנו" בעריכתם, רואים את עצמם כזוג המנהיג בעתיד את הספרות העברית הצעירה.

אם לא להחשיב את מה שפירסמו השניים בהקוף ובהפרח, שערכו בנערותם – ברנר בעת כתיבת המכתב הזה הוא בעל סיפור אחד שהתפרסם ("פת לחם" בהמליץ בפברואר 1900) ובעל ספר שהתקבל לדפוס אך טרם ראה אור; ואילו גנסין פירסם עד אז שיר אחד ויחיד, חסר כל ערך – "מתן תורה" בהצפירה ב־10 ביוני (בחתימת א.ג. גנסין). רק בימים הקרובים, ב־28.8 וב־29.8 יודפס בהצפירה מאמר ראשון של גנסין, ביקורת על טיפוסים וצללים של ברשדסקי, תחת שמו (א. גנסין בחלק הראשון, א.ג. גנסין בשני), ונקרולוג על ניטשה ב־29.8 (כאיש המערכת) בחתימת א.ג.ג.⁵⁵ עד לאמצע דצמבר, שישה שבועות לאחר שברנר עזב את ורשה, לא פירסם גנסין דבר ב"פסידונים", בניגוד למה שמספר ברנר [2]; מאמרו הראשון בפסבדונים, בחתימת א.ג. אסתרזון – על דמון יהודי של עזרא גולדין, ספר שראה אור בביבליותקה העברית בדיוק שבוע אחרי ספרו של ברנר, בשניים בנובמבר – יידפס בהצפירה ב־12.12 וב־13.12. אבל לברנר, הכותב ב־1914 על ביקורו בוורשה, היה חשוב שעם בואו, יפרסם גנסין דווקא ב"פסידונים" (תיכף אסביר מדוע). הוא אכן זכר שגנסין פירסם איזו ביקורת בשבוע שלאחר בואו־שלו לוורשה, והמכתב השביעי של גנסין בקובץ הצידה, שביחובסקי קבע באווילות גמורה שנכתב בקיץ, שיחק לידיו של ברנר. מדובר במכתב שמספרו 7 גם בספר איגרות גנסין. זה מכתב שלפי מה שמסופר בו נכתב בתחילת ינואר 1901 (או לכל המוקדם בסוף דצמבר). ספרו של ברנר כבר הופיע, ברנר כבר נסע, היה איזה ערב ספרותי שהוקדש לספרו אחרי נסיעתו ודיברו בו דברים ריקים ונפוחים, וגנסין כתב על כך לברנר; וכבר נדפס שירו של גנסין "אך קינה ונהי", יחד עם שירו "הנביא", בספר השנה תרס"א, מאסף שראה אור בתחילת דצמבר; ו"זה לא כבר", באמצע דצמבר, פורסם המאמר של גנסין על גולדין. גנסין עסוק עתה בכתיבת הרשימה שלו על לוח אחיאסף, ובה הפרפראזה שלו על "ביום קיץ, יום חום", אך עדיין אינו מציין היכן תודפס (היא תודפס, כאמור, במארס).⁵⁶ בסוף המכתב מצוינת כתובתם של גנסין ויפה. הם גרים בוולינסקה 7 דירה 2. האם עברו דירה מאז שהותו של ברנר? "איני יודע את התאריך, אבל אני יודע ש־1900", כתב ביחובסקי הערה ברוסית בראש המכתב, כנראה לברנר, והערה זו הפכה כבר בהדפסה של הצידה לשורה שהיא כביכול פרי עטו של גנסין, שברוב כלבול יודע רק את השנה, אבל לא את החודש והיום. ועוד החליט ביחובסקי שהמכתב נכתב בקיץ (בניגוד לכל העובדות שמנתי לעיל), משום שגנסין, בפוסט־סקריפטום של המכתב, מתלוצץ, ובהמשך להודעתו של ברנר לגרשון גינצבורג באוגוסט על תוכניתו של יפה לבקר בקרוב בפּוּצ'פּ, הוא מבקש לבשר לגינצבורג דרך ביחובסקי – עכשיו, בעיצומו של

55. כל זה בניגוד לאינפורמציה השגויה אצל מירון (1997: 602) לפיה המאמר על ברשדסקי חתום בפסבדונים, או אצל מירון בתוך גנסין, 1982: 1, יא, שהנקרולוג על ניטשה נדפס ללא חתימה. טעויות אלה ראשיתן ברשימה של ביחובסקי בהצידה, עמ' 94, משם הן נדדו לביבליוגרפיה שהכין נשקס (גנסין, 1946: 225), ומשם נפוצו הלאה. גם ברנר הסתמך על ביחובסקי, וטעותו של זה הועילה לו מאוד.

56. גנסין גם מתעניין במכתב אם הספרייה בפּוּצ'פּ תחתום על השילוח ועל הדור. הופעת השילוח התחדשה בינואר 1901, והגיליון הראשון של השבועון הדור ראה אור ב־30.12.1900, אבל כבר בדצמבר היה אפשר לחתום על שניהם יחד תמורת עשרה רובל כסף לשנה, סכום לא קטן, משכורת של חודש ושבוע של גנסין!

החורף: "שלום לכם מִיָּפֶה. הוא עודנו מחזיק בדעתו לבוא לימי הקיץ לפוצ'פ; הלוואי! אמור לג. כי עודנו זוכרים את אשר נדברנו. 'חג יהיה במושבותינו' – ח ח ח ח!"

אבל ברנר שאב ממכתב זה עדות לכך שבקיץ, עוד לפני בואו לוורשה באוגוסט, כבר כתב גנסין ופירסם "איזו רשימת ביקורת" על עזרא גולדין (שכזכור, ספרו טרם יצא), רשימה שפירסם ב"פסידונים" – "הרי אף במלה זו היה איזה כוח משיכה של חידוש".

ואכן, הכל אמר התחלה וחידוש, "השראת עלומים" [2]; "היינו מן הנכנסים", כותב ברנר, ומשום שהוא להוט בבלי-דעת למשוך כל פרט לעבר התקבולת המרבית בינו לבין אורי-ניסן – להעצים את השניים שהם אחד – הוא מבקש ליצור את הרושם שגנסין היה אז בעל התחלות ספרותיות בכמות אקויוולנטית לשלו, ולא רק בעל שיר אחד ורצוניה אחת: "הוא החל למשוך בשבט-סופר, זאת אומרת להדפיס מזמן לזמן קצת ממה שהוא כותב", מטעה את ברנר זיכרונו. ומאחר שהוא-עצמו לן אצל גנסין בגניבה, כי לא היה בידיו פספורט והממונה על החצר נתן בו עין לרעה, כלומר, הוא שהה אצלו במחבא, כמו בשירו של ביאליק, ברור איפוא מדוע, לצורך תגבור התקבולת, חשוב לו שגם גנסין יהיה במחבא (יסתתר מאחורי פסידונים), וכך, לא רק ששניהם יקבילו זה לזה, אלא הם אף יקיימו יחד "שם במחבא הלז" את ה"בהתענג וברוך" ("עם כל העונג שבקילוט זה" [2]).

כאמור, לפי סיפורו שהה ברנר אצל גנסין שניים-שלושה שבועות (ולא עשרה) – אכן, קשה למתוח דרמה וחשמל של התחלה על-פני עשרה שבועות. אך בתוך כל הערפל של אי-הזיכרון מפליא ברנר לזכור את מספר הבית של גנסין (21), ומספר הדירה (21), מספרים שכאמור, גם אם היו כך במציאות, נראים כלקוחים מסיפור שפרטיו עשויים יותר מדי. ובאשר לשם הרחוב – כתוב דילנאיא במהדורות של כתבי ברנר, אך לפי הכתיב בהצידה יש לבטא את שמו דִּיעֶלְנָאָא – אפשר לומר שלא היה רחוב בשם כזה בוורשה. אם נקלף את השם מן הרוסיפיקציה, אולי נקבל דִּילְנָה, ובוורשה היה רחוב מפורסם באזור היהודי בשם דִּילְנָה (דינזון גר בו), שבעיתונות העברית של אותם ימים (למשל, במודעות בהצפירה או בהמליץ) נכתב: דזיעלנא. אלא שאברהם רייזין (רייזען, 1921) זוכר את עיניו הכחולות של ברנר (כן, היו לו עיניים כחולות), הקורנות אליו באהבה, בחדרו הקטן של גנסין ברחוב נובוליפקי (הסמוך לדז'לנה, מקביל לו מדרום). בקיצור, האם התערכה כאן בזיכרונו של ברנר איזו מלה רוסית שפירושה מחולק, לחלוק, לשתף? נאמר, דִּלוֹנִי, דִּילִית, דִּלְנָה? המציאות משחקת לידיו של ברנר כסמלנית ירודה גם בכך שגנסין, שאסף לדירתו את "רעו, אחיו הטוב", מביא מן הרחוב דווקא את לוח אחי-אסוף החדש, ובו שירו של ביאליק על 'הכנסת האורחים'.

הסתיו הוורשאי הפך ברשימה של ברנר לחורף ביאליקאי, מגורת הנפט הדולקת על השולחן ייצגה את הנר, הכירה המוסקה את האש הבוערת באח. את סצנת דקלום השיר תוך כדי הדגמתו כבר תיארת בפרק הראשון של מאמר זה.

אם בודקים היטב רואים שחלוקת בתי השיר של ביאליק בין ברנר לגנסין לא היתה שווה. ברנר פתח וביצע את הבית הראשון, גנסין ביצע את השני והשלישי, ברנר את הרביעי, וגנסין את החמישי והשישי. בתי הסתיו לא בוצעו. לרגעים היה ברנר המארח וגנסין האורח

ולרגעים להיפך, כל אחד מיילא גם את תפקידו של האחר,⁵⁷ אבל גנסין תפס את ההובלה מברנר ומיילא תפקיד פעיל יותר.

כשקפץ גנסין וחיבק את ברנר ולחץ אותו אל לבו, הוא ודאי השמיע בנקודה זו את המלים: "ולחצתיך אל לב, רעי, אחי הטוב"; אבל ברנר הכותב מעביר את מלות השורה לגוף שלישי, ועם זאת שומר על המרכאות: "קפץ, התנער ו'לחצני אל לבו, רעו, אחי הטוב", והאפקט הוא של מבע משולב: קולו של ברנר (כינויי הגוף הם ביחס אליו), המטמיע דיבור של גנסין – שניים שהם אחד בתיווכו של ביאליק.

בשעת אמירת המלים "ולחצתיך אל לב" הולכת ההשתובבות ונעלמת, גוברת הרצינות, וכשחוזרת דמעת האהבה שנשלחה מפוצ'פ, השניים רועדים, "רחפו עצמותינו", למרות האש שבאח, למרות הנר על השולחן – האח והאש שלא היו שם, שכמו הגיעו משירו של ביאליק והחליפו את המנורה והכירה. לא מקור רועדים שניהם, אלא מבהלה מן הנקודה שאליה הגיעו ברגע זה.

גנסין עצר את הדקלום בקול במלים "ולחצתיך אל לב, רעי, אחי הטוב", והחל להוריד דמעות, כאילו הוא ממשיך, במעשה ולא בדקלום, אל השורה האחרונה של הבית בשיר של ביאליק: "ורסיס נאמן אורידה עליך". ברנר, ברשימת-הזיכרון שלו, מביא את השורה הזאת נפרדת ומנוקדת, כמו בציטוט מתוך שיר, אך ממשיך אותה בשורה מנוקדת נוספת, שאיננה בשיר: "רע נעורים!" זה מה שהביעו דמעותיו של גנסין ב־1900, אך זה גם מה שאומר ברנר לגנסין בעזרת השורה של ביאליק בהווה של הכתיבה, ב־1914.⁵⁸ המלים שגנסין כמו הבליע, מלים שביטאו את הדמעה של אהבתו, מביעות עתה סוף-סוף את אכלו של ברנר על מות רע נעוריו, האבל שעד כה, מיום מותו של גנסין, לא ניתן לו שום ביטוי, והן שבות כעת ומאחדות את השניים.

בחדר בוורשה ברנר הוא הגברי הנוהם, ואילו גנסין, היוזם והאקטיבי, הוא הנשי הרגיש. את האושר הזה נשא בחובו ברנר כל חייו, מבלי להביא בחשבון שאחרי ליבוי ופיתוי באות אצל גנסין סלידה ודיפרסיה עמוקה – ועל כך אין סיכוי שגנסין, השתקן הכרוני, ידבר ישירות עם חברו, שהוא חושש לפגוע בו, או עם מישהו אחר. אכן, אין לכפור ב"קרבת הלבבות" ששררה בערב הזה, וגם בעוררות הארוטית שהיתה בו, אך עד מהרה נתקף גנסין "תוגה – עלוקה ממאירה עמוקה" (מתוך שיר שכתב בדצמבר 1900), וכשנסע ברנר, התיישב לכתוב את מאמרו הארוך "שברי לוחות" על לוח אחיאסף. יפה, שותפו לדירה של גנסין, שפירסם בלוח את ראשוני שיריו, נאלץ לקרוא בחודש מארס בהמגיד, ברשימה של שכנו, לא רק ביקורת לא-מחמיאה על כתיבתו, אלא גם דיבור בגוף שני מפיו של האיש שהוא רואה יום-יום, דיבור שברור כי לא

57. כזכור, בלוח אחיאסף, שממנו למדו ברנר וגנסין את השיר בעל-פה, היה מודפס "שב אצלי והתחמם", ולא "אצלי שב והתחמם". ברנר, שמכיר ב־1914 את השיר ממהדורת תרס"ח, שם כאן בפיו של גנסין את הנוסח של מהדורה זו וכותב: "בשעת אמירת פסוק 'אצלי שב והתחמם'", פסוק עם סדר מלים שגנסין לא היה יכול להשמיע. גנסין אמר: "שב אצלי והתחמם", וברנר זוכר גם סדר מלים זה, שאותו הוא מהדהד, אגב העברה מציווי לעבר בגוף שלישי, ב"ומתוך השתובבות 'ישב אצלי וחיממני'".

58. עמד על עניין זה אריאל הירשפלד, 1992: 46-47.

נאמר באוזניו בעל-פה: "הסתכלות, מר יפה, מעט יותר הסתכלות וזהירות יתירה" (אסתרזון 1901: 130).

המאמר הוא גם דיבור אל החבר האחר – דיבור שגנסיין לא העז להשמיע לברנר כל ימי שהותו בוורשה. אי-אפשר לקרוא את מה שכתב גנסיין ברשימתו על "ביום קיץ, יום חום" של ביאליק מבלי לקשר את דבריו לערב שהיה לא מכבר, בספטמבר, ובו דוקלם השיר והודגם. איך איש מן הכותבים על ברנר וגנסיין לא ראה את המובן-מאליו? דיפרסיה כבדה מעיקה על לב המשורר. הוא יושב בחברת רעו הנחשב לו כאח, אך לא זו בלבד שהיה רוצה להיפטר ממנו, הוא גם רוצה שרעו יבין ולא יאשים אותו. "שב אצלי והתחמם" ו"לחצתיך אל לב" נאמרים רק כדי שלא תיוולד טענה עליו בלב רעו. "בשימון הזה אחפון בדר היות", מצטט גנסיין את שני הבתים האחרונים של השיר במלואם, ושואל: "האין אתם מרגישים בשורות המעטות האלו את כל נפשו של המשורר?" המשורר לדידו, כמו בהמחזות השיר באותו ערב בספטמבר, הוא גנסיין עצמו. כאן, במאמר שלו בהמגיד, נפתחת השמעת קולו מאחורי הסיפור שסיפר בעיקר ברנר.

8. "ולש את תלתליך היפות": 1904

ביום שישי, 1 באפריל 1904, א' דחול-המועד פסח, הגיע ברנר, הנמלט מן הרשויות ברוסיה, חסר-כל, ללונדון.⁵⁹ "מוכרח אני לנסוע ללונדון. מקום אחר אין", כתב מן הדרך לביאליק (איגרת 37) – לנסיעה לניו-יורק לא היה לו די כסף, ולשוויץ לא נתנו לנסוע מגבול פרוסיה. ומיד לאחר בואו ללונדון, החל מ-13 באפריל 1904, נפתח רצף של מכתבי-אהב מגנסיין לברנר (מכתבי ברנר מתקופה זו אבדו). זו התקופה שבה כתב גנסיין את "בבית סבא" ואת "הצידה", היצירות החשובות הראשונות שלו.⁶⁰

ביום הגיעו ללונדון אמר ברנר בלבו, "אגור ברחוב", אבל לפתע, במקריות סמלית, נקרה לו 'אח ורע יוצא-רוסיה', פלזר, מכר של גנסיין, וכך עוד לפני שעלה בדעתו של גנסיין בפוצ'פ לנסות להשיג מהומל את כתובתו של פלזר (איגרת 20 שלו),⁶¹ כבר היה ברנר לשותפו לדירה של המכר הזה, 'המטונימיה' של גנסיין בלונדון, ברחוב ג'ובילי 66 (הניחוש הוא לפי איגרת 38 של ברנר לביאליק, ולפי איגרות גנסיין בהמשך). עד לתחילת נובמבר 1904, המועד שבו עזב פלזר את לונדון וברנר עבר לגור אצל קלמן מרמור ושרה-שפרה אשתו, צירף גנסיין לעתים למכתביו לברנר תוספת לפלזר, שברור ממנה שהשניים גרים יחד ברחוב ג'ובילי.

59. התאריך הוא לפי מכתבו של ברנר לביאליק (38), שנכתב בג' דחול-המועד: "שלשום באתי לכאן". בקון ושפירא הלכו בעקבות התאריך שכתב פוזננסקי בסוגריים, זה של חותמת הדואר למחרת כתיבת המכתב, ולא הסתכלו בלוח-השנה. כך זו אצלם א' דחול-המועד ל-2.4 (בקון, 1975: 123; שפירא, 2008: 62).

60. יצחק בקון פירסם הערות לשנה זו של איגרות גנסיין אל ברנר (בקון, 1970), ואני מקבל את תיארוך האיגרות שהציע. לפי תיארוך זה הסדר הנכון של האיגרות הוא (המספרים לפי מהדורת נשקס: גנסיין, 1946): 20, 23, 24, 21-22, 25, 26-27, 28-29, 30.

61. מסתבר כי הדבר הראשון שעשה ברנר ביומו הראשון בלונדון, בפרוטותיו האחרונות, היה לכתוב לגנסיין (וראו בקון, 1970: 376), עוד לפני שפגש את פלזר (באותו יום). לכן לא ידע גנסיין שברנר כבר פגש את פלזר וגר עמו.

כבר במכתבו השני אל ברנר בלונדון (23 [28.4.1904]) פורץ גנסיין בפוסט־סקריפטום בקריאה: "ולאן? אחת היא לי – מדוע לא לונדון?" – לא כאילו שאיפה קונקרטיית, אלא כקריאתו של אדם שאינו מצפה לכלום משום מקום, שאינו רואה לעצמו איזה יעד גיאוגרפי כתכלית, אך כמי שאומר שהעיקר הוא לזון, כי אם כבר גסיסה, שיהיו לפחות פרפורים, שהם סימנים של עדיין־חיים.⁶²

פחות מחודש אחרי הגיעו של ברנר ללונדון מתחילה איפוא להתבשל אט־אט, תחילה לא לגמרי ברצינות, נסיעתו של גנסיין ללונדון, לא־דווקא כיוזמה של ברנר או כתוצאה של לחץ מצדו. אומנם מיום 'שנפלו' אל החיים לא שהו גנסיין וברנר בעיר אחת (פרט לביקור של ברנר בוורשה), אלא שעכשיו ילך גנסיין וישתכנע שעליהם לשהות בארץ אחת, לא חשוב איזו. במכתב 21–22 [אמצע יוני] מתכונן גנסיין לצאת לדרך מפוצ'פ מיד בבוא הקיץ, אך אינו יודע לאן. הוא כותב לברנר: "מוזר הדבר, או אולי טבעי הוא, כי אין לי איזה מקום אשר יהיה לי ל'מחוז חפצי'. כל מקום. חפץ אני רק להחליף את מגורי. בכמה צריכה לעלות הנסיעה ללונדון עם 'הכל באשר לכל'?" ובסיום המכתב, בספק־רמיזה קלושה לערב בוורשה, נאמר: "הוי יוסף חיים. קריאה זו סתם נאמרה. ואולם חפץ אני לחבקך [...] אחיך האהובך מאוד"; והמכתב הבא (25 [תחילת אוגוסט]) מסתיים ב"הבה ואפול על צווארך, אחי הטוב"; ובאגרת 28 [7.10.04] כותב גנסיין, כבר מיקאטרינוסלאב, אחרי שגם היה בוורשה, איגרת תשובה למכתב תלונה מכאיב של ברנר על לונדון, ומאלץ את עצמו לאופטימיות: "אחי הטוב! ברח לך מלונדון [...] לך־לך אל שוויצריה או לארץ אחרת ועזוב את לונדון ואנוכי אבוא גם אני לשם. הלא תהיה לנו גאולה, הלא תהיה! הלא היא צריכה להיות, יוסף חיים! [...] והריני מתנפל על צווארך, אחי, אחי הטוב! [...] כתוב כי עוזב עתה את לונדון; כתוב כי – מה שתחפוץ כתוב, אך כתוב וְהָחֵם מעט, כתוב והתחמם".

כאן הרמיזה לשיר של ביאליק כבר מובהקת יותר ("בוא אלי", "שב אצלי והתחמם"). ובמכתב הבא של גנסיין (30 [21–23 בנובמבר]) אף משולבים בכירור ובנועזות שירו של ביאליק (עם הנוסח "שב עלי והתחמם") ודמות הנער יפה העיניים ובעל התלתלים ששמעון הצדיק נמשך אליו (ראו סוף פרק 6 לעיל), נער שהופך כאן לילדה. ברנר מעולם לא העז לזרוע אינסינואציות כאלה, תמימות־נועזות, במכתב לגנסיין. מכתביו אליו חסרים כל שגינה.

את המכתב של ברנר, שעליו מגיב גנסיין, אפשר רק לשחזר מתוך תשובתו של גנסיין. נראה שברנר קונן באוזניו על מצוקתו ובדידותו המיניות, והטיח בו בהאשמה, כמקנא לו, שבאותו זמן הוא יושב לו מוקף נשים מחזרות. גנסיין, כדרכו כשהוא מואשם, לא ענה מיד, ובינתיים, כשבוע לפני שכתב לברנר, הוא מספר במכתב לחברם המשותף ז.י. אנוכי (אהרונוסון, אהר"ס), היושב בקייב (איגרת 34 [16 בנובמבר]): "מידידנו המסתובב 'מסביב לנקודה' (והלוואי שלא ישקע בה לעולמים!) קיבלתי מכתבים, כמעט, תכופים עד עתה, ואולם המכתב האחרון שלו – נו, נו! ס'איז שוין איינמאל אבריעף. אז אח און וועה צוא זיינע יאהרען!" [ז'ה כבר פעם אחת מכתב. שאוי ואבוי לשנותיו!]⁶³.

62. אני מכוון כאן למושגי 'התכלית' ו'הפרכוס' אצל גנסיין לפי ניתוחו היפה של גלזומן (2015).
63. בין ניירות העיזבון של ברנר נשמר מכתב להלל צייטלין מיולי 1904 שלא נשלח, ונאמר בו (איגרת 45): "חיי קשים מנשוא גם מצדדים כאלה, שאתה בוודאי אינך מעלה אותם גם על לב", והוא מפנה את צייטלין לסיפורו "בימות החמה" שיודפס בלוח אחיאסף תרס"ה, סיפור שגיבורו

לבסוף ענה גנסין לברנר במכתב של "סלח נא" – יש 'ז'אנר' כזה במכתביו לברנר – ואמר לו שלא היה כדאי לכתוב מה שכתב אפילו אם אכן היה מגפף בימים אלה "מותני נשים חביבות", מכל שכן כשגם את זה לא עשה ונפשו "חפה זה כבר"; וכאן מספר גנסין על דיכאון עמוק, חשוך מרפא, משלו, "וכבר לי מאוד, אחי, כל היום, וכבודות זו לא ראשונה היא מעיקה על לבי, ויודע אני כי אין לה כל תקנה שהיא; אלא שחביבים עלי הצללים כי חמימים המה" (מכתב 30).

וכמו באחווה של בעלי הכבודות חסרת-התקנה על הלב, ממשיך גנסין באוזני ברנר: "אלמלי [אילו] היית ילדה יפה, אחי, ויושבת עתה אצלי [שב אצלי והתחמם!], הייתי מושב אותך על ברכי [שב עלי], גנסין מתמרן איפוא בין שני הנוסחים] ולש את תלתליך היפות,⁶⁴ ומביט אל עיניך הבהירות, והייתי מספר לך אגדה יפה ונפלאה, וכולא את נשיקותי לבלתי אחלגנה – את האגדה היפה. אבל אתה לא ילדה ולא יפה, ואנוכי עתה כה כמה לאגדה!" הטקסט הדרוש שמעתי והמתוחכם הזה מספר מה גנסין לא יעשה (כי "אתה לא ילדה ולא יפה"), ואיך הוא כולא את נשיקותיו כדי לא לחלל – לא את הילדה, אלא כמוכן את האגדה (האגדה התלמודית על הנער הנזיר היפה, בעל התלתלים?). אך בעצם מדומיין בשורות האלה באריכות ברנר כילדה יפה היושבת על ברכיו של גנסין, אשר לש את תלתליה ועומד לנשק אותה.⁶⁵ אי-אפשר לשלול ציור במלים מבלי לקיים אותו תחילה. כשם ששני הסוסים השחורים שפוגל מעלה על "הר-שלג לא-היה" בכל-זאת יוצרים בעיני הרוח, בחלל מנטלי, תמונה עזה המנגידה שחור ולבן, כך גם התיאור הארוך והמפורט של גנסין, במיוחד משום שאיננו נדחה לסוף, מציב לעיני הרוח של ברנר (ולעינינו) את התמונה שברנר הנער, ולא רק הנער, כה נכסף אליה. "אנוכי עתה כה כמה לאגדה" מסיים גנסין את הפסקה – לאגדה מן הסוג שהיה מספר לברנר אילו היה ילדה – וכך, באופן מטונימי הוא אומר לברנר: אני כה כמה לסיטואציה כזו בינינו.

וכדרכו של גנסין עם נשים באווירה של 'חיזור', שאז הוא נבהל ומפגין מיד שלכו נתון בכלל למישהי אחרת, גם כאן הוא עובר מהר לתיאור פגישתו יום אחד עם אהר"ס, אשר בה, אף שהוא, גנסין, יהיה בודד בפנינו ונושא את בשרו בשינוי באפלה – "ההתראות בכל-זאת תהי נחוצה".

9. המעוררים והמנסים

עוד לפני 20 בדצמבר 1905 שולח ברנר לגנסין (ולביחובסקי) את החוברת הראשונה של המעורר, חוברת ינואר 1906, שהקדימה לצאת מן הדפוס (לפי איגרת 62 של ברנר לביחובסקי, מיום 28.12.05). זו חוברת של 32 עמודים, בעריכת ברנר ורדלר (ר' בנימין, שעתיד לעזוב את לונדון באפרייל), חוברת שאין בה כלל שירה, ויש בה רק יצירת סיפורת אחת – ההתחלה של

תקוף "עיניי-אוותו".

64. לדידו של גנסין המלה "תלתלים" נקבית. בג'ניה כתב "תלתלים שחורות", לכאורה לפי שיר השירים, "קווצותיו תלתלים שחורות כעורב" (אך בשיר השירים מתייחס 'שחורות' לקווצות).

65. ונזכור שגם ברנר תיאר את גנסין כמי שתנועותיו גובלות עם ביישנות של ילדה בת שש.

מא. עד מ. מאת ברנר. במדור "ביבליוגרפיה", בחתימת ביבליוגרף, נכתב על הנובלה "הצידה" של גנסין (שפורסמה בחוברת אוגוסט של הזמן בעריכת פרישמן והיתה סנסציה ספרותית), כי אפשר להישבע שהיא תרגום מדויק של איזה פרק מנילוס לינה של הדני ינס פטר יעקבסן, אלא ש"המספר דנן לא קרא את יקובזן". באותה איגרת 62 ממחר ברנר להסביר לביחובסקי כי את המדור "ביבליוגרפיה" לא הוא כתב (משמע, ר' בנימין כתב).

לגנסין – שעתה, לאחר שפרישמן גילה אותו ופירסם את "הצידה" שלו ברעש גדול, כבר רכש לו מעמד ספרותי – לא נראתה חוברת המעורר; היה בה בעיניו פחות מדי ממש ספרותי, ודחו אותו גם ההדפסה הלא-אסתטית, והוויניטות המגושמות על המעטפת ובראשי המאמרים. נוהגים לצטט שתי תגובות שלו על המעורר. לז.י. אנוכי הוא כתב (איגרת 41 [7.1.06]): "מה הוא עושה הגבר הזה! אלמלי, לפחות, היה נותן דבר שיש בו ממש. אדם מוציא לאור חוברת אגטיציונית, ממש כאיזה בונדיסט אינטליגנטי, ובוחר לה שם אגטיציוני, וקורא לזה ז'ורנאל ספרותי, ומשליך עליו את יהבו ומזה הוא מקווה". וכעבור שנים-עשר יום, ב' 19.1 (איגרת 44), הוא כתב לברנר ולר' בנימין: "גזלנים, יהא הז'ורנל יותר ספרותי ופחות אגטיציוני", והבטיח לשלוח בקרוב משהו לפרסום בחוברת, הבטחה שחזר עליה שוב ושוב במהלך השנה הקרובה ומעולם לא קיים אותה.

אבל מי שסבור שגנסין, שהגיעה לידי חוברת המעורר כשבוע לפני סוף דצמבר, היכה כמעט חודש כדי להגיב עליה באוזני ברנר, אינו מכיר את גנסין. גנסין לא רק הגיב מהר, אלא תוך פחות מעשרה ימים מקפלת החוברת גם הגה וייסד בהבל-פה את הקונטרפונקט – את הסדרה הגרנדיוזית של ספרוני "ניסיונות" האנינים-כביכול, הספרותיים לעילא, ולצדו כעורך שותף התמנה ביחובסקי, כנגד ר' בנימין של ברנר, וגנסין השיג גם איזשהן הבטחות לתמיכה כספית מידידים עלומים, ונקבע כי מי שיוטל עליו לסדר ולהגיה ולהדפיס את הספרונים ולטפל במשלוח שלהם יהיה לא פחות מאשר ברנר בדפוס של נרודיצקי בייטצ'אפל, אף שאיש לא שאל לדעתו, וכבר כ-5 בינואר נשלחים לברנר מכתב של גנסין (עם התייחסות אל המעורר ואל "ניסיונות"), וגם נוסח של מודעה המבשרת על "ניסיונות", ואלה נוחתים אצלו במייל אָנֵד רווד ב' 10 בינואר, ואת המודעה הזאת אמור ברנר לסדר ולפרסם בחוברת הקרובה של המעורר, וגם להדפיס אותה כפרוספקט למשלוח וכמודעה לתלייה בחוצות ברוסיה ובוורשה (ומסתבר שאת המודעה הזאת נאלץ ברנר לערוך; "רק את הסגנון ולא את הפרטים", הוא ירגיע את ביחובסקי מבלי לדייק). בדפוס של נרודיצקי לא היו אותיות רוטיות כדי להדפיס במודעה את הכתובת של "ניסיונות", שהיתה בפוצ'פ, והיה על ברנר לכתת את רגליו כמעט שבועיים עד שעלה בידו להשיג כמה אותיות. לצורך מלים ברוסית בשביל המעורר הסתפקו באותיות לטיניות.⁶⁶

"לִירָח ינואר צריך שתצא החוברת הראשונה", כתב גנסין לחברו אהרן שאול ניבילוב (ואצלו עדיין 29 בדצמבר, אבל אצל ברנר בלונדון כבר 11 בינואר), ולבסוף מתפרסמת המודעה

66. האינפורמציה משוחזרת לפי איגרת 63 של ברנר מן ה' 10 בינואר, ומאיגרות 64, 66, 67 שלו, ולפי איגרת 42 של גנסין [11.1.06] לניבילוב (יליד פוצ'פ, חבר של גנסין וברנר בהומל, שופמן כתב עליו בסיפורו "אהבה") ואיגרת 45 של גנסין לברנר [5 בינואר, ראו להלן]. ביחובסקי (1926) טוען שגנסין הגה את "ניסיונות", ושיתף את ברנר בתוכניתו, עוד לפני שידע על המעורר. המכתבים של ברנר ושל גנסין שנשמרו סותרים זאת.

של "ניסיונות" בחוברת פברואר של המעורר (הלוא כשיצאה חוברת ינואר, מפעל "ניסיונות" טרם הומצא), אלא שהוצאת "ניסיונות" מודיעה בה, ש"מראשית ינואר (!) נתחיל להדפיס סיפורים נבחרים מכתבי מבחר הסופרים האירופים במחברות זולות רצופות".

מסורת כתבי-העת והמפעלים הספרותיים בעברית, עד עכשיו וסימן קריאה, מצטיינת בהפרחת תוכניות שרק חלק מהן מומש, אך דומה ש"ניסיונות" עלה על כולם. נוהגים להשוות בין השם המצטנע "ניסיונות", המשקף את אופיו של גנסין, לבין השם המרעיש המעורר, הברנרי כל-כך, אבל לא היה שום דבר צנוע ב"ניסיונות", מלבד השם. לעומת הריאליזם והצניעות של ברנר והמעורר, מצטייר "ניסיונות" כאחד המפעלים היותר מגלומניים ומעוררי חיוך בספרות העברית. "בילקוטה של הוצאתנו", מבשרת המודעה של "ניסיונות", "נמצאות כבר סריות שלמות של תרגומים יפים ומשוכללים ממבחר יצירותיהם של צ'יכוב, סטרינדברג, מופסן, דוסטויבסקי [...] איבסן, שניצלר, מטרלינק, אנדריוב ועוד", והמודעה ממשיכה לראות חלומות באספמיה ש"מוכנה לדפוס הסריה הראשונה הציחובית" (וכאן באה רשימה של עשרה ספרונים, שהראשון שבהם עתיד לראות אור בינואר), ומכריזה כי מי שישלחו "רובל אחד מראש [...] עד 1 בפברואר יקבלו עשרים וחמישה נומרים כל אחד בזמנו" – וכל זה, כאמור, במודעה שכאשר היא מתפרסמת חלף זה כבר ה-1 בפברואר.

כשנשלחה המודעה לברנר, ב-5 בינואר, טרם הושג בפועל כסף להדפסה, וטרם סוכמו התנאים עם נרודיצקי: אלה יסוכמו רק ב-13.1 (איגרת 64 של ברנר). ולמותר לומר שבתיק המערכת לא היה אף לא אחד מכל התרגומים שנמנו במודעה. רק ב-25 בינואר ישלים גנסין תרגום של שלושה סיפורים קטנים של צ'יכוב, ובעתיד יתרגם גם את "ביצה" שלו, ואת "לכיסא-משפט" של מופסן, וזה הכל. ובאשר לתרגום מדוסטויבסקי, שכבר 'נמצא בילקוט', הרי רק ב-5 בינואר פנה גנסין לברנר (באיגרת 45 שלו, שאך קרע ממנה נשאר) בהצעה שיתרגם את כתבים מן המחותרת ("הכתבים מתחיתיות"), וברנר מבקש שישלחו לו את הכרך הזה של דוסטויבסקי, כי לא ניתן להשיג את הספר ברוסית בלונדון, והוא חוזר ומבקש את הספר בהמשך, וגנסין, ב-16 בפברואר, מבטיח לשלוח אותו "באלה הימים" (איגרת 50), אך אינו שולח, וברנר שב ומבקשו, בעיקר מביחובסקי, והוא עוד חוזר על הבקשה אפילו כעבור שנה-יחצי, ביוני 1907, כשגנסין כבר בלונדון (איגרת 311).

גנסין רצה להוציא ספרון אחת לשלושה שבועות, ובחלל דמיונו תפחו תוכניות התרחבות בדמות ספרוני מקור (שבהם הוא יתחרה בברנר על סופרים, למשל על שופמן), ומפרק לפרק גם תרגומים לרוסית "מכתבי מיטב סופרינו" ("הדבר אינו דורש לא הרבה כסף ולא הרבה עבודה", הוא הזה באוזני ניבילוב). לספרונים (בני 16 עמודים, שמחירים יהיה זול) יהיו בלי ספק מוניטין פרובניציזיות, ולאור התוכנית הגרנדיוזית הורה גנסין לברנר להדפיסם ב-3,000 עותקים (המעורר נדפס ב-500 עותקים, שגם מהם נותרו); ואכן בכמות זו נדפסו שני הספרונים שראו אור בסופו של דבר והיו מונחים למעצבה (נרודיצקי ביקש תמורת הדפסת הספרון הראשון ב-3,000 העותקים 40 רובל כסף, שהם 4 ל"ש ושמונה שילינג, בערך 4,000 שקלים חדשים בערכים של היום).

גנסין, שיכולת ההתמדה שלו לא עלתה על שלושה חודשים, וביחובסקי הלא-מעשי, גם קיבלו על עצמם להיות המפיצים הבלעדיים של המעורר ברוסיה, והכתובת של מערכת "ניסיונות" וסוכנות המעורר היתה פשוט: א.ג. גנסין או ש.ל. ביחובסקי, פוצפ, פלך צ'רניגוב –

כלומר, הכרך הגדול פוצ'פ, שאפילו שם רחוב ומספר בית אין צורך לכתוב בו, הדוור מכיר את כולם, ועליו גם לבחור למי למסור את המכתב, לגנסיין או לביחובסקי.

במכתבו של ביחובסקי מן ה־5 בינואר (משוחזר לפי איגרת 63 של ברנר), שבו הוא מודיע לברנר על אודות "ניסיונות", הוא כותב שגנסיין יכתוב פרטים, אך גנסיין מצרף מכתב לא־קונקרטי ("משורר זה לא כתב אלא כבן עלייה", מגיב ברנר על המכתב של גנסיין, איגרת 45, שכאמור, נשאר רק קרע שלו), וברנר נאלץ ללמוד על פרטי התוכנית מן המודעה שנשלחה אליו להדפסה. במודעה המקורית, לפני שברנר ערך אותה (גנזים, 572334/4), נכתב רבל, דווקא בלי וי"ו, והובטח למשלמים "מראש עד ט"ו ינואר", ש"יקבלו אח"כ לערך עשרים עד עשרים וחמישה נומרים כל אחד בזמנו" [!]. "אנשי מעשה אינם עושים כך", מלמד ברנר את השניים ומדביק להם בסוף מכתבו כינוי: "המנסים".

באותו מכתב של גנסיין (45) שצורף למכתבו של ביחובסקי מן ה־5 בינואר, באה, מלבד התייחסות ל"ניסיונות", גם התגובה הראשונה של גנסיין על המעורר, לפני תגובתו באיגרת 41 לאנוכי, ולפני המכתב מן ה־19.1 לברנר ולר' בנימין (איגרת 44). מן המכתב הזה השתמרה רק פיסת הנייר שברנר תלש ממנו לצורך ציטוט בעמ' 32 של החוברת השנייה של המעורר. שם, תחת הכותרת "חברינו כותבים", מופיעות מובאות ממכתבים של חברים ששמותיהם נרמזים בראשי־תיבות: ה.צ.; ז.י.א.; ח.ב.צ.; א.נ.ג.; ש.ב. פענוח השמות הוא: הלל צייטלין, ז.י. אנוכי, ח.ב. צלאל (פסידונוים של ברנר עצמו), אורי־ניסן גנסיין, שמעון ביחובסקי. גנסיין מצוטט שם ככותב: "קיבלתי את המעורר. איני יודע עדיין מה יהא טיבו של זה במונן הספרותי. – מילא, אם גסיסה היא – יהיו למצער פרפורים", אך זו ציטטה ערוכה; לפי הקטע המעט רחב יותר המופיע באיגרת גנסיין (45) אפשר להסיק שהגסיסה והפרפורים מתייחסים לשני המפעלים, אל המעורר ואל "ניסיונות" כאחד.⁶⁷

הופעת המעורר הגעישה שלושה חודשים של כתיבת מכתבים תזזיתית של גנסיין אל ברנר. מלבד מכתבים של ביחובסקי, שנכתבו תחת עינו הפקוחה של גנסיין, מצויים בידינו שישה־עשר מכתבים של גנסיין־עצמו אל ברנר, מתחילת ינואר 1906 ועד 27 במארס.⁶⁸ אז נוסע גנסיין לחודשים לוויילנה, שבה יושב הלל צייטלין, וממילא דועך אט־אט עניינו ב"ניסיונות", וזה עוד לפני שנרפס הספרון הראשון (שיראה אור לבסוף רק במאי). כבר בתחילת פברואר נתקף גנסיין חולשת דעת, כאילו הוא עומד בראש מפעל ספרותי ענק ותוסס שתובע ממנו כוחות עצומים (איגרת 48 [3.2]): "הוי, הצילו, אנשים טובים! אותו הרגע המטשטש בא וקפא והיה לנצח – אני בתוך המהפכה: מה לי פה?"

67. ה"פרפורים", שכמוהם כ"פרכוס", הם סימני חיים ומוות כאחד, ראו הערה 62 ומאמרו של גלזומן.

68. לתועלת המבקשים לעקוב אחר ההתכתבות הזאת, מכתב של גנסיין מול מכתב של ברנר (כעבור כחמישה ימים), הנה רשימת איגרות גנסיין בסדר הנכון ועם תאריכים גרגוריאניים, מבלי להתעכב ולפרט את שיקולי קביעת התאריכים (האישור שמצאתי לתאריכים שקבעתי היה בכך שנוצרה דיאלוגיות מכתבית מדויקת בין לונרון לפוצ'פ): 45 [5.1], 44 [19.1], 49 [25.1], 46 [30.1], 48 [3.2], 51 [6.2], 52 [11.2], 53 [12.2], 50 [16.2], 54 [23.2], 57 [15.3], 58 [16.3], 59 [17.3], 61 [18.3], 62 [26.3], 63 [27.3].

בתוכניתו של גנסיין, למן ההתחלה, היה לקבוע עובדה ולהפוך בפועל את ברנר – כלל מבלי להידבר אתו – לאיש הטכני של "ניסיונות", הסדר, המלביה"ד וכו'. ובחודש מאי, אחרי שהופיע הספרון הראשון, ואחרי שברנר הודיע שלא ימשיך להדפיס את "ניסיונות" בשום אופן (איגרת 98, 9.5) – אין טעם להדפיסם בלונדון בגלל יוקר ההדפסה, ומשום שנרודיזקי מתחרט על הסכמתו להדפיס את הספרונים, ובגלל קשיי המשלוח, הצנזורה הרוסית עושה צרות לגבי משלוחים מאנגליה – פשוט התעלם גנסיין מהודעתו. לביחובסקי הוא הסביר עוד קודם לכן שחייבים להדפיס בלונדון (איגרת 68 [8.5]), כי אחרת יהיו זקוקים ל"איש אחד בעל שבע עיניים, שיהא מיוחד לעסק ההדפסה", תפקיד שממלא עתה ברנר. את הצנזור אפשר לשחד, אבל לברנר אין תחליף. אומנם לונדון היא בעיני גנסיין "פרובינציה" (איגרת 70), שכן היא נמצאת הרחק הרחק מקהל'ה הקוראים, אבל "אין טוב גם ל'ניסיונות' וגם להמעורר מהפרובינציה". במסגרת הסימטריה של הזוגיות מנסה ברנר להפעיל את גנסיין בעריכת השירה האמורה להתפרסם בחוברות המעורר. בין השאר הוא שולח אליו לחוות-דעת שירים ראשונים של אהרן דומניץ, אך גנסיין מתחמק מלענות, ואחר-כך (איגרת 67 [6.5]) משקר במצח נחושה שענה ופסל את השירים (שברנר בינתיים הדפיס), וברנר, שעונה לו כעבור שלושה ימים, "מתי כתבת לי, גנסיין, שאין שירי דומניץ ראויים לדפוס?" (איגרת 98, 9.5) – מוכן להניח מחדל של הדואר ונחרד על כי מכתבים הנשלחים אליו אובדים בדרכים.

חילופי התפקידים בזוגיות של השניים יושלמו רק ביולי 1907, כשגנסיין, כאמור, יהפוך להיות, בהסכמתו המלאה, הסדר הבלעדי של המעורר, והמגיה, והעורך בפועל, והמשגיח על ההדפסה, ואיש המשלוחים – כל התפקידים שברנר מילא ב"ניסיונות".

ב-25.1, פחות מחודש לאחר ש"ניסיונות" נוסדו, שולח גנסיין בחיפזון לברנר את התרגומים לספרון הראשון מתוך הסריה הצ'כובית: שלושה סיפורים של צ'כוב ("טלנט", "אשה מספרת", ו"באביב"), שתירגם בזריזות כמשך כעשרים יום.⁶⁹

המכתב העליז המלווה את משלוח התרגומים,⁷⁰ מתאר את האווירה השאננית-שלוותנית השוררת "בבית הרדקציה" בפוצ'פ, בניגוד לזו שוודאי שוררת בלונדון ("אכן זאת היא רדקציה. ואתם – מה?" עוקץ גנסיין את הרצינות התהומית של המערכת הלונדונית). הרדקטור האחד (ביחובסקי) מדפיס את האדָרְסָה על המעטפה (מתעקש להדפיס), והשני (גנסיין) מתקן מזמן לזמן את תנוחת המשקפיים על חוטמו, מתלוצץ בנוגע למשרדיות של שותפו, ומשליך מבטים אל "הקטנה הצהובה" היושבת מולו, שגם מתחילה לשיר שיר-געגועים רוסי. "נוזל הריר, אָ?"

69. זה הספרון הראשון של "ניסיונות", והשני (הכפול) יהיה, מהיעדר חומר אחר, "בינתיים" של גנסיין – בניגוד לאינפורמציה השגויה, שמירון חוזר עליה שוב ושוב בהערותיו (גנסיין, 1982 א: 596-597; גנסיין, 2011: 301; מירון, 1977: 209), ולפיה "בינתיים" היה הספרון הראשון ואחריו בא ספרון עם שתי נובלות של צ'כוב (הנכון: שלושה סיפורים). הטעות נובעת מהעתקה מנשקס (גנסיין, 1946: 236). הפיכת "בינתיים" לספרון הפותח של "ניסיונות" פירושה לא רק התעלמות מאיגרות גנסיין במשך חמישה חודשים, אלא גם אי-הקשבה לאופי התוכנית המקורית של "ניסיונות". "בינתיים" מילא את החלל כשפרויקט "ניסיונות" כבר קרס, והנובלה נמסרה ל"ניסיונות" במיוחד כדי לא לתת אותה להמעורר.

70. איגרת 25.1 [49]; התאריך היוליאני אמור להיות 12.1 ולא 22.1 כפי שמצוין באיגרות גנסיין, תאריך שהיה הופך להיות 4.2 לפי הלוח הגרגוריאני. ב-1.2 לפי הלוח הגרגוריאני התרגומים כבר בידי ברנר.

בפוצ'פ הכל על מי מנוחות. ואכן, גנסיין משאיר לברנר בלונדון תרגום של מלים שלא ידע לתרגמן, ובמכתב הבא שלו (46 | 30.1) הוא גם מטיל עליו עבודת עריכה: "בתרגומים ששלחתי לכם יש מקומות אחדים שצריכים תיקון בסגנון (רק כלשהוא), ואולי גם בחילוף מלים אחדות". אומנם זה דבר שהיה עליו לעשות בעצמו, אך לא הספיק.

ואף שגנסיין מפקיד בידי ברנר את השכלול הגרפי של הספרון ובחירת ויניטיות יפות, לא גסות, כדי לשים אותן בין הסיפורים, הוא בכל-זאת נותן לברנר הוראות סדר מפורטות, מבלי שתהיה לו הבנה בדפוס. וכשברנר כותב לביחובסקי שהתרגומים הנפלאים מצ'כוב "יתקלקלו בבית הדפוס הזה מחוסר נקודות" (איגרת 68 שלו, 1.2.06), נזעק גנסיין מיד עם קבלת המכתב (איגרות גנסיין, 51 | 6.2) ואינו מבין איך יקולקלו ואיזה נקודות, וברנר, כעבור ארבעה ימים, מסביר לו בסבלנות (איגרת 72, 10.2): "נקודות, כלומר, קמץ, פתח, חיריק במקום הדרוש. בתרגומיך ישנן, אבל אינן בבית-הדפוס".⁷¹

פרשה ארוכה היתה תצלומו של צ'כוב, שגנסיין תבע שיופיע – לא המוני מדי – באמצע המעטפה החיצונית, ולצורך זה שלח לברנר ברוב חובכנות עיתון עם תמונת צ'כוב. ברנר דרש פרוץ של צ'כוב "שיהא נקי וברור" (איגרת 68), וגנסיין מנסה להשיג תמונה "מעשה גְרִינְוִיָה" (תגליף; איגרת 51 שלו), אלא שברנר דורש דווקא תמונה פוטוגרפית (72), כדי שיעשו ממנה גלופה במחיר חצי ל"ש (למעלה מ-5 רובל!). הגלופה תייקר איפוא את ההדפסה ביותר מעשרה אחוזים. גנסיין מנסה להשיג תמונה פוטוגרפית של צ'כוב מן הסופר איוואן בונין (50); (53), אך מציע לשני העורכים בלונדון שאולי ילכו ויקנו תמונה ליטוגרפית גדולה של צ'כוב, "הנמכרת בכל המגזינים [חנויות הכלבון] שבלונדון", ויעשו ממנה פוטוגרפיה (50). בקיצור, כך הולכת ונמשכת ממכתב למכתב סאגת התמונה, המעכבת לבסוף את יציאת הספרון הראשון, ובאמצע מארס כבר יש לגנסיין תמונה של צ'כוב (57), והוא שולח אותה לעשות ממנה גלופה ברוסיה (זול יותר מבלונדון), אך כעבור שלושה ימים מסתבר שאי-אפשר לשלוח את הגלופה ללונדון, "מפני סיבות מוזרות" (61), ורק בסוף מארס (63) עומדת להישלח ללונדון התמונה הפוטוגרפית, ועימה, בכל-זאת, גם הגלופה, וגנסיין מוסיף ונותן הוראות טכניות בעניינים שאינו מבין בהם, ועד שהוא גומר לכתוב את המכתב כבר "הוחלט: לשלוח לכם רק את התמונה". אגב כך נפלט לגנסיין מי משלם תמורת הכנת הגלופה שהוא מורה לעשותה אצל הפוטוגרף היותר מהודר ומהולל בלונדון: ר' יעקב ישלם! פירוש הדבר שיעקב טוקארוב, אביהן של שרה, יוליה וגוליה,⁷² היה המממן העיקרי המסתורי של הרפתקת "ניסיונות".

71. באותיות העברית של סדר-היד בבית-הדפוס של נרודיצקי לא היו אותיות עם ניקוד חלקי, אף שנרודיצקי קנה אותיות פטיט חדש' במיוחד בשביל "ניסיונות". ב"בינותיים" עמל ברנר קשה כדי לאלתר ניקוד חלקי פה-ושם, אך לא הצליח בכך בכותרת הספר, שהיתה אמורה להיות "בינותיים". הנובלה נקראה איפוא "בינותיים" מלכתחילה, והספקולציות של מירון בנוגע לשינוי שמה מ"בינותיים" ל"בינותיים" מיותרות (גנסיין, 1982: א: 597; גנסיין, 2011: 301).
72. על בנות טוקארוב, שלכל אחת מהן היו זיכרונות ארוטיים מגנסיין מתקופה זו או אחרת, וכולן היו מאוהבות בו, ראו: וולפובסקי, 1968: 89-98; דראפקין-לויזן, 1986: 404-409. בסיפור של דראפקין "בלה מאוהבת" (1933; 1981) הן מכוונות בשם ברזי, דווקא האחיות ביכובסקי.

באמצע אפריל מבשר ברנר לביחובסקי כי "התמונה של צ'כוב יצאה משוכללה", ובאותה נשימה, שר' בנימין נסע מלונדון – אבל עקב עיכובים בדפוס רואה אור ספרון צ'כוב של "ניסיונות" רק בסוף השבוע הראשון של מאי.

מה היתה איפוא עבודתו של גנסיך בעריכת "ניסיונות", מלבד תרגום שלושה סיפורים של צ'כוב? ממש לא כלום. הלוא את "בינותיים" לא כתב מלכתחילה בשביל "ניסיונות". ולעומת זאת, ברנר, שעבד כל הימים עבודה שחורה כפועל דפוס בדפוס של נרודיצקי, ורק שעה אחת ביום הותר לו לעסוק בסדר של המעורר, ואת עבודת העריכה והשגת החומר של המעורר היה עושה בלילות, הקצה מן הזמן הזה גם בשביל "ניסיונות". את ההבדל בין שני העורכים מיטיב להאיר מכתבו של גנסיך עוד מאמצע ינואר (44 [19.1.06]), המתאר את שני "המנסים" (כינוי שברנר טבע, כזכור, באיגרת לגנסיך ולביחובסקי ב־10 בינואר), ומעמיד אותם לעומת "המעוררים" בלונדון (עורכי המעורר). מה שמתואר במכתב נראה כסצנה מסיפור גנסיני, עם הדמויות של "אצל". אחרי שגנסיך נפרע מרדלר, ר' בנימין, על עניין נילס לינה, מוצגים המנסים בחברת יוליה, ו"רוחמה" (היא גוליה, הנקראת רוחמה ב"אצל"), ו"דינה", ומסתבר שהרדקציה הזאת שוכנת אצל האחיות טוקארוב, ויוליה מתעניינת אם רדלר בחור יפה; "כיצד אפשר לו שלא יהיה יפה?" מבטיח לה גנסיך; והמכתב גולש לרמזים דרמשמעיים, הנשלחים כחץ היישר אל רדלר: "היא היתה באותו לילה נפלאה – נפלאה", ולמי הכוונה? ליוליה או לקציצה שבישלה? ו"רוחמה" מרימה את עיניה הכחולות ותוהה אם ברנר זוכר אותה (גוליה אמורה להיות כאן כבת חמש־עשרה), "משום שאז הייתי קטנה־קטנה"; ובהמשך מתפרצת פנימה חבורה שלמה של קולות כסף ופֶשְׁלִיקים לבנים (קפושונים, ביידיש) ולחיים פורחות, וגנסיך יושב לו בפניה, וביחובסקי "מטפל בכתי הקטנה, כי הוא כבר נוסה וגם לא עמד בניסיון", וכו'. על פיסת הפרוזה היפהפייה הזאת מגיב ברנר בן העשרים־וארבע (איגרת 68): "במגילתו הנפלאה של גנסיך חיתי יום תמים [...] את כולכן, את כולכן אני זוכר, החביבות, והכל, הכל מטושטש במוחו של היהודי הזקן שנבל בטרם היות לו פרח". בלונדון, מזהיר ברנר את ביחובסקי וגנסיך, אין "אף זכר ליוליות, לדינות, ולרוחמות, ח־נפשי, אין זכר". גם ההשוואה בין שני המכתבים הללו, של גנסיך ושל ברנר, מאירה בחדות את ההבדל שבין שני החברים.

שוב ושוב, אחת לחודש, הבטיח גנסיך לברנר לשלוח לו משהו לפרסום בהמעורר – אין דבר שהיה חשוב לברנר יותר מזה – אך מעולם לא התכוון לקיים את הבטחתו. גנסיך גמר ברעתו לסייע לברנר בהוצאת המעורר, אך לא 'לזהם' בתוכו את הסיפורת שלו. "עוד לא הכינתי עד הנה בשביל המעורר", הוא כמ־מתנצל בסוף ינואר 1906 (50); אם לא תהיה ברירה ייתן פרק מסיפורו "בינותיים", הוא מודיע בפברואר (54 [23.2]); ובמאס הוא מקווה לשלוח "בקרוּב מה שיהיה" (58 [16.3]); הוא ישלח, ישלח בקרוּב, הוא מבטיח למחרת (59 [17.3]) – וגם אחרי שכבר החליט להדפיס את "בינותיים" ב"ניסיונות" (66 [2.5]), הוא מסתיר זאת מברנר ועדיין משלה אותו שאולי ייתן לו את הסיפור בשביל המעורר (67 [6.5]), אף־על־פי שלא טוב להדפיסו קטעים־קטעים⁷³, וחרף עצתו של הלל צייטלין להדפיסו ב"ניסיונות" (הלל מייעץ,

73. ברנר היה מאושר לו ניתן לו להדפיס את "בינותיים" בחוברת כפולה של המעורר, וכבר היתה

אך הוא כביכול טרם החליט). וכשהוא מודיע לבסוף לברנר (72 (15.6)) שהחליט להדפיס את "בינותיים" ב"ניסיונות", הוא משקר שהיו ימים שכבר היה מוכן לשלוח את הסיפור בשביל המעורר, וגם היה עושה זאת אלמלא צייטלין ואהר"ס. ומיד הוא עובר להחניף לברנר ומשווה את ההמשך של מא. עד מ. של ברנר (שנדפס בחוברת הרביעית של המעורר) לדוסטויבסקי "במקומותיו היותר נוהמים מרוב ייאוש".

עד לשהייה של אפריל ומאי בוילנה כבר הותש גנסין מן הפעילות 'הקדחתנית' מול ברנר. ברנר כתב לו ב־26.3 (לפי איגרת 84 של ברנר לביחובסקי), אחרי שכשבוע קודם לכן שלח לו במכתב רשום את שיריו של דומניץ לחוות־דעת; וגנסין אכן קיבל את מכתבו זה של ברנר מן ה־26.3 (לפי מכתבו לביחובסקי; 65 [3.4]), אך לא ענה עליו. אפילו ב־24.4 (לפי איגרת 92 של ברנר לביחובסקי) גנסין טרם כתב לברנר. "אוריניסן אינו עונה על כל מכתבי", כתב ברנר שוב לביחובסקי ב־1.5 (93). עכשיו גם צייטלין, שעמו בעיקר מתרועע גנסין בוילנה, אינו עונה על מכתבים של ברנר (ברנר לר' בנימין, 95, 2.5). עובר עוד יום, וברנר שולח לגנסין אולטימטום. לביחובסקי הוא מבשר (96, 3.5): "לגנסין הנני כותב עתה. אם לא יענני גם על מכתבי זה – יהיה הוא האחרון".

האלם של גנסין נמשך בעצם לא יותר מחמישה שבועות. מן־הסתם הרתיעו אותו האינטנסיביות של ההתעסקות ב"ניסיונות" (שהיתה רוב מהומה סביב שישה־עשר עמודים שטרם ראו אור), והאופי המעשי והלא־אישי שלבשה ההתכתבות עם ברנר בגוף שני רבים (כדי שתכלול גם את ר' בנימין). וברנר גם הפעיל עליו לחץ לא־מתון בנוגע להשתתפותו בהמעורר. ואכן, כבר לקראת סוף פברואר [23.2] כתב גנסין לברנר (ולר' בנימין; איגרת 54): "אני כה הייתי חפץ שאכתוב לכם איזה מכתב פשוט – מכתב של אדם יחידי לאנשים יחידים – כבימים הטובים ההמה. עוונותינו הרבים!" ובאמצע מארס (58 [16.3]): "הנה יושב אדם כבר, המרגיש את כל המעמסה, שהיא – הוא, הוא בעצמו עם כל ימיו ולילותיו ומחשבותיו והרגשותיו, התכופות והרגעיות, הנה הוא יושב וכותב לאנשים שנפשו מתפרצת להגיד להם מלה חמה אחת, קטנה אבל רְוּיָה, מלאה – האומנם בשביל שייחם לו?" די להשוות את מכתבי־האווה של גנסין לברנר ב־1904 למכתביו אליו בחודשים הראשונים של 1906 בשביל להבין עד כמה היה מצמיח השידפון הרגשי שכפו עליו העניינים המעשיים.

וגנסין, כשהוא מתוח עם משהו, בלתי־מרוצה ומאוכזב, או כשלוחצים עליו או כועסים עליו – הוא נסוג אל אלם; ומשום שהאלם הזה לא נוח לו וקשה לו, הוא בורח ממנו אל אלם עמוק עוד יותר. כעסים של ברנר הם, לאורך השנים, מן הדברים שמשתיקים אותו במיוחד. רק כשכבר לא היתה ברירה, כשהגיעה אליו האיגרת המאיימת של ברנר (מן ה־3.5), איגרת שבה ברנר כמסתבר גם התחשבן אתו על שאינו מגיב על השירים ששלח אליו לחוות־דעת, והתרעם עליו על שאינו נותן חומר בשביל המעורר, התיישב גנסין חיש (כבר ב־6.5) וכתב מכתב לברנר ביחד עם צייטלין ועם אדם שלישי – לכתוב לברו הוא נרתע (איגרת 67 של גנסין). "היום קובלה איגרתך המאיימת, אבל מה אעשה לך, מה אעשה לך והכל נתפתל כל־

חוברת אחת כפולה (יוליי־אוגוסט) בשנה הראשונה של הירחון. ואגב, הטקסט של לב שסטוב, ההוגה הניטשיאני הרוסי־יהודי, שגנסין תירגם בשביל המעורר, טקסט שנדפס בירחון לא קטעים־קטעים אלא בחטיבה אחת, ארוך יותר בכשישים אחוז מ"בינותיים".

כך ונסתבך כל־כך [...]” הוא פותח, וכאמור, הוא משקר בעניין השירים וטוען שכבר כתב עליהם לברנר, אך מפיס אותו בכך שהוא שולח לו עכשיו בשביל המעורר שלושה שירים של שניאור – שירים שהשיג בוויילנה ובהם “כך נושקים אצלנו” הסנסציוני – ובכך שהוא שב ומזכיר, באופן דו־משמעי, את האפשרות ש”בינותיים” יישלח בשביל המעורר. “לתבוע אתה יודע ויותר לא כלום”, הוא כותב לברנר, והוא יודע שהמכתב הזה שלו עדיין אינו נחשב מכתב ממשי, “אולי ירווח לי ואכתוב לך אז”, הוא מסיים.

כעבור שלושה ימים משיב ברנר לגנסין ולצייטלין (98, 9.5) במרירות ובסרקאזם, ובלי שום משפט אישי לגנסין, אך גנסין פשוט עדיין אינו מסוגל לכתוב לברנר מכתב אמיתי. במקום זה הוא כותב לביחובסקי (69 [12.5]), שמצב הדברים הוא שלא יוכל לכתוב לברנר אולי ימים רצופים אחדים, “בה־בשעה שחפץ אני בכל נפשי לאמור לו מלים אחדות בנוגע לאותה המרירות שבמכתבו”. הוא מתדרך איפוא את ביחובסקי לכתוב לברנר “שלא יתייאש ולא תרפינה ידיו” (לפחות בענייני המעורר ו”ניסיונות”), אך מבקש ממנו שלא יזכיר באוזני ברנר “ממה שכתבתי לך בדבר אי־אפשרותי לכתוב לו”.

גנסין ממשיך לשתוק עוד זמן־מה, ואחר־כך הוא כותב לברנר מכתבים העוקפים את ההתייחסות ל”אותה המרירות”. מכתבים אלה לא נשמרו, אך מאיגרת 112 של ברנר לביחובסקי אפשר ללמוד על אחד מהם, שכבר נשלח מקייב, ובו ‘הציע’ גנסין לברנר “לחשוב על דבר עזיבת לונדון”. רק ביוני (72 [15.6]), במכתב ארוך בענייניהם המו־ליים, כמו נפלטת לפתע דיגרסיה, וגנסין מתוודה לראשונה על הרגשתו בחודש אפריל ובתחילת מאי: “האמת אני – ירא אני קצת ממה: המכתבים האחרונים שלך לוויילנה היו כל־כך זועמים...” – “בצווארו של מי אתה תולה את הקולר?” הוא שואל את ברנר ומדמה את עצמו לדג שהיאור שלו כבר יבש וגם הציצה שנשארה לו הולכת ופוחתת, דג שברנר אמור להבינו.

10. “אוהב המחכה לבוא בחירת לבו”

כך תיאר ביילין את מצבו של ברנר בחודשים שלפני בואו של גנסין ללונדון (2006 ג: 56), וזה אחד המשפטים האמינים בעדותו על ברנר וגנסין. אך לפי זיכרונותיו של ביילין על גנסין (2006 ב: 87) בא גנסין ללונדון “על־פי בקשתו של ברנר”, ולפי זיכרונותיו על ברנר (2006 ג: 55), “בקיץ 1907 גנסין ‘הודיעו שיש ברצונו לבוא’. שתי האינפורמציות הללו אינן נכונות. בגינו של ביילין, ובגלל המצב הרעוע של איגרות גנסין, ובדרכו ההטעיות שב”אורי־ניסן: מלים אחדות” של ברנר־עצמו, מסופר בדרך־כלל סיפור בואו של גנסין ללונדון בהרבה אי־דיוקים. דרמת בואו של גנסין ללונדון התחילה בקיץ 1906, ולא בקיץ 1907, והיא נמשכה עשרה חודשים. היוזמה היתה של גנסין ולא של ברנר, ולא נכון שברנר היה “קצת מעודד וקצת מרתיע” (שפירא, 2008: 124). ברנר־עצמו מטעה בכותבו ברשימת־הזיכרון שלו בנוגע לבואו של גנסין: “לבוא ללונדון לא יעצתיו” [3] – רעיון שאימץ בדיעבד בזמן הכתיבה (במלים ששאל, כזכור, ממכתבו של גנסין לביחובסקי ב־1900) בעיקר, כאמור, כדי להפוך את ימי הקיץ ההוא ללונדון ל”דומים לתור הסתיו” בשיר של ביאליק, התור של “בי עזבני לנפשי”. לאור פרטי ההתכתבות בין ברנר לגנסין בעשרת החודשים רבי־ההתפוכות של דרמת בואו של גנסין,

אין שום אפשרות שברנר כתב לו: "לא בשבילך המקום, אך אם אינך מחכה כבר לכלום ואין לך מה להפסיד – בוא!" למרות הכרזתו של ברנר "זה אני זוכר", אין לסמוך על זיכרונו כאן. ובניגוד למה שמספרים, ברנר גם לא שלח לגנסיין כסף לבראו פעמיים או כמה פעמים, ולא שלח לו כסף בסוף נובמבר, וכשגנסיין הגיע ללונדון, הוא לא גר אצל ביילין, ולפני שנסע לשם לא היתה חצי שנה של פנים ולאווים, כי רצה וגם לא רצה לנסוע, ולא היה שלב שבו גנסיין באמת איבד את החשק לנסוע, שלב אשר ברנר המאוכזב, שכמעט התייאש מבראו, התכתב בו ברוב רוגז עם גנסיין באמצעות ביחובסקי, כדי לא לכתוב לו במישרין, וגנסיין עשה אותו דבר עצמו (בקון, 1990: 69-70; שפירא, 2008: 124-125).

אפשרות בואו של גנסיין ללונדון עלתה לראשונה ברצינות באמצע יולי 1906 (איגרת 75 [15.7]⁷⁴). ב-10.7 הגיע סוף-סוף לידי ברנר (מפרישמון, לפי בקשת גנסיין) כתב-היד של "בינותיים" לצורך "ניסיונות" (לפי איגרת 133 של ברנר לביחובסקי), אך גנסיין, ששהה בהומל, עדיין לא ידע זאת כשכתב את איגרת 75. גנסיין רָעַב ללחם, פשוטו כמשמעו, וחלה החמרה במצבו הגופני, שהוא הסתירו מכולם, לא רק מברנר, כמעט עד מותו. אולם במכתבו זה, באופן נדיר, הוא בכל-זאת רומז משהו: "מלבד זה כבד עלי עכשיו גופי, גופי זה הארוך והדק, כי אין לי מקום בשבילי – ממש", ולפתע-פתאום הוא שואל את ברנר כמה עלו לו הוצאות הדרך ללונדון, שאלה שכבר שאל לפני שנתיים (באיגרת 21 [אמצע יוני 1904]), אך הפעם היא נשמעת רצינית יותר, בשל ההמשך: "מי יודע. בימים אלה אפשר ש'בבוקר לא עבות' אחד 'אעצום את עיני' ואשב בעגלה ואבוא ללונדון – אל זאת העיר, שמובטחני כי גם היא לא תיתן לי מפלט". ברנר ממנהר לענות לגנסיין (באיגרות שאינן בידניו) ולעודדו מאוד לבוא ללונדון, בלי שמץ של "לא יעצתיו": לביחובסקי הוא מספר חד-חלק (באיגרת 138 שלו)⁷⁵, כי "אוריניסן כותב לי. מתיישיבים אנו על-דבר ביאתו ללונדון. אני רוצה בזה. אני כותב לו היום להומל גלויה שנייה בזה".

ב-30.7 כבר חזר גנסיין לפוצ'פ, והוא מבשר לברנר (איגרת 77) שהוא מלקט כסף מחברים לצורך הנסיעה המיידית ללונדון. סכום ההבטחות הוא כחמישים רובל, והוא תוהה אם הכסף הזה יספיק. הוא יודיע מיד כשיהיה לו מה להודיע.

גנסיין הנאיבי בענייני כספים עדיין אינו יודע כי יש להראות לפקידי הכניסה לאנגליה חמש ל"ש (כחמישים רובל) כדי לקבל רשות להיכנס (איגרת 147 של ברנר לשופמן). והאם הוא גם אינו מעלה בדעתו שעליו להכין לעצמו פספורט?

כעבור חמישה ימים (איגרת 78 [4.8]) משיב גנסיין על איגרתו של ברנר אליו ואל ביחובסקי (145, 30.7), ובפתח המכתב הוא כותב: "בדבר נסיעתי איני יודע כלום – כשתהיה בשורה טובה אודיעך". זו תשובתו על שאלה שנשאלה כבדרך-אגב במכתבו של ברנר: "ומה עם בואך לכאן?" מתשובתו של גנסיין אפשר להתרשם שעניין הנסיעה לאלתר דעך.

74. איגרת 74, שאף היא מתייחסת לאפשרות הנסיעה ללונדון, מאוחרת בחמישה חודשים; היא מן ה-14.12.06. ביחובסקי, שהביאה בין איגרות גנסיין בהצידה, מן-הסתם ראה X מעט מחוקה כאילו היא V, ולכן זיהה בטעות תאריך יוליאיני 1/VII במקום התאריך היוליאיני הנכון: 1/XII.

75. איגרת זו נשלחה בסביבות ה-25 ביולי, ולא באמצע יולי כפי שמנחש פוזנסקי. "בינותיים", שרק הגיע לידי ברנר ב-10 ביולי, כבר "יוצא מתחת מכשח הדפוס", וברנר כבר כותב בתאריך זה להומל מכתב שני בשרשרת המכתבים שגנסיין פתח בה ב-15.7.

אלא שברנר אינו יכול להעלות בדעתו מה מתכנן גנסיין. ב-9.8 שולח ברנר בדואר רשום לגנסיין בפוצ'פ "אכסמפלאר שלם" של "בינותיים", שפירושו מן-הסתם, כל גיליונות-הדפוס של הספרון, מקופלים אך לא כרוכים⁷⁶ (לפי מכתב 149 שלו לביחובסקי), ומחכה למכתב מגנסיין (שהספרון יגיע אליו בוודאי ב-14.8), ואילו גנסיין, שקיבל את הדואר הרשום, לא כותב אליו, אלא נוסע להומל, לקבץ מחבריו את שארית הכסף לנסיעה, ועם חמישים הרובל בידיו הוא עושה מעשה. מבלי לטרוח על השגת פספורט – פרוצדורה מתישה שעולה ממון – הוא מחליט להגיע ללונדון "במחבא", בלי פספורט, כפי שברנר הגיע אליו בזמנו לוורשה. והוא מתכנן לנסוע דרך גליציה, אשר בה יפגוש את שופמן, דהיינו, הוא רוצה לגנוב את הגבול לגליציה אי-שם בקרבת רדזיוויל.⁷⁷

הצרות החלו עוד בתחנת-הרכבת של הומל, שבה שכח גנסיין את המזוודה הקלועה שלו, עם הבגדים שהתכוון לקחת ללונדון, ועקב כך הוא יישאר בחודשי החורף הבאים בלי מעיל עליון. כנראה כלילה של ה-3 בספטמבר לא הצליח גנסיין לעבור את הגבול. המבריה גבה את התשלום אך הונה אותו, והוא נפל לידי המשטרה. שוטרים מזוינים החזיקו בו יומיים בצעקות ובחרפות ובהרעבה, ושארית הכסף שהיתה עמו החרמה. "משיני אריות ניצלתי, מציפורני הנשר נמלטתי", הוא כותב לברנר (81 [8.9]), ומודיע לו כי ישב עתה, כנראה, בקיב עד שיהיה בידו שוב כסף לנסיעה.

בשלב זה ברנר אינו לוחץ עליו. הוא-עצמו שוקל עתה לעבור לארץ-ישראל בתום השנה הראשונה של המעורר ולעבוד שם כסדר, והוא מתעניין בעובדות החיים בארץ אצל מנחם, אחיו של אורי-ניסן היושב ביפו (כגון אם מדברים רק עברית, ובאיזו הברה; אם בנות ישראל שבפלשתינה לא מתביישות בשם יהודי; איגרת 181).

מכתביו של ברנר לאורי-ניסן בקיב בחודשים ספטמבר-אוקטובר-נובמבר של 1906 לא נשמרו, ואפשר ללמוד עליהם רק מאזכורים שלהם במכתבים של ברנר לביחובסקי ולשופמן, ובמכתבים של גנסיין לאנוכי ולביחובסקי.⁷⁸

גנסיין כמעט אינו עונה לברנר על מכתביו, ועל כל פנים, מאמצע אוקטובר ועד סוף נובמבר אין שום קול מגנסיין, וברנר אינו כועס, הוא מנחש שגנסיין במצוקה. ב-2.11 הוא כותב לשופמן (190) שמגנסיין "אומנם 'אין קול ואין קשב'. אי, חלשים אנו ביותר ואומללים ביותר", וב-21.11 (210) הוא כותב על אי-כתיבתו של גנסיין: "ריבונו של עולם, מה גדולים ייסוריו של אדם זה!"

76. אישור לכך ("איזה גיליונות") אפשר לקבל לימים ממכתב של גנסיין לאנוכי (73 [11.10]; שמחת תורה).

77. האינפורמציה על גניבת הגבול ועל סופה מלוקטת מאיגרות גנסיין להופנשטיין, לשופמן ולברנר (82 [5.9], 80 [7.9], 81 [8.9]). במכתב לשופמן (80) כותב גנסיין: "ועכשיו אקווה שלא תשאלני שוב באיזה אופן הריני בקיוב בשעה שברנר כתב לך שאני חושב לבוא אליו". אך בעיני מירון (1977: 209) הפך ניסיון-הנפל להגיע ללונדון לניסיון לנסוע לחו"ל "כדי להשתלם". מירון לא המציא את 'ההשתלמות' בכוחות עצמו. נשקס (גנסיין, 1946: 236) החליט שגנסיין יצא לחו"ל "לשם לימוד והשתלמות", אך הוא הותיר אותנו תוהים באשר לנושא ההשתלמות.

78. איגרות של גנסיין: 73 [11.10]; 85 [1.12]. איגרות של ברנר: 184, 20.10, 190, 2.11, 195, 6.11, 21.11, 207, 20.11, 210, 21.11.

אבל ברנר אינו מתאר לעצמו שגנסין מסתובב בחוצות בחורף של קייב מזהיר-עב. "בלילה איני מעלה נר וביום אני משוטט ככלב", הוא כותב לביחובסקי (איגרת 85 [1.12.06]). בלי המעיל (שאבד בתחנת-הרכבת), יש לו בשביל החורף רק "לעכער" (חורים; איגרת 86 [10.12.06] לבן-אחותו ששלח לו רובל-נייר בדואר). לביחובסקי יכול גנסין לכתוב משום שהוא שולח אליו מכתבים בלי בול (שעל ביחובסקי לשלם תמורתם לדוור), אך לברנר – שגנסין קיבל ממנו בסוף נובמבר שני מכתבים, יום אחר יום, שהגיעו ב-24.11 וב-25.11 (משוחזר לפי איגרת 207 של ברנר לביחובסקי), וגנסין כבר רוצה לכתוב אליו – הוא אינו מעז לשלוח מכתב בלי בול: "אליו לא אשלח מכתבים בלי מרקות" הוא מסביר לביחובסקי (איגרת 85 [1.12.06]). אולם גנסין לא ראה עכשיו שום מוצא למצבו אלא אם ייסע ללונדון, ושם ברנר כבר ידאג שלא ירעב. לפיכך הצליח איכשהו בכל-זאת להשיג בולים עוד באותו יום שבו כתב לביחובסקי את המכתב הנ"ל (1.12), ושיגר לברנר מכתב מיואש, שמן-הסתם נאמר בו שאולי אין מנוס מכך שיבוא אליו ללונדון, אם ברנר רוצה ואם ידאג לו לכסף לנסיעה. את זאת אפשר ללמוד ממילוי פערים לא-נועז לאור מכתב של ברנר לביחובסקי כעבור חמישה ימים (227; 6.12): "כתבתי היום לאוריניסן שרוצה אני כי יבוא ללונדון. יכול אני לשלוח לו כחמישים רובלים להוצאות".

המכתב לביחובסקי מטעה לחשוב כי "יכול אני" הוא ציטוט ממכתבו של ברנר לגנסין, אך מסתבר שלגנסין כתב באותו יום (המכתב לא שרד) נוסח זהיר יותר – שישתדל לשלוח לו כסף. המכתב הגיע אל גנסין ב-11.12, והוא ענה עליו מיד, במכתב שאף הוא לא שרד, ובישר שאם כך, הוא בא (לפי איגרת 232 של ברנר לביחובסקי), אך כבר למחרת כתב עוד מכתב ("גם היום רק דברים אחדים", איגרת 87 [12.12.06]) ובו התמקחות: אילו היה הכסף בטוח, היה עף ללונדון כחץ, "אבל עכשיו, שאתה צריך להשתדל, כמו שאתה כותב, איני יודע". וכנושא-ונותן הוא גם תוהה אם יספיק לו הסכום. חמישים רובל די בהם להוצאות הנסיעה שיש להוציא ברוסיה, אבל מה עם החמישים שצריך להראות בגבול, כפי שנודע לו בינתיים מברנר עצמו? "ולפיכך הרי לך בקצרה", מגיע המכתב למרות הכל להחלטה של מי שסמוך ובטוח שברנר לא רק ישתדל, אלא גם יצליח לשלוח כסף, ואף יותר מחמישים רובל: "אני מחכה מיד למכתב ממך, שיפרוט לי את כל, ואני מתחיל בינתיים בהשגת פספורט. מצדי הריני מוכן בכל עת ובכל שעה. אחי היקר!"

שום כסף לא נשלח איפוא לגנסין מברנר "מסוף נובמבר" (שפירא, 2008: 124), ואף לא קודם לכן, בסוף יולי. הביוגרפים הלכו כסומים בארובה אחרי תיארוך המכתבים ההזוי של שכנא נשקס. אחרי ה-6 בדצמבר, שבו כתב ברנר לגנסין שישתדל לשלוח לו כסף, הוא החל לפעול מיד. חמישים רובל – חמישה פאונד ושלושה שילינג – הם כל מה שהרוויח ברנר במעט יותר מחודש עבודה, וברנר, כמו אקאקי אקאייביץ של גוגול החוסך בשביל האדרת, מחליט להטיל על עצמו צמצומים דרקוניים, וקודם-כל לא להסיק את החדר בקור הלונדוני של דצמבר. כעבור ארבעה ימים הוא כותב לקלויזנר מכתב באותיות רוחפות, ובו נאמר (228; 10.12): "הקור גדול בחדרי, ואצבעותי רועדות, וקשה עלי הכתיבה", וכשהוא מסיים את המכתב לקלויזנר הוא עובר לכתוב ל.צ.ז. וינברג (229), ומעיר: "גדול הקור בחדר וקשה לכתוב יותר. רועדות האצבעות".

המכתב של גנסיין מן ה-11.12 (זה שקדם ביום למכתב 'ההתמקחות' מן ה-12.12) הגיע לידיו של ברנר כעבור ארבעה ימים, ב-15.12. "קיבלתי מכתב מגנסיין", כותב ברנר באותו יום לביחובסקי (232), "הוא רוצה לבוא. אשלח לו כסף". למחרת גם מגיע אל ברנר מכתב 'ההתמקחות' מן ה-12.12, וברנר עונה לגנסיין (זה מילוי פערם המתבקש מן ההמשך), שידאג לו בוודאות למאה רובל. המכתב הזה ודאי נכתב ב-16.12 או ב-17.12.

מאה רובל הם סכום שאין בידיו. לכן הוא כותב לביחובסקי, סוכן המעורר, ב-17.12 (235): "אם יהיה לך כסף-חתימה עד 100 (מאה) רובל, אל תשלחתי אלי אלא לגנסיין, כי אני הבטחתי לשלוח לו כסכום הזה בכדי שיבוא לכאן, וספק בידי אם אוכל אני להשיג פה מעות כאלו".

מכתבו המשוער של ברנר לגנסיין הגיע בוודאי אל גנסיין היושב בקייב ב-21 בדצמבר, אך גנסיין לא ענה עליו במשך שבוע, בגלל עניינים אפלים וסתומים כלשהם שהיו לו בקייב (לפי איגרת 74 לביחובסקי, שתאריכה היוליאני הנכון, כמוסבר בהערה 74, הוא 1.12 [14.12]). מסתבר שגנסיין ישב בקייב על אישור שהייה של לִיבֶה, אחיה של רחל סֶרְפֶרְני, שלגנסיין היה רומאן איתה (דראפקין-לויין, 1986: 405), אך ליבה נאסר פתאום בוורשה, ולכן היה עכשיו על גנסיין לעזוב את הדירה (ששילם בעדה למפרע בכסף ששלח לו ביחובסקי), והוא ישן לילה פה לילה שם, ובימים הסתתר. יתר על כן, היה עוד משהו מסתורי שהגיע עד משבר: "הריני צריך עוד להיחלץ פה מדברים מזוהמים כאלה, שכלא זה אי-אפשר אפילו לחשוב להיחלץ מכאן". בדברים האלה היה גנסיין טרוד בשבועיים הבאים.

אבל ברנר, שכאמור כתב לגנסיין ב-16.12 או ב-17.12, לא שם לב שאינו מקבל שום מכתב מגנסיין. שכן ב-17 בדצמבר⁷⁹ הוא השליך חפצים מחדרו, לדברי נרודיצקי, הסיר את שבר הראי שהיה תלוי על הקיר, כדי שפרצופו שלר-עצמו לא יפריע לו, פינה ספרים ועיתונים, והסתגר, מבלי לאכול, מבלי לחמם את החדר, כדי לכתוב יום-ולילה את המחזה "מעבר לגבולין", תוך כדי התרוצצות אנה ואנה בחדר כארי בסוגר, חבוש מעילו על ראשו ועוטף בו את פניו ונוהם את הרפליקות של המחזה בקול. ב-26.12 כבר היה המחזה גמור, וברנר, המבשר על המחזה לביחובסקי, נזעק פתאום, פְּנוּזְכֶר: "היכן אורי ניסין?!!" (איגרת 237).

גנסיין כתב לברנר ב-27.12 (להלן), אך ב-28.12 כותב ברנר – שטרם קיבל את מכתבו של גנסיין – לביחובסקי (238): "איה גנסיין? לבסוף אשלח לו אני כסף, אם בידך לא יהיו. אך איהו? הקיבל את איגרת, הבחיים הוא?"

באיגרת 88 מן ה-27.12 מסביר גנסיין לברנר שלא כתב אליו עד כה בגלל "הצרות" שהיו לו לרגל הניירות הנחוצים לנסיעה. "עכשיו הדבר הולך ונגמר", משלה גנסיין באופטימיות חסרת אחיזה במציאות (הוא טרם עשה דבר), ואין הוא מתאר לעצמו שבגלל השלומיאליות שלו בעניינים אדמיניסטרטיביים תימשך פרשת הפספורט שלושה חודשים, והיא, ולא היסוסים של כן-ולא, שתעכב את בואו של גנסיין כחץ-מקשת ללונדון.

את הכסף, ואת "מכתב הזמנה" ללונדון, שברנר כתב לגנסיין שהוא מתכוון לצייד אותו בו (מכתב "בוא אלי" שיוצג לשלטינות ומן-הסתם יאמר שהסופר העברי ברנר מביא אליו את הסופר העברי החשוב גנסיין ומתחייב לדאוג לכל מחסורו), מבקש גנסיין מברנר לשלוח "על-

79. התאריך הזה לפי בקון, 1990: 61-62. כמה מן הפרטים לפי ביילין, 2006: 40-41.

שם של הרב מפוצ'פ" (כלומר, להעביר את הכסף לפקודת אביו), שכן הוא חוזר לפוצ'פ כרי לקחת שם את תעודת-היושר הנחוצה לצורך קבלת פספורט, ואחר-כך "יהיה בידי פספורט ואהיה נוסע כפריץ". והוא מתרונן: "לונדון – לונדון – זה אינו חלום. זה אינו חלום – תרתי משמע. מילא, הרי אני נוסע ללונדון!" תרתי משמע – כי לונדון הופכת לממשות, אך לא לממשות חלומית, יודע גנסיין, אלא למציאות מרידה.

בימים הבאים יבשר ברנר לשופמן (244): "גנסיין יבוא הלום. הנני אוזר כוחותי שיבוא", אך לביאליק יכתוב (242) שגנסיין יצא בקרוב "אלי ללונדון" – כאומר, אלי, כמו בשיר שלך. ביחובסקי, שלא היו בידו מאה רובל, כתב לברנר ששלח לגנסיין בינתיים עשרים רובל (אלה מעולם לא הגיעו), אך ברנר, שלא סמך עליו, כבר שלח לגנסיין בעצמו באותו יום, לפני שקיבל את מכתבו של ביחובסקי, עשר לירות שטרלינג (שהן תשעים רובל לפי חשבון). מי יודע ממי לוה אותן. "עתה יספיק לו ויבוא", כותב ברנר לביחובסקי (איגרת 245, 7.1.1907). את עשרים הרובל של המעורר – שיביא גנסיין עמו. "כתוב תיכף לגנסיין כי שלחתי לו את הכסף על שם אביו", הוא מורה לו.⁸⁰

ביחובסקי לא כתב, אבל ברנר מיהר לבשר הכל לגנסיין בעצמו, כולל האינפורמציה על עשרים הרובל, שביחובסקי כתב לו ששלח לגנסיין (מכתב שלא שרד, ותוכנו משוחזר לפי איגרתו של גנסיין שלהלן), וב-12.1.07, יום שבת, קיבל גנסיין, שכבר נמצא בפוצ'פ, הודעה מידי הדוור, שממתנינים לרב בבית-הדואר 84 רובל (איגרת 79 [12.1.07]).⁸¹ אומנם שם המקבל על ההזמנה מבית-הדואר היה מטושטש קצת, וגנסיין לא היה בטוח אם הכסף נשלח על שם אביו או על שמו, אך ממילא לא היה יכול לגרור בשבת את אביו הרב לדואר לכירור העניין. הוא כתב איפוא שיקבל את הכסף רק "מחר" (הוא שכח שמחר, ביום ראשון, הדואר סגור). ולעומת זאת, הוסיף, "את העשרים רובל שכתב לך ביחובסקי איני יודע את פתרונם". ביחובסקי לא שלח כלום, ושוב ברור לגנסיין שהכסף לא יספיק. אחרי החמישים שעליו להראות בכניסה לאנגליה, ואחרי העשרים שעליו לשלם תמורת הפספורט, יישארו לו רק ארבעה-עשר רובל לכל הוצאות הדרך!

ברנר קיבל את מכתבו זה של גנסיין ארבעה ימים מיום שנשלח (16.1.07). נשמר מאותו יום מכתבו לביחובסקי (254, 16.1), שנאמר בו בין השאר: "היום קיבלתי מכתב מגנסיין שכספי (85 רובל) קיבל, אבל את העשרים ששלחת לו לא קיבל, ואין לו במה לנסוע, יען שעשרים צריך לשלם בעד פספורט. אני כותב לו ששיג בהלוואה כ-25 רובל, ואתה תשיב לאותו האיש מיד כשהיו לך".

80. וראו גם מכתבו לביחובסקי כעבור שמונה ימים (251, 15.1.07), שעולה ממנו שברנר התאכזב שעדיין לא קיבל תגובה על הכסף מגנסיין, אם כי סביר שבתאריך זה טרם תגיע תגובה. היא תגיע בעוד יום.

81. זו האיגרת שנשקס קרא בחותמת הדואר שלה את התאריך היוליאני 12.VII, במקום 12.XII. התאריך השגוי הזה (שכלל אינו נופל בשבת) עיוות יותר מכל את סיפור נסיעתו של גנסיין ללונדון. ברנר חישב את שער ההמרה של עשר הלירות שטרלינג לפי השער של המרת רובל לפאונד, שהיה באותה עת שני שילינג ושני פני לרובל. אבל השער בפוצ'פ היה של המרת פאונדים לרובלים, ובניכוי עמלת ההמרה קיבל גנסיין רק 84 רובל.

גנסין לא הלך לדואר עם אביו ביום שני, אלא רק ביום שלישי. וביום רביעי, 16.1, הוא מבשר לברנר (איגרת 90): "אתמול קיבלתי את הכסף (שמונים וארבע פרוטות)". ומסתבר שרק עתה, שלושה שבועות אחרי שכתב לברנר שדבר השגת הניירות הנחוצים לנסיעה "הולך ונגמר" (איגרת 88 [27.12]), עושה גנסין בירורים ראשוניים ולומד איך והיכן עליו להוציא את הפספורט, שגם יעלה יותר ממה שחשב. אבוד בעניינים מעשיים, חושש שלא יוכל להשיג בפוצ'פ את הכסף שיחסר לו, כועס על ביחובסקי ש"אינו אדם כלל", כותב איפוא גנסין משפט מעט־סחטני, וגם מבטלו במשפט הבא: "חושש אני להוציא את זה מפני. כמעט שאני מתחרט על כל המעשה. אני עני; ביחובסקי זה אינו אדם כלל, ואתה – מה כוחך? מילא התחלנו בדבר". על המשפט הזה הסתמכו מי שכתבו על האהובה הקפריזית הנתקפת חרטה, אבל לאור ההקשר אין שום רגליים לדבר. המשפט נועד בעיקר ללחוץ על ברנר ללחוץ על ביחובסקי. אך בעוד שגנסין כלל לא שינה את דעתו בנוגע לנסיעה, הגיב ברנר בהיסטריה מיותרת. ב־21.1 הוא כותב לביחובסקי (255): "מאוריניסן קיבלתי מכתב. אין בו חשק לנסוע ללונדון". ומה כתב באותו יום לגנסין, רק אלוהים יודע, אך גנסין משיב לו כעבור חמישה ימים – הרווח הרגיל בין המכתבים – במכתב מתנצל־מפייס מן הדגם של "אלי־נא, אחי הטוב" שכבר מוכר לנו אצלו (91 [26.1]), וכותב: "אוי מה אתה עושה לי, יוסף־חיים – מה אתה עושה לי. למה כתבת את המכתב הזה – המעט ממני גם בלעדו? [...] אל נא תיגע איפוא שוב, אחי, אחי הטוב, איני רוצה ברוגזה". כשיקבל את הניירות (תעודת־היושר) ואת הפספורט, הוא מבטיח, יצא "תיכף־ומיד" דרך ורשה ללונדון; "ושוב: מה שיהיה בלונדון אני יודע. [...] אלא שאיני נוסע לא 'בשבילי' ולא 'בשבילך' ולא בכלל בשביל איזה דבר. איני מוצא לי מקום ותו לא מידי [ושוב לא כלום]".

ברנר, ב־1914, זוכר משהו דומה לפסוקים הללו. הוא כותב ב"אוריניסן" [3], שגנסין כתב לו: "איני מחכה לכלום. המקום הבא אינו בשבילי, ואי המקום אשר הוא בשבילי? אני נוסע. מה אפסיד". אבל דבריו הדומים של גנסין במכתבו שלעיל לא נכתבו בשום פנים ואופן בתגובה לאמירה של ברנר בנוסח "לא בשבילך המקום", אלא בדיוק להיפך, בתגובה למכתב נסער של ברנר, כשזה דימה בטעות שלגנסין אין חשק לנסוע ללונדון. ב־1907 היה ברנר שרוי בתוך דגם עלילה פרדוקסלי ברנרי, ואילו גנסין היה שרוי בתוך דגם עלילה פרדוקסלי גנסיני:

לדירו של ברנר היה עליו להאמין ולשאוף שהכל ישתנה עם בואו של גנסין, ההבטחה הבראשיתית שהיתה בוורשה סוף־סוף תתממש, הזוגיות הנפשית והספרותית תפרח, והמעורר ייערך בידי שניהם וישגשג. כל זאת, למרות ההכרה בכך שהאכזבה בלתי־נמנעת, כי הרי כל "שם" נכסף נעשה דומה ל"פה" ברגע שמגיעים אליו. אף־על־פי־כן יש להאמין ולשאוף ללא לאות. ובינתיים, לקראת בואו של גנסין, שינה המעורר את חזונו (החל מינואר). במקום הוויניטיות הגסות על המעטפת ובראשי המאמרים, שגנסין כה סלד מהן, הופיעו פרחים ועלים למיניהם; נוספה כותרת־משנה: "קונטרס למחשבה ולפיוט" (הלוא עורך הפיוט מגיע בקרוב); ולראשונה נרשם שמו של העורך "י.ח. בֶּנְנֶר", מתוך מחשבה ששמו של גנסין יתווסף בקרוב. ולעומת זאת, הדגם העלילתי הפרדוקסלי הגנסיני, של עלילה חסרת־תכלית, שגלזומן, כאמור, כה היטיב לתאר אותו, משתקף בבירור במשפטים שצוטטו לעיל ממכתבו: הוא אינו נוסע לשם איזו מטרה. הוא נוסע בשיא דיכאונו מתוך היעדר־תכלית, לשם עצם התזוזה,

שכמוהו כפרפור או כפרכוס – אותות של גסיסה שהם בורזומן "הרטט הבלתי ניתן להכחשה של החיים" (גלזמן, 2015: 26).

המכתב המתחטא של גנסין מן ה-26.1 ("איני רוצה ברוגזה") מגיע אל ברנר ביום חמישי 31.1, והוא מדווח לביחובסקי (263): "מאורי ניסן קיבלתי זה עתה מכתב. הוא ייסע דרך ורשה ללונדון. קוים אַ מאָל (סוף-כל-סוף). רוצה אני מאוד שיבוא הלום. כתבתי לו מתחילה שהחיים רעים פה. אבל אין לפחד. איני כותב לו מפני שאיני יודע אם ימצאהו מכתבי בפוצ'פ". אין עדות טובה מזו לכך שברנר מעולם לא כתב לגנסין על לונדון: "לא בשבילך המקום". וברנר התמים בטוח שגנסין כבר יצא בדרכו לוורשה (שהרי גנסין כתב לו "תיכף-ומיד"), ולכן אינו כותב לו לפוצ'פ.

אחרי המכתב מן ה-26.1 לא כתב גנסין לברנר במשך חודשיים! נכון מחוסר-הישע של עצמו בהשגת פספורט, בורח מן המחשבות על כך שברנר רוגז עליו, בוש מכך שהוא יושב עם כספו של ברנר ואינו נוסע – נסוג גנסין, כדרכו, לאלם. לביחובסקי הוא כותב בשוכבו חולה באמצע התקופה הזאת (92 [22.2]): "ומפני יוסף-חיים אני⁸² בוש פשוט ולפיכך איני כותב לו כלום. והוא חושב שם – מה הוא חושב שם איני יודע. בכל אופן הריהו מתרגז ואני כבד לי אפילו לחשוב כזאת. הנה איננו כותב לי כלום זה כמה".

לא ייאמן: בתאריך הזה, 22.2 – ואת זה הוא בוש לספר לברנר – חודשיים לאחר שהחל לטפל בהשגת דרכון, עדיין לא נמצאת בידיו של גנסין אפילו "תעודת-היושר" שעליו לקבל בפוצ'פ, משום שלא נתן שלמונים למי שהיה צריך לתת; והוא לא נתן שלמונים, כי לא ידע איך נותנים!

בסופו של דבר, ב-7.3 (לפי איגרתו של גנסין לביחובסקי, 93 [7.3]), מקבל גנסין את "תעודת-היושר" הנחוצה (עם תאריך מלפני חודש, ובוורשה ובאודיסה יש לה תוקף אך שבוע מיום התאריך); ורק בהתערבות אביו הרב, שבעצתו של ביחובסקי פנה לאיזה 'מאכער', יהודי שהבטיח שיסדיר את קבלת הדרכון תוך שבוע לכל היותר – מתקבל הדרכון כעבור למעלה משבועיים. אוראז, לאחר עוד המתנה של יומיים-שלושה, כותב גנסין לברנר לראשונה זה חודשיים (94 [27.3]), לבשר לו שבידיו דרכון, וכי כבר הוא "עומד על הדרך". במכתב הזה הוא אסיר-תודה לברנר על שלא הציק לו כל העת הזאת, אלא המתין בסבלנות באלם: "אחי הטוב והאילם", נפתח מכתבו.

אכן, בניגוד לצפוי, בכל החודשיים הללו, פברואר ומארס, לא כתב ברנר מכתבים נזעמים לגנסין, וגם לא הראה זעם כלפיו בעקיפין דרך ביחובסקי. הוא סבר שקלושה האפשרות שגנסין לא יבוא אחרי שהוא שלח לו כסף; ביחובסקי עירכך אותו במצב-העניינים (לפי בקשתו של גנסין, באיגרת 92), ואף הסביר לו שגנסין חושש מרוגזו; וברנר, בתבונה ושלא כדרכו, הפגין שוויון-נפש ולא גילה שום אי-ביטחון באשר לבואו של חברו.

התמונה המקובלת של ברנר הנואש מבואו של גנסין ומתפרץ עליו, ושל גנסין שאינו יכול לשאת את הגערות של ברנר, ושל השניים המתכתבים זה עם זה בעקיפין באמצעות ביחובסקי, פשוט אינה קיימת בתקופה הזאת. אחרי שביחובסקי סיפר לברנר על מצוקתו וחששו של גנסין

82. כמו בטעות פרודיאנית כתב כאן תחילה גנסין "איני" והעביר קו על המלה.

דווקא משום שהוא אינו כותב לו, הגיב ברנר (289, 14.3): "ועם אוריניסן – מה נפשך? אם יבוא יבוא. טיפש הוא לחשוב שאני מתרגז. בעד מה? ומדוע איני כותב? מה אכתוב?"

בתחילת תקופת השתיקה הזאת (264, 2.2), כשביחובסקי העביר לברנר 50 רובל מוורשה, גער בו ברנר על שהוא שולח כסף ואינו מחכה לבואו של גנסיין, שאמור לעבור אצלו בוורשה בדרכו ולקבל ממנו ביד השלמה של 25 רובל. כעבור יומיים (267, 4.2) הוא התעניין אצלו בסוף מכתב, כמו לשם נימוס, "מה עם אוריניסן?" אך לא התלונן עליו. "על אוריניסן כמעט שנלאיתי לחכות", כתב כעבור שמונה ימים (269, 12.2), כמי שמצד על הזמן המתארך, אבל אין לו חשש שגנסיין לא יבוא; וכעבור עוד שישה ימים (272, 18.12): "נו... מה יהיה סוף־סוף עם אוריניסן". בשני המכתבים הבאים לביחובסקי אוריניסן כלל לא הוזכר (282, 283), אך ב־7.7 שוב הפגין ברנר ביטחון בבואו של גנסיין. מבלי להזכיר את שמו, הוא כתב לביחובסקי (287), שאם יהיה לו כסף, שלא ישלח אותו ולא יבזבזו. "יהיה שמור עמך. יהיה בו צורך מסתמא". פרט לנבונותו של ברנר, יש עוד סיבה לסבלנות שהוא מגלה בפברואר ובמארס כלפי ההתעכבות של גנסיין. בדיוק בחודשיים אלה הגיעה לשיאה פרשת התאהבות האפלטונית של ברנר בסְעֶרָה (שרה־שפרה) מֶרְמֶר, אשתו של ידידו קלמן מרמר, ששהה באותה עת בארצות־הברית. ברנר סבר שעליה להתגרש מבעלה ולהתחתן אתו, עם ברנר, משום שהוא ידאג לכנה הקטן. על כל הפרשה הזאת, שלא אוכל לעסוק בה כאן, כתבה שפירא (2008: 117–123), וכתב בקון (1977; 1990: 297–299). משום־מה טוענת שפירא שפרשת שרה־שפרה מרמר הגיעה לשיאה בעת שהותו של גנסיין בלונדון – אולם לא רק שבחודשים הקדחתניים הללו, ממאי עד סוף ספטמבר, אין שום אפשרות מעשית להשחיל לחיי ברנר דרמה נוספת, עם שרה מרמר (מיולי ברנר עובר בדפוס אחר, לא אצל נרודיצקי, שתיים־עשרה שעות ביום וחוזר לחדרו רצוף ועייף), אלא שגם מן החומר ששפירא־עצמה מביאה,⁸³ ברור לגמרי שפרשת שרה מרמר כבר הסתיימה עד בואו של גנסיין. באפריל כבר שב קלמן מרמר לטפח את הקשר עם אשתו ולפייסה, ובתחילת אוגוסט נסעה שרה להאג עם ילדה הקטן שמוליק כדי לפגוש סוף־סוף את בעלה, שהגיע לשם מארצות־הברית, לקונגרס הציוני (מרמר, 1959: 779–781). בינה לבין ברנר נותרו רק זיכרונות.⁸⁴

83. שפירא, 2008: 395 – המכתבים שהיא מזכירה בהערות 281, 282, 283.

84. אכן, יש שתי איגרות קצרות של ברנר (ביידיש) לשרה מרמר, שתיהן מן ה־2 באוגוסט, הסובבות סביב אפשרות של פגישה (ביוזמת שרה), שבסופו של דבר לא התקיימה. האיגרת הראשונה נדפסה בכרך איגרות ברנר (327) והשנייה נדפסה בבקון, 1977: 128–129, ובקון טועה בתיארוך שלה (ברנר כותב בה שכבר רבע לשמונה, והוא ממחר לעבורה, ובקון כותב שנכתבה ב־3 באוגוסט, שהיה יום שבת!). הסיפור שמאחורי האיגרות הללו, לדעת: בעוד ימים אחדים היתה שרה אמורה לנסוע להאג לפגוש את בעלה, והיא הזמינה את ברנר לארוחת־בוקר ביום שישי, 2 באוגוסט, כדי שיחזק אותה לקראת הפגישה בהאג. התירוץ לפגישה: הם יקראו יחד בדיקנס באנגלית. ברנר ראה את המכתב שלה רק בשעת לילה (בין חמישי, 1 באוגוסט, לשישי), כי בילה את הערב עם ברקוביץ, ששהה באותו שבוע בלונדון בדרכו לארצות־הברית, ועם גנסיין וביילין, ומיד השיב לה (ושילשל את המכתב לתיבת־הדואר) שאינו יכול להגיע לארוחת־הבוקר, כי הוא אמור ללוות את ברקוביץ לתחנת ווטרו (משם ייסע ברקוביץ לאונייה בסאות־המפטון). הוא הציע שבמקום זה יבוא באותו יום שישי לפנות־ערב או בערב. אולם בהגיעו עם שחר לאכסניה של ברקוביץ, הסתבר לו כי הודיעו לברקוביץ שנסיעתו נדחית למחר (יום שבת), ועל כן גם בערב לא יוכל ברנר להגיע

11. "קולך שמעתי בגן"

"כבר אני עומד על הדרך", בישר איפוא הרע בעל הפספורט לברנר ב-27.3 (איגרת 94). אבל הדרך תהיה ארוכה, תארך כחודש, כאילו אמור גנסיין להיפרד בה מחייו עד כה ומעניינו בנשים.

לדבריו, הוא אינו יכול לצאת לדרך ממש ברגע זה, לפני ליל הסדר, כי יגרום בכך מורת-רוח להוריו. וכוננתו לצאת לא בא' דחול-המועד (יום ראשון, 31.3), אלא בג' דחול-המועד (יום שלישי, 2.4), כי באותו יום ייסע אתו אביו הרב עד הומל. בוורשה הוא מתכוון לשהות רק יום או יומיים (כזכור, מחכה לו שם כסף אצל ביחובסקי), ומשם ימהר ישר ללונדון, אלא אם כן – "אלא שאם יוליה [טוקארוב, ראו הערה 72 לעיל] תהיה בימי הפסח באנטוורפן, תהא מחכה לי, ואפשר שאשהה גם אצלה יום אחד".

ללונדון אכן נוסעים מאנטוורפן באונייה (שמגיעה לסאות'המפטון), אך יוליה, האמצעית בין האחיות האבותיות של גנסיין, תגרום לברנר קנאה ורוגז קל (ראו להלן). גנסיין אהב לרמוז לחבריו הגברים ברמזים דו-משמעיים על כיבושי הנשים שלו, ולכל אחת מן הנשים הכרוכות אחריו היה נותן להבין שברגע זה עניינו בכלל באשה אחרת. כלפי ברנר הוא עושה כאן איפוא במידת-מה את שני הדברים כאחד.

גנסיין, במכתב הבשורה שלו לברנר, התכוון לומר שיצא לדרך בחול-המועד, ביום שלישי, אך כתב "בדינסטאג (יום שלישי) הראשון שלאחר הפסח", וברנר, שמיד מחק בנפשו את האינפורמציה על יוליה באנטוורפן בפסח, הבין שיצא רק אחרי החג כולו, וברוח זו הוא כתב לביחובסקי ב-4.4 (295), שגנסיין יעבור דרך ורשה אחרי הפסח, וכי עליו למסור לו את הכסף. מכתבו מן-הסתם הגיע כבר אחרי שגנסיין נסע מוורשה.

בסופו של דבר, מסתבר שגנסיין יצא לדרך בלי אביו, דווקא ביום ראשון של חול-המועד (31.3) כי ביום חמישי, 4.4, הוא כבר נמצא כמה ימים בוורשה (איגרות 96, 97, לשופמן ולאנוכי), וגם הספיק להיות חולה. באותו 4.4 הוא מתכוון לצאת מחר. "אפשר שאשהה כברלין ימים אחדים ומשם ישר ללונדון" (איגרת 97). לברנר הוא כותב מוורשה (כמשתמע מאיגרת 100) שיהיה בלונדון ביום ד' (מן-הסתם 10.4). אבל יסתבר שגנסיין לא שולט בדרך, אלא הדרך שולטת בו.

לפי נייר המכתבים שעליו הוא כותב בוורשה את איגרותיו לשופמן ולאנוכי (של "הוצאת 'ניסיונות', הסוכנות הראשית של המעורר ברוסיה") ברור שהוא נמצא בחדרו של ביחובסקי ברחוב נובוליפקי, שעל שולחן-הכתיבה שבו ניצב תצלום שלו-עצמו, של גנסיין. והוא משתהה שם עוד יומיים, שהרי אהובתו-לשעבר, רחל סרברני, נמצאת כעת אצל ביחובסקי בוורשה (למדתי זאת מאיגרת 98 של גנסיין, שנשלחה לביחובסקי מתחנת-הרכבת של ברלין).

אליה, כי יבלה ערב נוסף עם האורח. זה אכן תוכן המכתב שהוא שולח לה ברבע לשמונה בבוקר (ויגיע אליה בתוך שעתיים). ברנר אינו מציע מועד שלישי לפגישה (למשל במוצאי-שבת). איך אפשר להפוך פגישה שברנר דחה פעמיים, ולבסוף לא התקיימה כלל, לרומאן פעיל? והלוא ברנר גם מסיים את האיגרת השנייה בשאלה "איך נחיים חייך?", אות לכך שמזמן לא נפגשו. מכתב ה' שמביא בקון שייך למעשה לחודש מארס.

בלילה שבין 8 ל-9 באפריל עבר גנסיין את הגבול הרוסי-פרוסי. דמדומי השחר מצאו אותו יושב באולם ההמתנה של תחנת-הרכבת של ברלין, מחכה לאור יום ומתלבט אם לנסוע העירה, או לעלות לרכבת-מהירה, שראה אותה ממתינה לא רחוק ממנו ועומדת לצאת לאנטוורפן (איגרת 98). לבסוף נופלת ההחלטה לטובת ברלין, וכל זה משום שבערב הקודם עלתה לרכבת, תחנה אחת לפני מעבר הגבולות, "צייֶרָה אחת, פולנית, שהיתה הולכת לפאריז להשתלם". הציירת הפולנית נסעה עם גנסיין בתא למעלה משמונה שעות, ואת ציוריה לא הראתה לו, לא היה לכך זמן, אך תחת זה הראתה לגנסיין "את ציורו של הקדוש ברוך הוא", ש"יכול הוא כשהוא רוצה".

עם הציירת הזאת, לדעתי, מבלה גנסיין בברלין, והוא שוהה שם תשעה-עשר יום. ב-25.4, חמישה-עשר יום אחרי אותו יום ד' שבו הבטיח לברנר להיות בלונדון, הוא כותב לו מברלין (איגרת 100), שמה אפשר לעשות, "ככה נתגלגלו הדברים. הם אינם מניחים לי". הוא מבטיח לצאת מברלין בשבת בבוקר (27.4), וכי אפילו אם ישתהה באנטוורפן (כלומר אצל יוליה, שאינו מזכיר את שמה במכתב והוא יודע מדוע), הוא לא ישתהה יותר מיום, ומאוד אפשר שלא יהיה עליו להתעכב באנטוורפן. ולאחר אינפורמציה דפיניטיבית כזאת, הוא מבקש מברנר לחשב מתי יהיה בלונדון ולפגוש אותו ברדתו מן האונייה. לאחר שעה הוא מעיר בתוספת למכתב, שהחליט לא להתעכב באנטוורפן.

מכתב זה הגיע ללונדון למחרת (26.4). ברנר הראה אותו לביילין, וביילין בישר לשופמן היושב בלמברג (לבוש) שגנסיין יגיע "בשבוע זה" (גנוזים א – 3586).

לבסוף יגיע גנסיין ללונדון רק ב-30 באפריל (אישוש התאריך בפרק הבא), אחרי שבכל-זאת ישהה לילה אצל יוליה. "אוריניסן בא; אצל יוליה היה", יכתוב ברנר בסרקאזם לביחובסקי (במכתב משותף שלו ושל גנסיין, שלושה ימים לאחר בואו של אוריניסן; 302, 3.5). כדאי לשים לב לאינטונציה המובלעת: ברנר אינו כותב, "היה אצל יוליה". וגנסיין, היושב ליד חברו הכותב את המכתב, ער לטרוניה של ברנר (איגרת 101 של גנסיין), והוא שולח את ביחובסקי, כשיבוא לפוצ'פ, לומר "שלום לכל הקברים הרעננים והנושנים בשמי. כשתבכה עליהן (או בחיקן) הוריד דמעה אחת גם בשבילי". כאילו בחייו המשותפים עתה עם ברנר הוא אמור לקבור את כל יחסיו בעבר עם הנשים שבחייו.

ומה שהיה באנטוורפן באותו לילה שבו יוליה נרדמה וגנסיין נותר ער, יוכל ברנר לדמיין ב-1914 לפי גלויה שגנסיין שלח ליוליה מנס ציונה כעבור שמונה חודשים ונרפסה בקובץ הצידה (איגרת 110 של גנסיין): "שם, במדינת-הדמדומים הרחוקה, היו אורות לבכי מזוהרים [...] את, כמדומה, ישנת אז. עכשיו – מהם שכבר היו לצללים, ומהם שעדיין הם גוססים... יוליה, יוליה! שקי לגוליה ואל תעניני".⁸⁵

ובינתיים, בעוד גנסיין מסתובב בערי אירופה, נתקף אביו, הרב יהושע נתן גנסיין, דאגה עמוקה, וימים אחדים לאחר הפסח הוא משגר מכתב סגור אל תלמידו ברנר ואל בנו (וגם גלויה אל בנו, שלמיטב ידיעתו כבר אמור להיות בלונדון). במכתב (א.ע. 104/4, תיק 37-90)

85. באופן מוזר כתב אליה גנסיין בעברית, אף שלא ידעה עברית, והוא ידע שתזדקק למישהו שיתרגם לה את הגלויה, כפי שכתב לה בעבר וסמך על בת-אחותו חוה דרוין שתתרגם לה. אני מסיק זאת מכך שמה שכתב לא בעברית ניתן בקובץ הצידה בשפת המקור בלי תרגום, או מושמט.

מבקש האב מברנר שישגיח על בנו ויחזקהו בקיום מצוות, בפרט שבת, תפילין וציצית, ושגם בנו יחזק באותם דברים את ברנר...

ברנר אינו מחכה לבואו של גנסין, וכבר ב־15 באפריל⁸⁶ הוא משגר לרבו מכתב (איגרת 299), שמרוב ניסיונות מגושמים לכתוב אותו במבע משולב עם סגנונו הרבני של הנמען, מוסגרים בו בלי־משים הדי־נפש ובהלה, שרבו הוא האדם האחרון בתבל שברנר היה רוצה שייחשפו בפניו. ברנר כותב אליו: "יהא לבך סמוך ובטוח שלא לחינם הלכה יונה אצל נוח, אלא מפני שהיתה מינו" – ובכך הופך הזרזיר המפוקפק מן הפתגם, המתחבר עם העורב הדומה לו, ליונה (אורי־ניסן) המגיעה אל נוח (ברנר) להסתגר אתו בתיבה שלו בשעה שמבול בכל העולם, והיונה ונוח שניהם בני אותו מין; וברנר גם נמצא בתוך גן – "את קולך, מורי ורבי, שמעתי מתהלך בתוך גן מכתבך", הוא כותב לרב – והגן הזה אמור להעלות על הדעת לא רק את הגן שבשירו של ביאליק, אלא גם, ובעיקר, את הגן שבו מגלים אדם וחווה את מינייתם ומתחבאים מפני אלוהים. "וישמעו את קול ה' אלוהים מתהלך בגן" (בראשית ג); "את קולך שמעתי בגן ואירא כי עירום אנוכי ואיחבא", אמר אדם לאלוהים. ברנר כותב איפוא לרב כמי שמאזין בגין הפנטזיה המינית שלו, הקשורה בבנו.

והאם אך מקרה הוא שבתחילת אפריל, בדיוק בימים שגנסין בוורשה, מגיע אל ברנר טקסט שכתב ביחובסקי (ראו התייחסות אליו באיגרת 295 של ברנר, 4.4) שבו הכותב מתואר כיושב על "תל קטן נחבא בירקרק רב ובצל אילנות", שמכתרים אותו "עצים רבים ככדי צל וענף"? מה יודע ביחובסקי על ברנר וגנסין ושירו של ביאליק עם התל הנחבא ש"כולו עטוף ירקרק" ועם ה"אוג כבד הצל"?

30 באפריל, תאריך בואו של גנסין ללונדון, מתועד ישירות במסמך שנעלם מעיני בקון ושפירא (אגיע אליו בפרק הבא);⁸⁷ אולם לתאריך בואו של גנסין גם נקשרת תעלומה מבית־היוצר של ביחובסקי־נשקס. באיגרת של גנסין מלונדון לאביו, הנכתבת למחרת בואו (איגרת 99), מופיע התאריך שכביכול כתב גנסין: "ד' לונדון, כ' אפריל שנת 1907". אבל ב־20 באפריל עדיין שהה גנסין בברלין, שהרי כתב משם לברנר ב־25 באפריל. ה־20 באפריל הוא גם יום שבת ולא יום ד'; האם כותב גנסין לאביו דווקא ביום שבת מכתב המבקש להרגיעו בעניין קיום מצוות, ואפילו מצייין את התאריך? בקון מתפלפל סביב תאריך המכתב הזה (1990: 70), ושפירא (2008: 396, הערה 313) מציינת את תאריכו מבלי להבחין במוזרות.

פתרון התעלומה פשוט. בקובץ הצידה, שממנו העתיק נשקס את האיגרת, הופיע הציון "כ' אפריל שנת 1907" בסוגריים (עמ' 53), כלומר הוא מעשה־ידי של ביחובסקי, ורק נשקס, שהשמיט את הסוגריים, הפך אותו בכך לציון שגנסין כביכול כתב. למרבה המזל מופיעה בהצידה (בין עמ' 52 לעמ' 53) פקסימיליה של איגרת זו, ושם, בראש האיגרת, באמת כתוב בכתב־ידו של גנסין אך ורק "ד' לונדון". 1 במאי, שלמחרת בואו של גנסין ללונדון, אכן היה יום ד' בשבוע, וביום זה כתב גנסין לאביו: "אתמול באתי לכאן". ב־3 במאי מן־הסתם כבר

86. אין שום סיבה לכפור בתאריך הזה בעקבות בקון, 1990: 70. גנסין יענה לחרוד על המכתבים של אביו בהגיעו ללונדון בעוד שבועיים.

87. אצל שפירא (2008: 125-126) התאריך מעורפל, ובקון (1990: 70) קובע אותו כ־31 באפריל, תאריך שאינו קיים.

הוטבעה על המכתב חותמת במקום כלשהו בדרכו ברוסיה, אך התאריך שנשאה החותמת הזאת היה לפי הלוח היוליאני: 20 (כ') באפריל.

12. "ביתי קטן ודל"

היכן התגורר גנסין בחודשי לונדון שלו? בסיפור המיקרו־ביוגרפי שאני מספר זו שאלה מז'ורית. הלא ברנר מביאו ללונדון במונחי ה"בוא אלי" של שירו של ביאליק, וכשמגיע גנסין ללונדון עדיין דומיננטיים בתודעתו של ברנר הקיץ והחורף של השיר (ולא הסתיו), והפעם הוא־עצמו המארח, או בלשונו ברשימת־הזיכרון: "הן אני הייתי הפעם ה'אזרח' והוא הג'ר" 51); פירוש הדבר איפוא, שגנסין, לידו של ברנר, צריך לראות ככתובתו את מייל אָנדר רוזד 48 – מקום הרפוס של נרודי־ציקי, חבר נעוריו של ביאליק, 'המטונימיה' שלו – ולגור יחד עם ברנר בחדרו הקטן והדל שמעל לרפוס, החדר עם מיטת־הברזל הכמעט־עירומה (ביילין, 2006: 12), ואולי אף לישון אתו באותה מיטה, ולקום בבוקר היישר אל החדר הסמוך, שבו התיבות של האותיות העבריות, אשר מסדרים אותן ביד אות אחר אות, מדפיסים שמונה עמודים ושבים ומפזרים את האותיות לתיבות לשימוש חוזר.

אבל מאחר שביילין מספר בזיכרונותיו מ־1922 שפינה בדירתו חדר בשביל גנסין לפני בואו (2006: 56), ובזיכרונותיו מ־1913 (2006: 86) הוא אף מתאר סצנה שהתרחשה, לדבריו, כשגנסין גר בביתו (איך הקשיב לשריקה הצרודה שהגיעה מלבו של גנסין), מניחים מי שהשאלה בכלל מעסיקה אותם, שגנסין התגורר אצל ביילין,⁸⁸ אף כי ביילין עצמו, ואשתו ציפה ובנו יַעֲקֹעֵלֶע, בעצם התגוררו באותם ימים אצל אחותה של ציפה, כלומר הס־עצמם היו אורחים. אך האם בכלל ייתכן שגנסין, שכלל לא הכיר את ביילין, ואיש לא כתב לו שעליו לגור אצל גיסתו של זה, באמת ילך לגור שם, ועוד יגיע אל ביילין בבוקר שמשי – לבדו, בלי ברנר – ישר מן האונייה (כמשתמע מביילין, 2006: 56)? הוא הגיע ביום שלישי, ובבוקר אמור ביילין להימצא בעיתון היידי שבו הוא עורך־חדשות, ולא בבית.

כ־28 במאי כותב ברנר לברדיצ'בסקי (איגרת 309): "רעי א.ג. גנסין מתגורר אצלי זה שבועות אחדים והוא דורש בשלומך". אין להעלות על הדעת שברנר יספר לברדיצ'בסקי סיפור בדים; אם כך, ארבעה שבועות לאחר בואו, גנסין עדיין מתגורר אצל ברנר. אלא שביילין, באיגרת לשופמן (שהיא, וגם טיוטתה, נמצאות במכון גנזים: א – 3586; א – 11999) כותב לשופמן כ־26 באפריל, ארבעה ימים לפני בואו של גנסין: "בשבוע זה יבוא הנה גנסין, הוא ישתקע אצלי. אולי ינחמני זה". זו גלויה שברנר רואה כמו עיניו, היא נכתבת מחדרו על טופס של גלוית־דואר שמודפס עליה הלוגו של המעורר; והגלויה הזאת היא עדות מזמנ־אמת ואינה זיכרונות שנכתבים לאחר שנים. אבל העדות היא לא לכך שגנסין אכן התגורר בסופו של דבר אצל ביילין, כי אם רק לכך שהיתה אפשרות כזאת, שהוצעה הצעה ופונה חדר – שלביילין

88. פרט לבקון (1990: 70-71), שהוא גם היחיד שהבין שיש כאן שאלה הרת־משמעות, אך פתרונה נעלם מידעו.

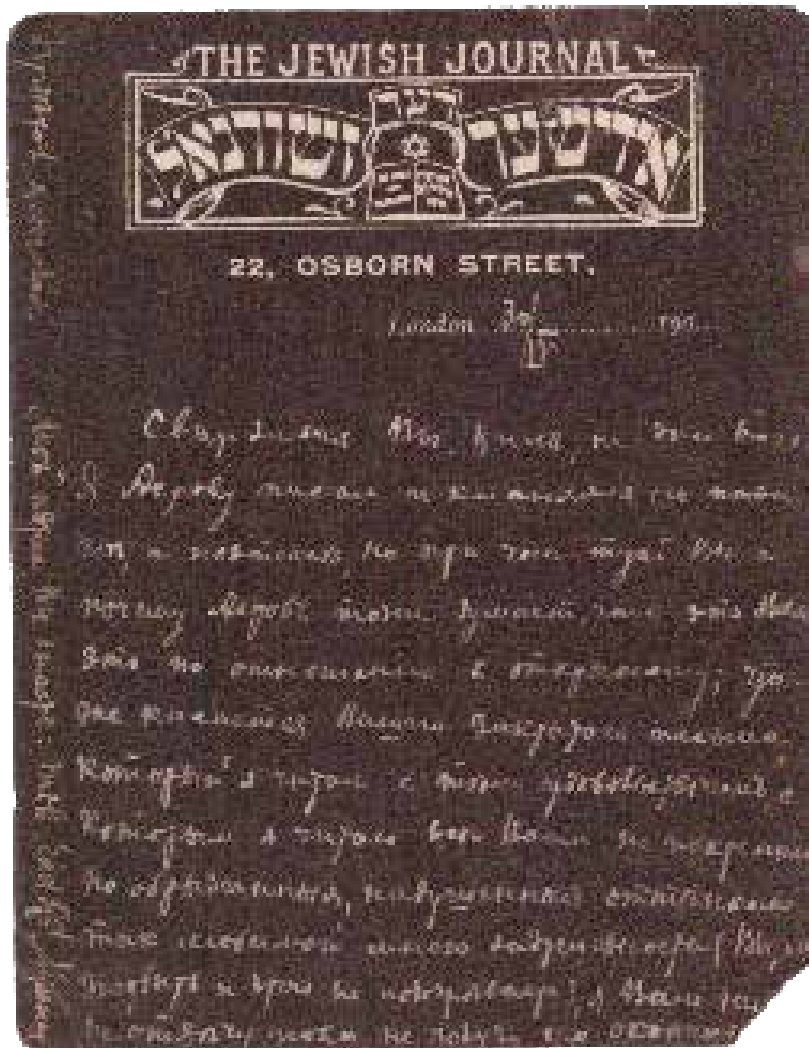
לא נראה שאפשר לשכן את האורח המפונק בתנאים המסוגפים של חדרו של ברנר. אך האם גנסיין אכן השתקע אצלו?

טענתו של ביילין ב־1922 שגנסיין גר בביתו אינה עולה בקנה אחד עם סיפורו בהמשך זיכרונותיו על התחלת עבודתו של גנסיין כסדר: לרבריו (בעמ' 57), ימים אחדים אחר בואו של גנסיין (או, לפי 2006: 87, "ביום השני לבואו") כבר ניגש גנסיין לתיבת־האותיות ולמד את מלאכת הסיודור (ניגש, כאילו מן החדר הסמוך), כי לא רצה "לאכול לחם חסד על שולחנו של ברנר" – האם הוא גר אצל ביילין ואוכל אצל ברנר? ובעמ' הבא (58) מספר לפתע ביילין: "ימים אחדים אחר בואו מצא גנסיין חדר אחר. ברנר הציע שיגורו יחד באותו חדר, אך גנסיין לא הסכים לכך – והדבר גרם צער ועלבון לברנר". מתי קרה כל זה? האם ברנר הציע שיגורו יחד, ונעלב מן הסירוב, אחרי שגנסיין עזב כעבור ימים אחדים את החדר אצל גיסתו של ביילין? או שמא נחשף כאן מצב־עניינים מאוחר יותר, שבו גנסיין רוצה לעזוב אחרי שגר במשך שבועות אצל ברנר (בתואם עם המכתב של ברנר לברדיצ'בסקי)?

זיכרונותיו של ביילין נועדו לפאר את ביילין בעזרת גנסיין. אצלו גר גנסיין, אתו הוא טייל, באוזניו הוא התלונן על ברנר, לו הוא סיפר על מחלת הלב שלו ולברנר לא. יש לקרוא אותם בחשדנות. ולעומתם, הסיפור שאספר כאן על מקומות מגוריו של גנסיין בלונדון אינו כתוב בשום מקום. הוא מילוי פער מנוחש, אַבְדוקִיציה, שהצדקתו בכך שבמסגרתו ניתן ליצור רלבנטיות הדדית עזה בין פיסות אינפורמציה פזורות, שבלעדיו יישארו נפולת חסרת־ערך. לפי הסיפור הזה: במאי וביוני, החודשיים הראשונים לשהותו בלונדון, ראה גנסיין את חדרו של ברנר ככתובתו ובו התגורר, אף כי לפעמים נח מפוכדו של ברנר, ומן המתחים אתו, אצל גיסתו של ביילין. גם בסוף יוני עדיין ניתן לחוש בנוכחותו של גנסיין בחדרו של ברנר, לפחות בימי שישי אחר־הצהריים, כשברנר כותב מכתבים. ב־21.6 מצטרף גנסיין למכתב (314) לר' בנימין: "גנסיין רוצה לכתוב לך דברים אחדים, אדרכה", וב־28.6 הוא מצטרף למכתב לפיכמן (318). אבל לקראת סוף יוני יעבור גנסיין, בהדרגה, לגור עם רופאת־השיניים שלו (ה"דנטיסטה" בפי ביילין), שאיתה הוא מנהל רומאן. השבוע הראשון של יולי היה השלב שבו ברנר נעלב קשות (השלב של "הדבר גרם צער ועלבון לברנר"); הוא נפגע הן מעקירתו של גנסיין והן מן הרומאן שלו, ועד מהרה הגיב במעשים קיצוניים משלו, שכללו גם הענשה עצמית. לקראת סוף אוגוסט קץ גנסיין גם ברופאת־השיניים, ובספטמבר, ממש לפני נסיעתו מלונדון, הוא מצא לו מאהבת אחרת, אשה נשואה שבעלה נעדר מלונדון. אל פרטי השלבים עם המאהבות האלה אגיע בהמשך.

אכן, ביילין היכן חדר לקראת בואו של גנסיין, ואילו ברנר רצה שגנסיין יגור אתו, כפי שהוא־עצמו גר אצל גנסיין בוורשה. החדר הקטן והדל היה המטונימיה המהותית של "היחס הזה" אשר בינו ובין אורי־ניסן שלו. אבל ברוב הגינות אמר ברנר לביילין ש"ייתן לגנסיין־עצמו להחליט היכן הוא משתכן. ביום בואו הגיע גנסיין אל ברנר במייל אַנְד רוֹד 48. כבר חיכו לו אצל ברנר כמה מכתבים – המכתב של אביו אל שניהם, גלויה מהוריו, הטקסט של ביחובסקי על "התל הקטן הנחבא בירקרק" שעליו לשקול עם ברנר אם לפרסמו, ושני מכתבים ברוסית (מכתב סגור וגלויה) מציליה לויין, הלוא היא לימים ציליה דראפקין – המחזרת האובססיבית של גנסיין, שהוא השתמט ממנה אך גם ליבה בו־בזמן את אהבתה; בעתיד צילי מ"אצל" וגם קצת דינה ברבש; המחברת האמיתית (ברוסית) של פסגת שירתו של גנסיין, השיר "והיה כי

המכתב הראשון של גנסין לציליה דראפקין מלונדון, על נייר המכתבים של העיתון היידי שביילין וברנר עברו בו

ישוב מנודו" (מ"אצל"), שגנסין יגנוב ממנה מבלי לתת לה קרדיט; מי שמרוב געגועים לגנסין תשתכן באוגוסט 1907 בוורשה אצל ביחובסקי, ותגיע ללונדון באוקטובר ותחמיץ את גנסין שכבר נסע; מי שתנסה ב־1908 להתאבד במלון בפוצ'פ.⁸⁹ מכתב תשובה לאביו – החליט גנסין – עדיף לכתוב מחר בנחת ולשקול את המלים, את ביחובסקי אפשר לדחות לאחד הימים הבאים, אבל לציליה הוא רצה לענות מיד. במאוס

89. פזוננסקי, 1952; בנימין, 1981; דראפקין, 1933; 1981; דראפקין-ליון, 1986; צוקר, 1986.

כנראה כתב גנסין לידידו איירוב בקייב, שימסור "דרישת-שלום למשוררת" אם יפגוש אותה, והלה הבין שגנסין מתכוון לציליה ואמר לה (ברוסית), שגנסין מסר דרישת-שלום לזמרת; על כך שלחה ציליה לגנסין גלויה עם טענות. במעטפה הסגורה היה מכתב אהבה קטוע, מוספג "נפשיות שובה", לדברי גנסין, מן הסוג שגנסין מעודד אותה להוסיף לכתוב לו. מכתבו של גנסין אל ציליה,⁹⁰ שתאריכו לפי חותמת הדואר 30.4.1907, מסתיים במלים: "באתי הנה היום. כתובתי ידועה לך: Mile End Rd". תאריך וכתובת חדרו של ברנר בנשימה אחת.

אבל בראש נייר המכתבים שגנסין כתב עליו את מכתבו התנוסס באותיות ענק הלוגו הוולגרי של דער אידישער זשורנאל, יומון בידיש שביילין איפיין כ"עיתון סמרטוט שביזיון לבוא במגע עמו" (2000ג: 63).⁹¹ באותם ימים תיעב ברנר את העיתון הזה במיוחד,⁹² ואין שום אפשרות שטופס מכתבים כזה יתגלגל אל חדרו. מי שכתב מכתבים מחדרו כתב אותם על טופס מכתבים או טופס גלויה של המעורר (כך היו גם איגרותיו האחרות של גנסין אל ציליה מלונדון). על טופס כזה היה מודפס: "המעורר". קונטרס חודשי. יו"ל ע"י י. ח. בֶּרְנֶר, ולכן היה ברנר יכול לחתום על מכתבים: הנ"ל.

אבל האיש שבלי ספק היו לו בביתו טופסי מכתבים עם הלוגו של דער אידישער זשורנאל היה אשר ביילין, כי זה העיתון הירוד שבו עבד כעורך חדשות: שלום-עליכם סידר לו את המשרה הזאת. ופירושו שגנסין כתב אל ציליה מחדר-האורחים בדירת גיסתו של ביילין. לאחר שהגיע גנסין אל ברנר, סיפר לו מן-הסתם ברנר על הצעתו של ביילין שיתגורר אצלו, ואמר לו שהחלטה בידו. לפנות-ערב, לאחר שביילין כבר ודאי חזר מעבודתו בעיתון, טמן גנסין את מכתביה של ציליה בכיסו והשניים ניגשו לביילין. הדירה היתה ב-48 Stepney Green, מרחק חמש דקות של הליכה איטית מחדרו של ברנר.⁹³ שם עשה גנסין הכרה עם ביילין, שעליו שמע מפי שופמן, ושבו והקשיב להצעת האירוח ולא ענה, אלא התיישב בצד – הוא ידע לפרוש הצידה אפילו בחבורה של שלושה – הניח לביילין (ולאשתו ולגיסתו) ולברנר להמשיך בשיחתם, אסף נייר מכתבים משולחן-הכתיבה של ביילין, הצית לעצמו סיגריה, חיך את חיוכו הנוגה מתחת לשפמו הבלונדי, כתב לציליה את ההסבר בעניין הזמרת, והוסיף שלא יענה למכתבה שבמעטפה עד שלא תשלים את מה שקטעה בו. המלים שכתב לה בסוף, "כתובתי ידועה לך", היתה דרכו להודיע גם לברנר ולביילין, באלם, את החלטתו.

אבל אמין בעיני התיאור ששירטט ביילין (2006ב: 86), של גנסין השוכב על הספה אצלו בהמשך שהותו בלונדון וקורא בהתעניינות מרובה את שלומית של אוסקר ויילד – הספר

90. נשמרו שבעה מכתבים של גנסין אל ציליה (ברוסית), מהם ארבעה מלונדון. הם הגיעו לידיו של פוננסקי באיחור, אחר שכבר יצא כרך איגרות גנסין בעריכת נשקס. פוננסקי תירגם אותם מרוסית ופירסם (פוננסקי, 1952), אך הם נעלמו מידיעת בקון ואניטה שפירא. תצלום של המקור נמצא בתיק גנסין בגנזים.

91. העיתון הזה הוא "היומן של סרטן" המתואר במן המצר של ברנר.

92. ראו מה שכתב בקון בברנר, 1985: 33-35.

93. אפשר לראות כתובת זו במודעות בחוברות המעורר של אפריל, מאי ויוני 1907 המציעות למכירה ספר של ביילין בידיש. ביולי, לפי מודעה דומה, כבר עבר ביילין לדירה משלו, בקומֶרְשֶׁל רווד

30.

הראשון שקרא באנגלית. הפרט אמין, כי הוא נמסר כבדרך־אגב (מגמת הקטע היא להראות איך גילה ביילין בכוחות עצמו את דבר מחלת הלב של גנסיין). אפילו אפשר לקבוע שהסצנה הזאת התרחשה בשבועות הראשונים לבואו של גנסיין. גנסיין הזדרז להתחיל ללמוד אנגלית מיד בבואו, ובניגוד לברנר, קלט את השפה מהר. המחצית השנייה של המחזה שלומית (בתרגום א. שפר, דהיינו ש. פרלמן וא. רובינזון) סודרה אז בשביל חוברת מאי של המעורר (שראתה אור ב־20 במאי). אך טבעי שגנסיין, שכבר עבד באותם ימים כסדר מתחיל, ינסה לקרוא באנגלית את המחזה שהוא־עצמו מסדר בעברית (הוא מי שסידר אותו, שכן המחזה נדפס בגיליון־הדפוס האחרון של החוברת).

ומכאן שגנסיין באמת היה "בורח" לפרקים לביילין מברנר, אשר באמצע מאי כבר "חלה בנפשו".

13. "כי רק האסון רובץ עלינו"

בלונדון קיץ. מאי. כש־שוחצי שנים עברו מן הערב הארוטי בספטמבר 1900 בוורשה, אך ברנר, המבקש להאריך את התקופה שבין ראשית לאחרית, כותב ברשימת־הזיכרון [3]: "רק כעשר שנים עברו מן הקיץ ההוא, והיו ימי קיץ דומים לתור הסתיו [...] בלונדון". כשהגיע גנסיין ללונדון עדיין לא חשב ברנר שבא תורם של שני הבתים האחרונים בשיר של ביאליק. הפעֶלְתם היא תוצאה של הבנה בדיעבד, והשיר יוליך את משמוע המציאות פעמיים, פעם ראשונה ב־1907 בלונדון, ופעם שנייה, באופן הפוך, ב־1914 בירושלים.

מה קרה במייל אנד רווד 48 במאי 1907? לדברי ברנר הוא ראה מיד, "בשעה הראשונה", שאף שגנסיין לא חיכה כבר לכלום, עדיין "יש לו מה להפסיד", כי גם הכלום יכול להיות גרוע ממה שמשערים. אך מה בדיוק אומרות המלים הללו? האם אין בהן שמץ השלכה, כלומר, שהדבר שאני, ברנר, כה ציפיתי לו, לא התחולל? היה ברור, כותב ברנר, כי אצל גנסיין "כבר אחרי ככלות הכל", כי גנסיין, כבר לפני לונדון, הגיע עד הזיבולֶא בתְיִיתא, עד האת האחרונה (של כיסוי הקבר). למה כוונתו? הרי בשלב זה לא ידע על מחלת הלב של גנסיין, שאכן הוחמרה בלונדון. האם גנסיין מפזר סביבו אקלים של "סוף" בעצם הדיפרסיה שלו, שהעמיקה? או שמא מטיל כאן ברנר לאחור, על 1907, את מה שהוא יודע ב־1914?

גנסיין לא רק לא סיפר לברנר על מחלת הלב שלו (שלא נהג לדבר עליה), אלא גם שתק בנוגע לכל מה שעובר עליו, הסתיר את "כל הנעשה בו פנימה" [4]. שתיקה אטומה אפפה אותו, הוא אפילו לא בא בטענות אל ברנר, לא ביקר את מעשיו באוזניו, "לא דיבר כלום, לא הוכיחני, לא יעצני" [6], ועצם השתיקה הזאת הטריפה את דעתו של ברנר. לשווא הוא מנסה לפענח אותה גם ב־1914, ואולי אף גנסיין עצמו לא היה מסוגל לתת מלים ישירות למה שעובר עליו. אבל ברור לי שמה שעמד בין ברנר לגנסיין בחודשי לונדון לא היה הברלי האופי ביניהם, כפי שנהגים לתאר אותם – שהאחד היה מוחצן וצועק ונוטה לדרמטיזציה, והאחר מופנם ומפרפר בחשאי; שהאחד היה מטיף בשער, איש של "אנחנו" חדר תחושת שליחות, והאחר פורט על מיתר אישי ענוג; שהאחד היה מעשי ונוטה לפשרות ונטול אסתטיות, והאחר איסטניס מופנם. גנסיין לא שנה את ברנר בלונדון בגלל מאפייני אופיו, ולא רגז עליו על שהוא מתעלם

מסלירתו ממנו ובכך משפיל אותו. את כל זה טען ביילין (2006: 56-59) רק אחרי מותו של ברנר, ועוד אסביר מדוע אין לסמוך עליו. גנסין השתקן מעולם לא שטח בפני איש ערימת טענות נגד ברנר, וודאי שלא בפני ביילין.

אכן, הוא היה יכול להשמיע פה-ושם משפט אירוני על ברנר, לא לגמרי ברצינות, כפי שעשה תמיד (למשל, במכתבים לאנוכי ולביחובסקי). בכל זיכרונותיו של ביילין על גנסין יש תיאור של סצנה ספציפית אחת ויחידה, שבה נאמרה הערה קונקרטיית אחת של גנסין נגד ברנר (2006: 58). זה קרה "באחד הימים", שניתן למקם אותו במחצית השנייה של חודש מאי. בין ה-13 במאי ל-1 ביוני 1907 התקיים בלונדון הקונגרס החמישי של מפלגת הפועלים הסוציאלי-דמוקרטית הרוסית, והגיעו לקונגרס מכירים של ברנר מהבונד (וגם לנין וסטאלין). כשמכיריו של ברנר ביקרו אצלו, והוא הציג בפניהם את גנסין וביילין ודירג אותם, "רעי הראשון גנסין, רעי השני ביילין", רגז גנסין לרגע (או לפחות רצה לרכך את הפגיעה בביילין), ופלט מאחורי גבו של ברנר "כי אין כאן שניים, יש רע אחד", כאומר, אתה חבר שלו, לא אני (דבריו מובאים בדיובור עקיף). קשה לראות בדיובור כזה, שבועיים-שלושה אחרי בואו של גנסין ללונדון, כשהוא גר אצל ברנר, הכרזה על ניתוק יחסים ודוגמה לכך ש"מיום ליום גדלה התהום המפרידה ביניהם".

בסוף יולי, כשברקוביץ יגיע לשבוע בלונדון בדרכו לארצות-הברית, הוא יספר לגנסין איך לילה אחד, כשהתאחרה השעה, נשאר ברנר ללון במיטה המזוהמת השנייה שבחדרו באכסניה (אכסניה ירודה שברנר מצא בשבילו), וברנר נכנס אז למיטה בבגדיו ובנעליו (ברקוביץ, 1959: קלט). על כך יגיב גנסין: "משוגע! כל העולם לו קסרקטין" – זה סוג הדברים שגנסין היה מסוגל לומר על ברנר מאחורי גבו.

אבל שום ביקורת על אופיו של ברנר שאולי היתה לגנסין, ושום רתיעה מן הסקנדלים שברנר בוודאי עשה לו, או מן האובססיביות של חברו, או מעמדתו האפוטרופסית, אין בכוהן להסביר שתיקה מופגנת של חמש-וחצי שנים, שגנסין פתח בה – שתיקה שפירושה הימנעות אפילו מדרישות-שלום בשעה שהשניים אינם נמצאים בעיר אחת ולא בארץ אחת. בכל מאפייני אופיו של ברנר לא היה שום חידוש לגנסין. כולם היו מוכרים לו עוד לפני בואו ללונדון, ולמרות הכל אהב את ברנר.

כזכור, אניטה שפירא תוהה אם תגובתו של גנסין כלפי ברנר "מבטאת רתיעה פיזית מפני מיניות בלתי ברורה, מעוררת חשד, של ברנר" (2008: 129). בכמה מקומות בספרה היא כותבת בזהירות רבה על בני-דורו של ברנר ש"לא היו בטוחים שאין לברנר נטיות הומוארוטיות" (258-259, 370). האהבות הגדולות של ברנר לנשים, עד נישואיו, היו אפלטוניות. המשיכה לנשים היתה כרוכה אצלו בכחילה. אפילו ב-1908 הוא עדיין כותב לביילין מירושלים על התייאשותו ממגע עם נשים (איגרת 435): "לשנת השלושים נשארתי גם לי רק שנתיים ומחצה. הדם אינו פוסק מלרתוח, ובייחוד כאן, תחת קרני השמש, אלא שמזה – ודאי שצריך להתייאש!" יצרו הגדול והחזק הולך ונחנק, הוא אומר, וגם בהתגשמות הציונית אינו מאמין... ולפיכך היו לבסוף נישואיו (קצרי-המועד) בגדר סנסציה. לחובר ממש לא האמין למשמע אוזניו, אבל בא אליו שמעונוביץ והראה לו "שחור על גבי לבן" (לחובר, 1971: 187).

גנסין, לעומת ברנר, היה מוקף כל השנים נשים רבות. אל יותר מדי נשים נמשך מכדי שיוכל לאהוב אשה אחת. וכאמור, כשהיה במחיצת אחת, נדחף להראות לה שבעצם הוא מעוניין

באחרת. לכאורה היה גנסין היפוכו הגמור של ברנר מבחינת קשריו עם נשים, אך למעשה גם התנהלותו הרוחנית מול נשים היתה סוג של רתיעה מהן.

מאוקטובר 1907, עת עזב את לונדון, ניסה גנסין פשוט למחוק את ברנר מחייו. ודאי שהצטברו אצלו כעסים ואכזבות. בסופו של דבר היו החודשים בלונדון מבחינות רבות הגרועים בחייו. הוא לא כתב מלה, במשך חמישה חודשים תמימים הוא עבד עבודה פיזית קשה ומלוכלכת לראשונה ולאחרונה בחייו, עבודה שלדעת רופאיו לעתיד-לבוא גרמה לו נזק בלתי-הפיך. במסגרת הסדרות היה עליו גם לשאת פורמות (חצאי-גיליונות) ששקלו למעלה מארבעים קילוגרם. הכעסים והסקנדלים ומעשי-המחאה של ברנר הפחידו אותו וגרמו לו להסתגר עוד יותר בתוך עצמו. אבל כל הדברים האלה עדיין אין בהם כדי להסביר את שנות הנתק המופגן לאחר שעזב את לונדון. בסוג הקשר שהיה בינו לבין ברנר – כעס הוא תחושה שמתקהה עם הזמן. צריך משהו נוסף כדי להסביר את הנתק העיקש.

בסיפור שאני מנסה לספר כאן נבהל גנסין ונרתע לא מפני המיניות הבלתי-ברורה של ברנר, אלא מפני זו שלו-עצמו. בשבוע הראשון לברנר, בתחילת מאי 1907, על מיטת-הברזל בחדרו של ברנר, ניסה גנסין בעל-ההעזה לא רק להיענות לברנר כדי לרצות את אחיו הטוב, אלא אף ליבה אותו עוד יותר מאשר בוורשה ככמין התנסות הרפתקנית, ולבסוף נבהל ונרתע. הבהלה והאכזבה היו הדדיות. התגובה של גנסין, כמו בוורשה, היתה מושהית (להלן), אבל ברנר התמוטט נפשית מיד, התרוצץ, כנהוג אצלו, בחדר, נשכב על הרצפה והטיח בה את ראשו. "חליתי בנפשי כל הימים האלה (ואף היום בכלל) ולפיכך לא מצאתי און לכתוב לך", הוא כותב לכרדיצ'בסקי כבר ב-13 במאי (איגרת 304), שבועיים אחרי שגנסין התחיל לגור אתו בחדרו; ולמחרת הוא כותב לצ.ו. וינברג (איגרת 305): "מדרכוך הנפש לא היה לאל ידי לענות על המכתבים שקיבלתי בימים האחרונים".

להשערות ולתהיות שמעלה ברנר ברשימת-הזיכרון "אורי-ניסן" בנוגע לשתיקתו המתנכרת של גנסין, בנוגע להתעלמותו ממנו ברחוב וכיו"ב, משותפת ההנחה שהתנהגותו של גנסין מכוונת נגדו, נגד ברנר. אבל כאמור, בין כל האפשרויות מובלעת אחת ויחידה שונה, שבה אין ברנר אשם במשהו וגם גנסין אינו אשם – שניהם חשים מרומים בגלל דבר-מה שאין להם שליטה עליו, אסון הרובץ עליהם.

אפשרות זו נראית מובלעת שכן ברנר כמו מגמגם אותה לאורך שלוש פסקאות (שתי האחרונות של 5), והראשונה של 6), ומעמעם על כך שהוא מדבר שוב ושוב סביב אותו עניין: הן ברנר והן גנסין ניזרו מן האושר "כמו דָּוָה" (ויקרא כ: 18) – כמו אשה במחזור שנמנע ממנה לעשות סקס; הדימוי הזה של ברנר מעביר אותנו לשרה המתאים, שבו שניהם מוצאים את עצמם מרומים, כי שניהם קיוו שהיחסים יהיו אחרים, שחיהים יחדיו יהיו אחרים. "היחס הזה" שביניהם, הנטייה הזאת שלהם, שאנשים מן השורה לא יוכלו לשער את מידת הייסורים שבהם, הם האסון שרובץ על שניהם.

"ברגעים הטובים המעטים", כותב ברנר, "הבינונו שנינו כי אין אני אשם, כי אין הוא אשם, כי אין אנו אשמים, כי רק האסון רובץ עלינו". את המשפט הזה, המאשש את הזוגיות באמצעות מבנהו, סופח ברנר מגנסין, ובכך הוא כמו מדבר בו בקול כפול. באיגרות גנסין שהוא קורא בעמודים של קובץ הצידה שכבר הורפסו לפני שנכתבה המסה שלו, הוא מוצא, בעמ' 55, איגרת שבה מספר גנסין לאביו שהולכת וגוברת נטייתו לעזוב את לונדון, ולאודווקא בגלל

מחסור ב"לחם ושריף" (מרקן): "יש סיבות אחרות הרבה", הוא כותב ואינו מפרש, "בכלל מנעו האלוהים נחת ממני; אבל איני קובל. לא הוא ולא אני אשמים בזה" (איגרת 106 של גנסין). ברנר אוהב את המשפט הזה. הוא מצטט אותו ברצנוזה שפירסם בחתימת בן-שלמה על הקובץ הצידה (ברנר, 1960:ב: 398) והוא מבליע את הדו ברשימת-הזיכרון שלו.

תגובתו הנפשית של גנסין התגבשה רק בהדרגה, לכן היסס ברנר באשר למידת הקשר שלה לאירועים המביכים בתחילת מאי. בחודש מאי טרם התחילו הימים שבהם התהלך גנסין שקוע בשרעפים ברחובות נייטצ'אפל, תועה כצל ושותק וסובל. עדיין היו רגעים טובים, שבהם "נצטרפו הלבבות" ("אוריניסן" [6]). בימים מסוימים הצליח גנסין לגרור את ברנר לפאבים, לתיאטרון (לפי ביילין, 2006: 31). למען האמת, בשבועות הראשונים של גנסין בלונדון היו לו אפילו ימים של אופוריה. אחרי ימי הרעב בקייב, ואחרי חודשי האינ-אונים הביורוקרטי שלו בפוצ'פ, חגג גנסין את החידוש שבלונדון, ובימים מסוימים הוא-עצמו אמר, לא פחות ולא יותר: "אני מאושר". ב־20 במאי, יום צאת המעורר ה' של השנה השנייה, החוברת הראשונה שגנסין לקח חלק בסידורה, חגגו, לדעתו, ברנר, גנסין וביילין בשתייה והיו מעט מבוססים – רק זה יכול להסביר את עליונות-היתר במכתב שכותרת השלישייה לשופמן ("נארעשקייטען", טיפשויות, בלשונו של ברנר-עצמו בכתיב-הידי יוצא-הדופן שלו). גנסין פותח את המכתב, ביילין ממשיך, ברנר בא אחרי, וחוזר חלילה. גנסין כותב לשופמן דברים נדירים, שדומים להם לא ימצאו בכל איגרותיו: "עכשיו, חושב אני, תסכים גם אתה שכדאי וכדאי אני שתהא האדמה נושאת אותי. ואני מאושר"⁹⁴.

ברנר ממציא במכתב הזה שמות פארודיים לסיפורים של שופמן, לפי שמות סיפוריו הידועים לו, כאילו הוא מחכה ששופמן ישלח לו שורה ארוכה של סיפורים כגון "פוזמק", "עורב", "ליד הביצה", וכו' (כנגד סיפורי הקיימים "הערדל", "יונה", "ליד הדרך", וכו'). המכתבים-בשלישייה לשופמן כמוהם כסיסמוגרף של מצב-העניינים בלונדון; כמו ברומאן בנוי-היטב, הם חוזרים כמין לייטמוטיב ההולך ומתקדר, ומתווים עלילת-משנה קטנה, שתלך ותימסך אל העלילה הראשית, עד שתתלכד איתה. ברנר המתלוצץ כאן עדיין אינו יכול לשער איך תלווה מכאן ואילך אסופה של סיפורי שופמן את התהפוכות בהתרחשות, עד לפינאלה עם סגירת המעורר, שבה הפיצוי שיינתן לחותמים במקום החוברות שלא יצאו יהיה קובץ סיפורי שופמן.

רק בספטמבר גמלה סופית תגובתו של גנסין. בסיכומו של דבר, לפי הבנתו, הנתק המוחלט מברנר היה לימים נוח לגנסין, כי בסוף תקופת שהותו בלונדון הוא חש שהקשר עם האיש הזה מערער אותו, גורם לו להגיע למצבים שהוא מתחרט עליהם ומאיים על זהותו הרופפת. ברנר היה אדם ממשי וישר, גנסין היה אדם חלש, אגוצנטרי, שקשריו האנושיים

94. חלקו של ברנר במכתב: איגרת 307. על המכתב וחלקו של גנסין בו ראו שפירא, 2008: 126. בקון טוען שיש להזיז מכתב זה מן ה-20 במאי ל-20 ביולי (ברנר, 1985: 36-37; בקון, 1990: 77-78), אך הוא טועה לחלוטין. תשובת שופמן על המכתב (גנזים א – 19/43138) מסתיימת במלים: "היו בריאים, אחי, אי בריאים", ועליה באה תגובתו של ביילין במכתב של השלישייה מן ה-16 ביולי: "גולן. למה הנך שופך דם נקי חינם? מה פירוש המלות 'אי בריאים'!" (גנזים 2101/3), ולכן אין אפשרות שהמכתב ייכתב ב-20 ביולי. התיארוך של פוזנסקי, לפי חותמת הדואר הלונדוני, אינו מוטל איפוא בספק.

רפרפניים ונצלניים. עצם קיומו של ברנר למולו היה לא רק תזכורת למבוכה המינית בחודש מאי, אלא גם קריאת-תיגר כללית על כל היותו, שאותה ביקש להשכיח מעצמו.

14. דנטיסטה: יוני-יולי

בחודשים האחרונים שלו בפוצ'פ, משותק מול הביורוקרטיה של השגת הדרכון, חשב גנסיין שעוד יספיק לכתוב "איזה דבר" בטרם ייסע, אך "אותו הדבר" לא נכתב לבסוף (איגרות 90, 91), וגם בכל ימי לונדון הוא לא כתב, כאמור, אפילו שורה משל עצמו. למעשה, מאז ייסוד "ניסיונות" לא כתב, ובלונדון רק סידר משל אחרים, ותייגם (היישר אל אותיות הסדר) את הספרון של לב שסטוב, שתפס 42 עמודים מתוך ה-68 של חוברת המעורר האחרונה (ח'-ט', אוגוסט-ספטמבר).

גם ברנר, שעד בואו של גנסיין היה פורה מאוד בכתיבתו, לא כתב דבר בחודשי שהייתו של גנסיין בלונדון. קודם לכן היה ברנר אחד המשתתפים העיקריים בירחון. הנובלה מא. עד מ. והמחזה "מעבר לגבולין", תפסו שלישי ממספר עמודי החוברות שעד לבואו של גנסיין. אך עכשיו ההתעסקות סביב גנסיין לא רק שללה מן המעורר משתתף מרכזי, אלא גם פגעה בזמן שברנר היה יכול להקדיש להשגת חומר מסופרים אחרים. "הן רק מאפס חומר אני ממלא את מחצית החוברות בגבבא ובקש", כתב ברנר לברדיצ'בסקי ב-21.6 (313).

"רבות הרפתקאותי" כתב ברנר לברדיצ'בסקי שבוע קודם לכן, ב-14.6 (312), "בכלל עייף אני מכל העניין הזה [של הוצאת החוברת], ומכל העניינים, ודי למבין", וכעבור שבוע, באיגרת 313 הנ"ל, הוא כותב לו שהדבר הנכון שאכן היה עליו לעשות הוא "לעזוב את הכתיבה לגמרי"; יושבים אנו "בתוך ביצה מעופשה. נשב בדד ונידום" (הנה "הפיצה", אותה מלה מאוצר-המלים המשותף לברנר ולגנסיין). ובאותו יום עצמו (21.6) הוא כותב לר' בנימין (314) שכמעט החליט לנסוע בסוף השנה לארץ-ישראל, אשר בה ככוונתו לברוח מכל ענייני הספרות, "לעבוד עבודת ידיים ולאכול ולשתות ולישון ולמות בשדה בבוא חליפתי [...] רוצה אני באיזו מנוחת-נפש".

ואף-על-פי-כן, כיוני ברנר עדיין נחוש בדעתו להוציא את הירחון עד סוף השנה, בגלל ההתחייבות לחותמים.

גנסיין, כאמור, טרם נטש לגמרי את דירתו של ברנר בסוף יוני; אולי היו לילות שבהם נעדר, אבל ברנר ראה אותו יום-יום בעבודה. גנסיין בעיקר שתק מולו – זו היתה התקופה שבה היה "זה עומד בזווית זו ועובר, וזה עומד בזווית זו ועובר, ואֵלם כבר שורר בחדר, כאילו אין האחד מרגיש במציאותו של חברו" (ביילין, 2006: 59. בחודש הבא זה כבר לא יכול לקרות). ביוני 1907 מתחיל ברנר להעטות על עצמו את דמותו של המשורר של השיר "ביום קיץ, יום חום" בסתיו. בלונדון ממילא "ימי קיץ דומים לתור הסתיו" [3], ו"עמום שומם היקום", ו"עש בקרב לכב", ובשימומן הזה מתחיל ברנר לדבר על חפצו "ברד היות": לפרוש הרחק-הרחק, לעזוב את הכתיבה, לברוח מכל ענייני הספרות, לשבת בדד ולידום, לנוח. וזאת רק ההתחלה. ואילו גנסיין החל לטפל בשיניו אצל רופאת-שיניים יפה, ותחילה שילם לה לירה שטרלינג שלמה תמורת הטיפול, אבל עד מהרה התפתח ביניהם רומאן, והיו לילות שנשאר

אצלה, ובמועד כלשהו בשבוע הראשון של יולי הוא נטש את ברנר ועבר סופית לגור איתה. רשמית היא היתה בעלת־הבית שלו, אך בעצם היתה המאהבת. הרומאן שלהם יימשך עד סוף אוגוסט, או תחילת ספטמבר.

הנה הפרטים הזנוחים, שאם ננחש את הרומאן הזה, יתלכדו זה עם זה כשגם ומגרעת: ב־16.7 מספר ביילין לשופמן בעליצות (במכתב־בשלישייה השני, שכבר הוזכר ועוד אחזור אליו; גנזים 2101/3): "גנסין פגש דנטיסטה יפה והחל לרפא את שיניו אצלה, הוציא כבר ליטרא שטרלינג והמלה 'אהבתיך' עומדת עוד בגרונו לא לבלוע ולא להקיא".

כעבור פחות משבועיים, בסביבות ה־28.7, מגיע, כזכור, ברקוביץ לביקור של שבוע בלונדון. עד שייסע, ב־3.8, מתחולל שבוע יוצא־דופן בתוך התקופה הנכאה, שבוע מלא השתדלויות של ברנר סביב האורח הנכבד, ועם גנסין וביילין לצדו הוא אף לוקח את ברקוביץ למסעדה "בורגנית", "למען ידע האורח השווייצרי, כי גם אנחנו, יושבי חושך בוהייטשפל, יודעים לבחור בטוב". כל זה מתאר ברקוביץ ביד אמן (1959: קלח-קלט). וכשברקוביץ מספר לגנסין על התנהגותו של ברנר באותה לינת לילה באכסניה שלו, איך התכנס ברנר לתוך המיטה בבגדיו ובנעליו, אומר לו גנסין בין השאר: "גם אני איני יכול להתפאר בשלמות יתירה, ואף־על־פי־כן התנתי תנאי עם בעלת־ביתי הוהייטשפלית, כי בכל בוקר תגיש לי את הקהווה אל מיטתי".

אך לא עובר אפילו חודש ולגנסין נמאס. כדי לראות זאת – וגם דברים אחרים – יש לחזור להתכתבותו עם ציליה לוי־דראפקין (פוזנסקי, 1952: 35).

ב־5.6 הפיח גנסין תקווה בבחורה האומללה הזאת וביקש ממנה שתשלח לו תמונה שלה.⁹⁵ באוגוסט הגיעה ציליה לוורשה (דראפקין־לויין, 1968: 409–424) והשתכנה בחדרו של ביחובסקי מול התצלום הנהדר של גנסין על השולחן, שהיתה מאריכה להביט בו (היה מצולם עמו גם שופמן במדי צבא, שלא עניין אותה). ביחובסקי פינק אותה, כרע ליד מיטתה כשחשב שהיא ישנה, והתאהב בה נואשות מבלי להתוודות באזניה, אך מן־הסתם התוודה במכתב לגנסין בלונדון, שכן גנסין כתב לה בגלוי־דואר בסוף אוגוסט (האיגרת "השלישית"): "נרמח לי שאת עשית רושם על ביחובסקי. כדאי לך לברר את הדבר". ("מה הוא חושב לעצמו? לזרוק אותי לידי של ביחובסקי [...] הרווק המזדקן, שידי השעירות כפותיהן מזיעות?" היא מתרעמת על גנסין בזיכרונותיה).

למעשה, הגלויה הזאת של גנסין לציליה באוגוסט היא איגרת שכולה התססת תוזוזות בתוך זוגות. היא נפתחת בפנייה של גנסין לציליה, שנראית כהתעללות ואמורה להדליק נואשות את קנאתה: "בקשי, צילה, ומצאי את ז'ניה. מצאי אותה – אלא ודאי לא תספיקי למצוא אותה, אתמול ושלשום אהבתי אותה, שני ימים תמימים אהבתי אותה באהבת... אח את אחותו". ז'ניה היתה בזמנו חברתה־לחדר של ציליה לויין בקייב, וגנסין יתאר אותה ב"אצל" בדמות זינה אדלר. "איך יכול הוא להיות מאוהב בנערה זו רחבת הגרם והשטוחה, שאומנם

95. ביילין מספר על חרוותו של גנסין כשקיבל את תמונת "הבחורה", ועל הסיפור שמספר לו גנסין על נסיעתה לפגוש את טולסטוי; אך ביילין אינו יכול לדעת את זהותה של "הבחורה" (ביילין, 2006: 90).

היו לה פנים נעימות ועיניים ירקרקות [...]” תתהה ציליה כעבור ארבעים וחמש שנה, ב־1952, במכתב לפוזנסקי (דראפקין־לויז, 1986: 423).⁹⁶

הרי לנו דוגמה למנהגו של גנסין לעורר קנאה באחת כלפי אחרת ובכך להעצים את התאהבותה הנואשת בו. “נקמנית את, ידעתי, כחתולה ממש”, הוא כותב לה באותה איגרת. אבל לענייננו כאן, יותר מתוזותו של גנסין בכיוון ז'ניה, או מן הניסיון הקנטרני להזיז את ציליה בכיוון ביחובסקי, חשובה הזותה של הדנטיסטה בעלת־הבית מחייו־שלו. בנשימה אחת, בהמשך ישיר למשפט על ציליה הנקמנית, כאילו זה אותו עניין עצמו, נאמר, “הוי, אלי, אלי, מה יהיה בסופו של כל זה? היא, המיסיס המסכנה שלי, כל רוחה עכורה עליה: אני, התיאבון שלי פג ונעלם; רגש הפודינג שלה, של המסכנה, כל־כך נפגע בימים האחרונים – הוי, אלי, אלי!” והוא מבטיח: “הכרח יהיה לעשות משהו חותך. בקרוב, בקרוב מאוד, יהיה שינוי בכתובתי.” שינוי הכתובת ונטישת הדנטיסטה בוא יבואו בספטמבר, ואגיע לכך במועדו. (הסיפור שאני מספר צומח מראיית “הדנטיסטה”, “בעלת־הבית”, ו“המיסיס המסכנה” כדמות אחת.)

כעת אפנה לאחור לשבוע הראשון של יולי. זה השבוע שבו, לדעתי, עזב גנסין סופית את דירתו של ברנר. בזמן האחרון לא כתב גנסין שום מכתב לא להוריו ולא לבני־משפחה אחרים, אבל ב־10 ביולי הוא כותב לבן־אחותו ישראל־נוח ספרינץ, וממכתבו עולה שבכל ימי שתיקתו בשבועות האחרונים “היה לא טוב, היה הרבה יותר גרוע מלא טוב” – “אבל כל זה ‘ספליילא’ [חלף, ברוסית]” (איגרת 103).

לפי הסיפור המנוחש שלי, תגובתו הראשונית של ברנר, כשגנסין לקח את מעט חפציו כדי לעבור לרופאת־השיניים – היתה להודיע לגנסין ולביליין, שאם כך, הוא סוגר את המעורר. חוברת יוני כבר יצאה ב־27. גנסין יסיים לבדו את הסידור וההדפסה של חוברת יולי, והיא תהיה האחרונה. הוא־עצמו, ברנר, ילך לעבוד במקום אחר, ומי שחתמו על המעורר עד סוף השנה, יקבלו כפיצוי קובץ מיוחד של סיפורי שופמן (322). תוכנית הסגירה החזיקה מעמד עד סביבות ה־18.7, ואז נתקף ברנר חרטה, בגלל “הפחד מפני מה שיאמרו ‘הבריות’, כי הכרזתי על החתימה ולא נתתי מה שהבטחתי” (איגרת 324 לברדיצ'בסקי, 20.7). רעיון הסגירה ביולי נראה כחזרה כללית מרויקת לקראת מה שיקרה לבסוף במחצית השנייה של ספטמבר, ואל מה שהתחולל מסביב ל“סגירה” הראשונית הזאת אשוב מיד, לאחר שאסקור תחילה את קשת התגובות הנוספות של ברנר.

את שאר תגובותיו של ברנר קשה להסביר באופן רציונלי. יש בהן מן ההענשה העצמית, אך בעיקר יש לנמקן במונחי שירו של ביאליק (בייחוד במונחי “תור הסתיו” שבו), ובאמצעות ‘ההיגיון’ של המרחב המדומיין, אשר הלכה־למעשה יניב דבר והיפוכו.

ברנר החליט כאמור ללכת לעבוד בדפוס אחר, וכך נשאר גנסין לבדו במייל אנד רווד 48, לטפל בסדר ובהדפסה של המעורר. הרי בלונדון הוא, ברנר, המארח, ואילו גנסין הוא “הגֵר”, האמור לשהות בביתו. במצב שברנר יוצר אכן ישהה גנסין רוב היום בביתו של ברנר, בחדר של תיבות־האותיות הסמוך לחדרו, גם אם לא יישאר ללון, ואילו ברנר יעזוב את ביתו

96. בגלויה הבאה שלו, מן ה־23.9.07, הוא ירגיע אותה: “הקדחת בשל ז'ניה כבר עברה, אם כי לא אדע אם לחלוטין” (פוזנסקי, 1952: 36).

יום-יום ב־7:30 בבוקר, וישוב רק ב־8:30 בערב, ויימצא רוב היום (כלשונו ברשימת-הזיכרון) "רחוק ממקום הדפוס" שבו נדפס המעורר [7].

את עבודתו כסדר במקום אחר מתחיל ברנר ביום ראשון, 7.7, שהרי כעבור כשבועיים, ב־20.7 הוא כותב לברדיצ'בסקי (324): "בא מעין משבר בחיי החיצוניים והוכרחתי לעזוב את בית-הדפוס הזה ולנוע על אחר, ששם אני עובד קשה מאוד מאוד, וכשאני בא הביתה בערב, הריני עייף ביותר [...] הדבר הזה נמשך זה כשבועיים". ולשופמן כבר כתב (16.7, 322): "הנני עייף (כי הנני עובד בבית-דפוס אחר בתור שכיר יום) ואיני תופס מה שאני כותב". לר' בנימין מספק ברנר (ביידיש), באותו יום שבו כתב לברדיצ'בסקי (20.7, 325), מידע מעט אחר: "אגב, אני כבר לא עובד יותר אצל נרודיצקי אלא בבית דפוס אחר. המעורר נדפס כאן; אבל לי אין כאן עבודה כדי מחייתי".

לא לר' בנימין, אלא לברדיצ'בסקי, כתב ברנר את הדברים כהוייתם: הוא עזב את דפוס נרודיצקי בגלל משבר בחייו החיצוניים. ברנר לא נאלץ לעזוב את עבודתו אצל נרודיצקי כי נתן את מקומו לגנסין ולא היתה בדפוס די עבודה לשניהם.⁹⁷ גנסין כלל לא החל לעבוד שם במקומו. מסתבר שבדיוק עם בואו התפתה משרה אצל נרודיצקי, כי אחד העובדים, זַאִיֶאָנְץ, עזב ונסע לניו-יורק (איגרת 303 של ברנר היא מכתב המלצה שברנר כותב בשבילו). יתר על כן, אם עזב ברנר כדי לפנות מקום לגנסין, מדוע לא חזר לעבוד בדפוס זה, שבו הוא גר, אחרי נסיעתו של גנסין, אלא המשיך לעבוד "רחוק"? (וזאת, אף שבדצמבר, בשעות-לא-שעות, נאלץ לסדר בדפוס נרודיצקי את סיפורי שופמן בשביל חותמי המעורר).

הניסיון לספק הנמקה ריאליסטית, מציאותית, להליכה לעבוד בדפוס אחר, קורס לגמרי כשמבחינים שברנר מסתיר בעקשנות מנמעניו, ברדיצ'בסקי, שופמן ור' בנימין, מהו הדפוס האחר שבו החל לעבוד. דומה שלר' בנימין הוא כותב שאין בשבילו די עבודה אצל נרודיצקי כדי לסכר את אוזנו מבלי שיצטרך להסביר היכן הלך לעבוד. ר' בנימין היה אתו בלונדון, והוא בקיא בפרטים וסקרן לגביהם, ואי-אפשר לכתוב לו דברים סתומים בעלמא כמו לברדיצ'בסקי. לאף-אחד מן השלושה לא גילה איפוא ברנר את גודל ההענשה העצמית ואת עומק ההשפלה – שהוא הולך יום-יום ברגל לרחוב אוסבורן 22, לעבוד שתיים-עשרה שעות מתישות (עם הפסקה קצרה לארוחת-צהריים) בצהובון המזולזל והשנוא עליו דער אידישער זשורנאל, עבודה שביילין סידר לו בסמרטוטון שהוא-עצמו, בחדר הסמוך, עורך בו חרשות. עכשיו לפחות יימצא ברנר רוב היום בכפיפה אחת עם ביילין, וגנסין יישאר לבד.

ההליכה ליומון היידי להיות שם סדר בלבד – לא עורך ולא כותב – וסדר לא בעברית, אלא של ההבלים הגמורים שמפרסם סמרטוטון זה ביידיש, פירושה לידרו של ברנר הצהרה על פרישה מן הספרות העברית בפרט, ומן הספרות בכלל.⁹⁸ את מכתבו הנ"ל לר' בנימין (325, 20.7) כתב, כאמור, ברנר ביידיש, במופגן, כנסוג מן העברית, ובהמשכו הצהיר שהוא כבר אינו נוסע לפלשתינה, שהוא שונא את העם הנבחר, והוא שונא את ארץ-ישראל-המדומה, המתפגרת,

97. שפירא, הכותבת את הנימוק הזה (2008: 127), גם כותבת שהוא נימוק קלוש (שם: 131).

98. ביילין מספר שהמליץ על ברנר לפני בעל-העיתון (עיתון שבו "ליכלכתי נפשי"), אך מנע ממנו לדבר עם ברנר על כתיבה לעיתון (2006: 63). בקון חריפותו גילה סיפור שברנר פירסם בעיתון הזה ביידיש, בפסבדונים, אך זה כבר היה בינואר 1908, והדבר נעשה כדי לממן את נסיעתו ללבוב (ברנר, 1985: 229-252).

פּע! והוא מסיים (ההדגשות שלי): "אני מקווה לברוח, סוף כל סוף, מן העולם הספרותי העברי והכללי. אני מקווה לקבור את עצמי באיזו פינה לונדונית, לעבוד בבית־הדפוס ולשתוק". במכתבו לשופמן (322, 16.7) הוא כותב: "אין סופנו אלא רקב".

הוא איפוא עכשיו העיף, המבקש מנוחת־נפש, פינת שקט; אך בעיקר הוא המארח המבקש להיחבא הרחק מן האנשים, לפרוש ולהחריש בדד בהוויה של רקב, של מסוס. ב־1907, בניגוד להארה שהיתה לו ב־1914, ברנר רואה בראש ובראשונה את עצמו כמשורר בסתיו, החפץ בדד היות ומפלל שיעזבוהו לנפשו.

אבל, באופן פרדוקסלי, דווקא הפרישה הזאת של ברנר מחדרו וממקום עבודתו גם משיגה חיזוק של הזוגיות והכפילות במרחב המדומיין, והיפוך של תפקידי אורח-מארח כמו בוורשה. עכשיו יהיה ברנר כמעט אורח בביתו, ואילו לגנסין, שיעבוד בחדר הסמוך רוב היום, יהיו שם פי שלושה שעות־ערות משיהיו לבעל־הבית. הפרויקט של הפיכת גנסין לכפילו של ברנר ילך וישתכלל, והחל מחוברת יולי של המעורר (הרואה אור ב־25.7) נעלם מן המעטפת שמו של ברנר כעורך. גנסין לברו הוא עכשיו, כאמור, הסדר והמגיה והעורך־כפועל ואיש־המשלוחים. הוא מי שילך לבית־הדואר כפוף תחת נטל השק עם חוברות המעורר.

בתולדות חייו של גנסין שכתב ביחובסקי בהצידה נאמר (באישור עורך הקובץ, ברנר): "בלונדון נערכו על ידו שתי חוברות המעורר האחרונות". ב־17.9, כשברנר מבשר לר' בנימין על הסגירה הסופית של המעורר, הוא מוסיף (332): "החוברות יישלחו, אם גנסין לא ישכח. הוא המוציא, הוא המביא.⁹⁹ אני עובד במקום אחר ואין נפשי לכל זה. אין נפשי גם לא לכל זה". היום החופשי היחיד של ברנר הוא עכשיו שבת, ואז הוא בביתו לברו, בלי גנסין ובלי ביילין. "הלצים אינם בכאן עכשיו", הוא כותב באחת השכתות לשופמן (323 [27.7], התאריך נקבע על־ידי לפי ההקשר), ותחילה כתב "השרים" במקום "הלצים". מכתבים הוא כותב עכשיו בשבתות,¹⁰⁰ ורובם ספוגים דכדוך עמוק.

אופיינית למצב היא השבת שב־20.7. ברנר קם משנתו בבוקר וכתב את מכתב הנכאים לברדיצ'סבקי (324), שכבר ציטטתי ("בא מעין משבר בחיי החיצוניים"). המכתב מסתיים במלים "ארורים החיים הטיפשיים". אחר־כך כותב ברנר את הגלויה בידידי לר' בנימין (325), שבה הוא מקווה לקבור את עצמו באיזו פינה לונדונית. אבל אז, בהמשך היום, נראה שהוא מוציא את עצמו מביתו והולך עשרים דקות עד קוֹמְרֶשֶׁל רווד 30, לדירה החדשה של ביילין, ושם הוא פוגש גם את גנסין, ובאחת משתנה מצב־רוחו: בשולי גלויה שכותב ביילין באותה שעה לר' בנימין (שבה הוא מפנטז את בואם "סוף־סוף" לארץ־ישראל של "שני הבחורים יוסף־חיים ואורי־ניסן") מוסיף ברנר, "אחי, כתבתי לך היום גלויה מרירה, בוודאי קיבלתה", וגנסין עוקץ וכותב מתחת לדבריו של ברנר: "[...] לא כתבתי לך היום גלויה מרירה, ואתה מסתמא לא קיבלתה" (א.ע. 104/4 תיק 67).

ההחלטה קצרת־המועד, בשבוע הראשון של יולי, לסגור את המעורר, החלטה שברנר נסוג ממנה עד מהרה, לא באה בגלל היעדר חומר, ולא נבעה מכך שאגודת "עבריינה" בניו־יורק הודיעה

99. האירוע העברי "המוציא והמביא" (הדואג לכל), שמקורו בתנ"ך אך הוא נפוץ בידיש, מתייחס כאן (בלטיטליזציה) למוציא־לאור ולמביא־לבית־הדפוס.

100. שבת 20.7 – 324, 325; שבת 27.7 – 323, 326.

לברנר על כוונתה להפסיק את תמיכתה בכתב-העת (15 דולר לחודש) בשל פרסום שירי יצחק קצנלסון ותרגום של שלומית מאת אוסקר ויילד (כדעת שפירא, 2008: 126-127). ההודעה של אגודת "עבריייה" נשלחה לברנר רק ב-24.7, אך כבר ב-20.7 בישר ברנר לברדיצ'בסקי, ולר' בנימין (324, 325), על שובו לתחייה של המעורר. והרי דבר לא השתנה מבחינת החומר גם כשביטל ברנר את החלטת הסגירה.

ההחלטה היתה בעיקרה מחאה של ברנר על 'בגידתו' של גנסיין; והופעתו השנייה של הלייטמוטיב של המכתב-בשלישייה לשופמן מלמדת משהו:

ב-16.7 חזר ברנר בערב ממקום עבודתו החדש שהתחיל לעבוד בו לפני עשרה ימים, ומצא בחדרו מכתב לשופמן שהיו בו כבר החלקים של ביילין וגנסיין (הס'עצמם לא היו) – מכתב שהמתין שברנר יוסיף בו את חלקו וישלח אותו על חשבונו. המכתב-בשלישייה הקודם נכתב, כזכור, כשכל אחד מן השלושה כתב, והאחר המשיך, וחזור-חלילה, ואילו עכשיו הצמד ביילין-גנסיין כלל אינו נוכח, והיעדרותו רועמת.

ביילין, בחלקו-שלו במכתבו, שאותו כבר הזכרתי לעיל (גנזים, 2101/3), כותב פסקה כביכול קלילה על צרות – "וצרות יש למדי" – וכולל בה בכפיפה אחת את המעורר, את ברנר ואת גנסיין. "המעורר הוא כמדומה 'בר-מינן'. גסיסתו תחדל יחד עם החוברת השביעית"; "ברנר חפץ לבקש לו עתה כלה עם נדה [נדרניה], לפתוח לו אחר-כך בית-דפוס, ובתולה איננה עוד"; "גנסיין פגש דנטיסטה יפה" וכו' (הקטע שכבר צוטט). מבלי משים מסגיר כאן ביילין את הקשר הסיבתי שעליו עמדתי: גנסיין פגש דנטיסטה יפה, ברנר נשאר בלי הזיווג הרצוי לו, והמעורר עומד להיות בר-מינן.

גנסיין, בחלק שלו במכתב, חוקר את שופמן בעניין גסיסה נוספת, זו של ניבילוב, החבר המשותף שלו ושל ברנר – "עדיין לא מת?" – ואילו ברנר בחלקו שלו (322) מציג בפני שופמן את מה שייקרא מכאן-ואילך הפלאן: תוכניתו לפייס את חותמי המעורר, בתמורה לחוברות ה'-י"ב שלא תצאנה לאור, בקובץ מיוחד של סיפורי שופמן "ולומר: נאט אייך! ווערגט זיך! [הא לכם, תיחנקו!]".

עד שהגיע מכתבם של השלושה לשופמן, ועד ששופמן ענה, כבר חזר בו ברנר מאימו לסגור את המעורר. שופמן כתב לברנר: "המעורר גוסס? חבל! ואני כבר עמדתי לשלוח איזו 'חתיכות' [סיפורים קצרים]" (מצוטט בהערה לאיגרת 323 של ברנר). מכתבו זה לא היה יכול להגיע ללונדון לפני 23.7. ברנר ענה לו ביומו החופשי הקרוב, בשבת 27 ביולי (323, התיארוך שלי): הוא קם "משינה-בשבת-תענוג", שרוי באופן נדיר במצב-רוח טוב, "הנני שבע-רצון. חֶהְחֶה!" זה המכתב האחר-והיחיד שכתב בימים ההם לשופמן לבר, "הלצים אינם ככאן עכשיו";¹⁰¹ וברנר מדרבן את שופמן לשלוח בכל-זאת את ה"חתיכות" שעליהן דיבר – בשביל המעורר: "שלח את החתיכות, שלח את החתיכות, שלח את החתיכות", הוא כותב בשלוש שורות שהזיחיים שלהן יוצרים אלכסון. "ובנוגע לפלאן", הוא מבקש בכל-אופן משופמן שישלח לו את שמות כל סיפוריו, כאילו הוא חש שהפלאן עוד ישוב. הלייטמוטיב של המכתב-בשלישייה לשופמן יחזור קודר בספטמבר, בהודעת השלישייה על הסגירה הסופית של הירחון.

101. מן הצד שכנגד, יש מכתב אחד של גנסיין וביילין לשופמן, בלי ברנר (גנסיין 1946: 107).

15. שתיקה באוגוסט

ברנר היה מאני-דפרסיבי. לגנסין ארבה הדיפרסיה תמיד. בעיקר באוגוסט שבה אליו התוגה הגדולה, שביילין (2006: 89) מתאר בעזרת מלים מן הפסקאות האחרונות של הפרק הראשון של "בינותיים" – תוגה אשר "לא פשר לה ולא שחר", והיא "ממלאה את הנפש ומוצצת את החזה ומטשטשת את העיניים"¹⁰².

תמונת גנסין התועה ברחובות לברו ואינו רוצה לפגוש איש, וכשברנר נעמד ממש לידו ברחוב, אוריניסין אינו מבחין בו, היא תמונה שיכולה להתממש רק באוגוסט, אחרי שגנסין כבר אינו רואה את ברנר יום-יום כעבודה, ואף אחרי שדעכה הימשכותו אל "בעלת-הבית" שלו. ביילין, ב"שברי הזיכרונות" שלו על גנסין שהתפרסמו בחייו של ברנר (1913), יוצר רושם שהדיפרסיה של גנסין תקפה אותו עם סגירת המעורר – אשר נסגר כי גנסין לא היה יכול להמשיך יותר – וכי רק אחרי סגירתו מכר ברנר את זמנו בדפוס אחר, וכי "אז", רק אז, החליט גנסין לנסוע לארץ-ישראל (2006: 88–89), ואיש לא ליווה אותו ביום נסיעתו (שם: 92). אכן, קשה לסמוך על מועדים וכתובות אצל ביילין.

העמודים שהוא כותב אחרי מותו של ברנר על יחסיו של גנסין עם ברנר בלונדון (2006: 55–61) נראים במבט ראשון כאילו הם מייצגים את נקודת-הראות של גנסין אל מול המסופר ברשימת-הזיכרון של ברנר "אוריניסין". גנסין, כביכול, שיתף את ביילין בסודותיו, באכזבתו מברנר, בסלידתו מיומרתו ומצעקנותו של זה, בשנאתו אליו, בטענתו שברנר יודע את יחסו המסויג כלפיו אך עוצם את עיניו בכוונה ומשפיל אותו בזה. וגנסין גם שיתף אותו בהרגשה, שהיתה לו לפעמים, שהוא עושה עוול לברנר, ובחרטה שלו על כך.

אין שום ציטוטים ישירים של דיבור של גנסין בעמודים הללו של ביילין, אבל שורות רבות מתחזות למבע משולב עם דיבורים קונקרטיים של גנסין באוזני ביילין, אלא שלמעשה אין הן אלא מסירה במבע משולב של עמדות משוערות של גנסין כלפי ברנר. כוונתי לשורות כגון: "למה צועק האיש הבריא הזה? [...] מה הם כל מכאובי החיים מול מכאובי המוות? [...] הוא צועק משום שהצעקה היא נחת-רוח לו! [...] הססס! התבוסס בדמיך ודום!" (57).

וביילין, כאמור, גם מתהדר בכך שלא רק שגנסין היה מטייל אתו, ולא עם ברנר, ברחובות הגטו, אלא הוא אף גילה לו את סוד מחלתו. גנסין – שכל ימיו הסתיר מכולם את מחלתו; שגם בשנת חייו האחרונה נפלה מחלת הלב שלו כרעם על חבריו הקרובים "שעל אף פגישותיהם היומיומיות עמו לא חשדו כלל כמה מצבו חמור" (הולצמן, 2002: 99, 102, 110); שאפילו ללחובר, שהיה האיש היותר קרוב אליו בוורשה, לא סיפר דבר (לחובר, 1966: 357) – גנסין זה סיפר דווקא לביילין, אך לא סיפר לברנר! למה רבים כלי-כך מאמינים לברותה הזאת של ביילין? וביילין, ש'הופתע' לקרוא ב-1914 שברנר לא ידע על מחלתו האנושה של גנסין, לומד מכך כמה "מופנה כלפי עצמו" היה ברנר, ורוצה שאנו, קוראיו, נבין כמה היה לכו של גנסין רחוק מברנר עד שלא ראה צורך לגלות לו את מצבו – ואם אכן כך הדבר, מדוע שלא נהרהר באופיו של ביילין זה, כביכול חברו הטוב של ברנר, שבילה אתו שעות רבות של גילויי-לב,

102. ראו דברי ביחובסקי בקובץ הצידה (עמ' 90) על התוגה המתמדת של גנסין.

והנה הוא כלל אינו מבחין שברנר אינו יודע על מצבו של גנסיין, ואינו תוהה באוזניו מדוע הוא מניח לגנסיין לעבור קשה בדפוס בעבודה שאינה מתאימה לו.

צריך לקרוא לאט את 'זיכרונותיו' של ביילין על גנסיין וברנר, אל מול "אוריניסון" של ברנר, כדי לראות שבכל הנוגע לעמדותיו של גנסיין, אין אלה זיכרונות כלל ואין בהם שום פרספקטיבה של גנסיין. ביילין פשוט לקח, פרט אחר פרט, את כל ההשערות שמעלה ברנר באשר למה שהתחולל בנפשו של גנסיין, כולל את "המשטמה" כלפיו של גנסיין [5], את אייכולתו לשאת "את כל הבלי וקלקולי [...] את כל נטיותי הרעות ופשוטותי הרעות" [6], את "אתה, הצועק, המתקפץ" מול איש "שעולמו חשך בעדו מִחֶשֶׁךְ אחרון" [7], ואפילו את ה"רגעים הטובים המעטים שבוודאי היו" [6] – את כל אלה, שברנר העלה כאפשרות, בלשון שמא, שאב ממנו ביילין ורקח מהם ב'זיכרונותיו', בלשון פְּרִי, את הפוזיציה של גנסיין. כדי לראות זאת די, פשוט, להסתכל.

אייאפשר איפוא לתת קול לגנסיין בעזרת ביילין, שמספק לנו, לכל היותר, כמה ניסוחים נאים ואנקדוטות חביבות, המעטרים את נקודת־הראות של ברנר.

זרם ההרהורים וההשערות של ברנר ב־1907, הנמהל אל המבעים המשולבים של האנייה־הכותב עם האנייה־החוזה ברשימת־הזיכרון שלו על גנסיין, מייצג בפרקים [4], [5], [6] של הרשימה בעיקר את תקופת אוגוסט. שתיקותיו המפורסמות של גנסיין, שרבים כתבו עליהן,¹⁰³ ואשר אולי הפעם היו קיצוניות יותר בעומק דיכאונו, נראות לברנר כמכוונות נגדו אישית, כעלבון וכקריאת־תיגר עליו, וכאומרות לו דבר־מה חשוב, שהוא מנסה נואשות להחליט מהו.

כל חייו של ברנר בהרהורים הללו, וכל עמדה המיוחסת לגנסיין, הם זמניים בלבד, לא רק במחשבות ב־1907, אלא גם בכתיבה ב־1914. הם מסרבים להגיע אל גימור מסקני, כאילו המהות של שתיקתו של גנסיין מסתכמת בעצם התהליך המתנהל מולה אצל ברנר, תהליך שבו כל חייו מצוי בתנועה שמאייכת ומסייגת ומדייקת אותו, עד שדומה שהיא מרוקנת אותו אל חייו הפוך.

בשקלא־וטריא הזה של ברנר יש ארבע פעימות.

הראשונה [4]: עוד לפני שבא ללונדון כבר הגיע גנסיין אל סף הסוף; מצבו היה גלוי, אך הוא כאילו הסתיר אותו, והסתרה זו פגעה ברעיו בלונדון, ברנר וביילין; ולא שהם רצו שירבה לדבר על עצמו, לא היה להם צורך בכך, ובעצם גנסיין גם לא לגמרי הסתיר: בתנועות פנים, בדיבורים קצרים, הוא אף הראה שאיפה לגלות; ובכלל, אנשים מסוגו, ומסוגם של ברנר וביילין, לא זקוקים לפירושים יְתָרִים; לא הגילוי של התוכן הקונקרטי של נפשו של גנסיין היה חסר להם איפוא, אלא היה רע בעיניהם שבשתיקתו הוא כאילו מתנשא באמצעות משא־הסבל הנסתר, רואה את עצמו סוליסט באומללות "ובז לנו, הבלתי־סובלים". במלים אחרות, הטענה בנקודה זו שוב אינה שגנסיין אינו מגלה את מה שממילא גלוי במצבו, אלא שעצם שתיקתו האטומה היא מבט מלמעלה, והרי כולנו שבורים ורצוצים בדיוק כמוהו (ברנר, כזכור, לא ידע על מחלת הלב); אבל אולי, בגלל איזו סיבה לא ידועה, גנסיין בכל־זאת עולה עליהם במשא־הסבל, ואם

103. ראו, למשל, את מה שכתב שניאור ברשימתו "אישיותו וכישורו" בקובץ הצידה, עמ' 100–110.

כך, אם יש לו סיבה להיות אומלל יותר מהם, "למה איפוא יחריש ויכסה גם ממני" – מילא ביילין, אבל אני, ברנר, רעו הטוב, האם איני ראוי שיגלה לי?

כל ההיטלטלות הזאת, כמו במונולוג פנימי עקיף של דמות דוסטויבסקאית, סבבה סחור-סחור בפעימה הראשונה סביב השאלה "למה איפוא יחריש". בפעימה השנייה עובר זרם ההרהורים משתיקה להימנעות מראייה, ובעצם לרצון לא להיראות [5]:

היו פעמים שברנר עבר מול גנסין ברחוב בנייטצ'אפל, וגנסין כמו לא הבחין בו, הוא היה כמו נראה-ואיננו-רואה. האם העמיד פנים שאינו רואה את ברנר, או אפילו שהוא רואה אותו אך אינו מכיר אותו? ישמור אלוהים, מחשבה כזאת לא היה ברנר יכול להעלות על הדעת. לא היתה לו ברירה אלא לחשוב שגנסין מראה בכך שאף שהוא רואה אותו, את ברנר, אין הוא רוצה לראות אותו. הוא שוטם את ברנר, ומאחר שהמשטמה קשה לו והוא אינו רוצה בה, הוא שוטם את ברנר עוד יותר בגלל עצם קשיי המשטמה. אבל על מה ראוי ברנר למשטמה מלכתחילה? הוא ראוי. האם הוא-עצמו אינו שוטם את גנסין? האנשים השבורים והרצוצים, "היודעים מסתרי-נפש חבריים" (מה עם דבר-הסתר הלא-מפוענח היצוק באורי-ניסין?), אנשים אלה "אי-אפשר להם שלא ישטמו איש את רעהו"; וחוזן מזה, ברנר גם אינו מארח את גנסין כראוי. באוגוסט 1907, ואף בנקודה זו של כתיבת רשימת-הזיכרון – לפני שהוא מגיע אל סופה – ברנר אינו רואה שדווקא גנסין, ולא הוא-עצמו, הוא המשורר בסתיו, המבקש להחריש ולא להיראות: "אל תראני עין זר [...] ועירי אחרישה".

הפעימה השלישית היא היחידה מבין הארבע שבה ברנר אינו עסוק בהתנשאות של גנסין ובעוינותו כלפיו. עניינה הוא בשותפות הייסורים שסביב "היחס הזה". וכבר עסקתי בה. בפעימה הרביעית חוזר ברנר לשתיקתו של גנסין, אך מזווית שונה. הוא כמעט מוותר על הניסיון למלא אותה בתוכן כשלעצמה, ומסיט את הדגש אל האפקט שלה עליו – אל מה שהוא-עצמו ראה בה ואל מה שהיא עשתה לו-עצמו, אף אם בלי קשר לכונתו של גנסין, אף אם רק כתוצאה של 'הגנסין שבתוכו של ברנר'. ואפילו קשה לו להחליט אם כך היה הדבר באמת, או רק עתה, ב־1914, נדמה לו שכך היה. גנסין שתק, "לא דיבר כלום, לא הוכיחני, לא יעצני, אבל אי-דיברו היה קריאת-תיגר נוראה על כל אשר מסביב לנו, ועלי בכלל" [6]. שתיקתו, ועצם היותו של גנסין, נראו לברנר כקורעות בזדון את כל הפשרות שלו, את הסתגלויותיו למציאות ואת כושרו לחיות.

ארבע הפעילות ניסו למשמע את גנסין ביחס לברנר, וכשלו בהפיכת היעדר הסימנים ("לא דיבר כלום", "לא השגיח בי") לרצף של סימנים. בפרקים [4], [5], [6] עדיין לא עלה בדעתו של ברנר לעסוק בהיעדר הזה כשלעצמו. כאמור, עצם כתיבת הרשימה היא תהליך, וההארה תגיע בשני הפרקים האחרונים, [7], [8].

16. גן-שדה-האביב

חוברת ז' של השנה השנייה של המעורר ראתה אור בסביבות 25 ביולי. לקראת סוף אוגוסט עדיין לא נראתה באופן החוברת הבאה. גנסין היה שקוע בעיקר בתרגום שסטוב, והיתה הסכמה בינו לבין ברנר שאיכשהו יגררו את המעורר עד לסוף 1907. "המעורר, בכל אופן, יוציא

את שנתו", כתב ברנר זה לא כבר לדניאל פרסקי (איגרת 329, 7.8) [בטעות נדפס באיגרות ברנר 7.7]; "הקונטרסים עד סוף השנה יצאו", הוא הבטיח לא. ציוני (יצחק וילקנסקי; 330, 16.8). כאמור, בתחילת ספטמבר נטש גנסין את המיסים רופאת-השיניים ועבר אל מאהבת חדשה, שבעלה לא היה בלונדון. היא גרה בכתובת שוודאי העליונה את רוחו של גנסין בסמליותה, Seven Sisters Rd.¹⁰⁴ מן-הסתם לא ידע ששבע האחיות הן בסך-הכל שבעה עצים.

בספטמבר מתכתב גנסין לפתע באינטנסיביות יוצאת-דופן עם הוריו, ואף שנשמרו רק שניים ממכתבים אלה, ניתן ללמוד מהם על קיומם של שלושה נוספים, והכל בטווח של כשבועיים. מסתבר שתחילה הירהר גנסין באוזני הוריו באפשרות שאולי יעזוב את לונדון לקראת סוף השנה; אחר-כך, בערב ראש-השנה (8.9), כתב להם שהוא מתלבט בין נסיעה לארץ-ישראל לבין חזרה לאירופה. בינתיים, בד' תשרי (12.9), קיבל גנסין מכתב מאביו, שגם הוא נכתב בערב ראש-השנה, ובו תהה האב על הסיבות לעזיבת לונדון. ביום שבו התקבל המכתב משיב גנסין לאביו (איגרת 106 | 12.6); בחלק ממכתב זה כבר דנתי בפרק 13), והוא כותב לו בין השאר: "עכשיו אני יכול להוסיף רק שהדבר נוטה לצד הנסיעה ובעתה אודיענה". כלומר, הוא אכן נוטה לעזוב את לונדון, אבל עוד חזון למועד: הוא יודיע מתי הוא עוזב. הקולמוסים בלונדון שבורים – הוא מתלונן על הציפורן שבה הוא כותב – "אקום איפוא ולאך לי לארץ-ישראל". את אמו הוא שואל, בידיש, אם היא זוכרת בן כמה הוא: הוא-עצמו שכח.

אם כן, חמישה ימים לפני ערב יום-כיפור עדיין נראית לגנסין הנסיעה כדבר רחוק. וכך גם יומיים לפני ערב יום-כיפור, במכתב שכתב להוריו כנראה ב-15.9, ובו ביקש מהם לכתוב לו מיד במוצאי החג איך עבר הצום (ניתן ללמוד על מכתב זה מאיגרת 105). אך בערב יום-כיפור, 17.9, קנה גנסין באופן אימפולסיבי כרטיס-אוונייה לפלשתינה והעמיד את ברנר בפני עובדה. במוצאי יום-כיפור, 18.9.07, כבר כותב גנסין להוריו דבר מוגמר (איגרת 105). הוא יצא לארץ-ישראל ביום הראשון של חול-המועד סוכות (בעוד שישה ימים, 24.9), או באיסרו חג (1.10), "הדבר תלוי בקביעת צאת האוניות". בימים שלפני סוכות הוא יהיה "קצת טרוד", הוא "גומר את חוברות המעורר" בטרם נוסעו.

באותו ערב יום-כיפור, לאחר שקנה את הכרטיס, הלך גנסין תחילה אל ביילין, וגרר אותו עמו אל ברנר, כדי שביילין יהיה מי שיאמר לברנר שגנסין אינו יכול יותר (משתמע מביילין, 2006: 88, ומשתלב בביילין 2006: 60, ובמה שעולה ממכתבים מן היום הזה). ברנר ההמום הכריז שאם גנסין לא ישנה את דעתו ולא יישאר עד סוף השנה הוא יסגור את המעורר ברגע זה. גנסין היה שווה-נפש כלפי איומו, ועם זאת הבטיח שבטרם ייסע יסיים את העבודה על החוברת הכפולה וגם יעשה את כל הסבלות של המשלוחים לחו"ל. ומאחר שביילין תמך בגנסין, ומשום שלמשמע האיום של ברנר הוא העז לומר שלדעתו באמת מוטב להפסיק את הוצאת המעורר מיד – אמר לו עכשיו ברנר שאם כך, יואיל איפוא לטפל בעצמו מול שופמן בחידוש הפלאן מילי. וביילין ניגש מיד לטפל בדבר בעצמו:

בערב יום-כיפור, מחדרו של ברנר, על טופס גלויה של המעורר, נכתב מכתב-בשלישייה אחרון לשופמן. ראשון כותב ביילין, באכזריות ובעילגות: "יקירי. סוף סוף התרחש מה שצריך היה להתרחש זה כבר: הוצאת המעורר נפסקה יחד עם חוברת ח'-ט' שתצא בקרוב, ובמקומו

104. האינפורמציה הזאת 'חבויה' באיגרת הרביעית שלו לציליה, שאגיע אליה בהמשך.

יקבלו החותמים במקום 'י' א"ב את ציורי שופמן עם תמונתו. הוא לא לסדר ולתקן אותם בקרוב ושלה את כל מה שיש תחת ידך" וכו' (א.ע. 104/37/78). במקום המצומצם שהשתייר בתחתית הגלויה כותב ברנר חמש שורות באופן כמעט מְכַנֵּי, כאילו אינו נמצא כאן (השורות הללו הן איגרת 331 באיגרות ברנר). לגנסיין הוא לא הותיר מקום; ובשוליים הימניים, מעבר לכתובתו של ברנר המודפסת באנגלית, כותב גנסיין רק: "שלום, גנסיין".

אחרי המכתב לשופמן עוד בישר ברנר לר' בנימין (332) ש"תמו כל הדברים – און זאל דאס געהן אין טארטאראם. אַ סוף! ווּשִׁילֶךְ לוּ הַכַּל לְטָאָרְטָאָרָאם. סוף!".

ולמחרת, ביום-כיפור, כמתואר בפרק 1 של מאמר זה, תעה ברנר "הרחק-הרחק מעיר וממתים" לצפון-לונדון, ומצא את עצמו עייף באיזה גן, בסביבה שאינו מכיר. ברנר לא נהג ללכת ברגל בכיוון הזה. הוא הכיר סביבה שהיתה צפונה מחדרו, סְטוֹקְנִיאִינְגְטוֹן, שם התגוררה עם האיש שלה מרת דוקטור תמרה באך, שברנר התוודע אליה באמצעות ר' בנימין (הלה הקדיש לה את "מגילת שיגיון" שלו בחוברת המעורר של מאי 1906), ובקוץ סבור שברנר אף היה מעט מאוהב בה בזמנו.¹⁰⁵ אבל אל מרת דוקטור באך, כשר' בנימין היה מבקש ממנו, לא היה ברנר הולך ברגל, אלא נוסע באוטובוס ומתמרמר שהנסיעה עולה לו ארבעה פֶּנְסִים. באיזה גן צפוני מצא את עצמו איפוא ברנר ביום-כיפור, גן שלא הכיר (אחרת לא היה תועה), אך גן שניתן להראות שאחרי ספטמבר 1907 אכן הכיר אותו?

באחד מימי ספטמבר 2009 התייצבתי ליד המקום שבו שכן בעבר דפוס נרודיציקי, אזור השוקק עתה מוסלמים. במקום שבו היה פעם, כמדומה, בית-הכנסת שברנר ברח מקולות מתפלליו, ניצב עתה מסגד. רצייתי לתעות משם צפונה, ובכל מזלג-רחובות לבחור בנתיב המושך יותר לצפון, ולראות לאן אגיע. התחלתי ללכת בקיימברידג' הית' רווד, המשכתי ברחוב מֶר, בלואָר קְלֶפְטוֹן רווד, באַפֶּר קְלֶפְטוֹן רווד, וכעבור כשעה וארבעים דקות, בהליכת טיול, הגעתי לגן בשם סְפֵרִינְגְפִילְד פֶּאָרְק. עצי הגן היו גבוהים ועבותים, אבל גן זה – כך קראתי בלוח שהוצב בו – נפתח לציבור ב־5 באוגוסט 1905, ופירוש הדבר שאם ברנר ישב כאן בספטמבר 1907, היו עצי הגן עדיין צעירים ונמוכים. לפתע צפו ועלו בזיכרוני המגילות האחרונות הנהדרות של הנובלה מן המֶצֶר, שמהדורה מוערת שלה פירסמתי שלוש שנים קודם לכן (ברנר כתב אותה בלבוב, ב־1908). הלוואי זה הגן שאליו הרחיקו מקוֹמְרֶשֶׁל סטריט (שבקרבת חדרו של ברנר) המספר ואברהם מנוחין, שמרוב הליכה עלו גבשושיות ברגליהם. "נמוכים האילנות הרכים בסְפֵרִינְגְפִילְדְס, הגן הרחוק בצפון העיר", כותב ברנר, והנובלה מסתיימת בְּרַבֵּר אברהם "בגן-שדה-האביב", לפני שנשקעה החמה בשמנונית אדמדמה, ו"האילנות הנמוכים שתקו".

ברנר היה כאן איפוא, היה כאן בחורשים האחרונים שלו בלונדון,¹⁰⁶ ואני קמתי מהספסל ונמשכתי ללכת מן הגן ברחוב קְלֶפְטוֹן קוֹמוֹן, ההופך לרחוב אֶמְהֶרְסְט פֶּאָרְק, כי למרבה האירוניה מצאתי שבאזור הדליל-לשעבר הזה, שברנר ברח אליו מן היהודים של נייטצ'אפל, שוכנת היום מין מאה-שערים של לונדון, אלא שתושביה אמידים. ראיתי מינימרקט כשר למהדרין "כרמל", ובית-ספר לנערים של לובביץ', ובית-ספר לנערות "בנויס ירושוליים" ובו ילדות בלונדיניות

105. בקוץ, 1990: 296–297. היא מוזכרת באיגרות ברנר 91, 204, 212, 296.

106. ואגב, גם סטוק ניואינגטון, מקומה של דוקטור באך, נזכרה במן המֶצֶר. משפחתו של טאלר, ראש אגודת העיתונאים, עוברת לשם מן האיטליאני.

יפהפיות בשמלות לבנות ארוכות, המדברות זו עם זו בידיש, ופתאום, כעבור כרבע שעה, פגש הרחוב את סֶן סיסטֶרס רוֹד.

לכאן, אני מנחש, תעה איפוא ברנר הנואש באותו יום־כיפור, הוא רצה להגיע אל גנסין. ואפשר שהגיע, אך לא מצא את אורי־ניסן – שבאותה שעה טייל, כזכור, עם ביילין במזרח־לונדון – ואחר־כך תעה בדרכו חזרה; וגם אפשר שתעה כבר בדרך לשם. ובערב הוא הגיע אל ביילין והגיש לגנסין באירוניה מרירה סיפור פרידה על גן הרחק־הרחק, ועל פינת שקט, ובעיקר את הדמעה השלישית, זו של הסתיו (עכשיו בלונדון באמת סתיו), אחרי זו של הקיץ (בביאליסטוק, שהיתה דמעה של גנסין), ואחרי זו של החורף (בוורשה, שהיתה שוב דמעה של גנסין). עתה זו דמעה של ברנר, ומדמעה לדמעה הלך והתעצם הבכי, מאגל דמעה שנשלח לביאליסטוק, לשתי דמעות בוורשה, ועד לבכי "בלי הפוגות" בגן בלונדון. ושמו של הגן של הבכי האחרון הכואב כולל דווקא את שמה של העונה החסרה בשיר של ביאליק: "אביב".

ביום שני 23.9, בחג הסוכות, כותב גנסין על טופס גלוית־דואר של המעורר, בצפיפות ומכל הכיוונים, את איגרתו האחרונה מלונדון לצייליה לוין (פוזננסקי, 1952: 36) – איגרת אופיינית לו, מלאה שברי רמזים: אצלו אין שום חדש, "חוץ משינוי כתובת בלבד" (כזכור, במכתב הקודם התלונן על המיסס בעלת רגש הפודינג ואמר שהכרח לשנות כתובת בקרוב מאוד); בהמשך הוא כותב "אצא מכאן בימים הקרובים" (ואינו מגלה לה לאן יֵצא, ומה פירוש "מכאן", ולא פלא שכנראה הבינה שהוא אך מחליף שוב מקום מגורים, ולא קלטה מן המכתב שהוא עוזב את לונדון, והיא הגיעה ללונדון בהקדם, כשכבר נסע). עד כה האיגרת סתמית למדי, ורק בפוסט סקרפיטום – אגב התלווצצות על נשים שמסיימות מכתב ב"בעלי אינו בבית" ואז מוסיפות כפוסט סקרפיטום: "עיקר שכחתי: בעלי אינו בבית" – הוא מכריז שהוא נוסע עתה ל־Seven Sisters Road (אותיות אנגליות בתוך הרוסית); הוא כנראה כותב אגב נסיעה ברכבת־התחתית. ומן הקישור בין שינוי כתובת, ו"בעלי אינו בבית", ו"צחקי עד בלי די", ו"אני נוסע ל־Seven Sisters Road", ניתן לנחש את דבר קיומה של האשה החדשה הנשואה המתגוררת בכתובת הנ"ל, וכשהמקום בגלויה כבר כמעט עומד להיגמר, הוא מטיל פצצה: "על העניין שגם אני אוהב אותך ובאהבה שאין לה גבול – בפעם הבאה" (בגלל החדשה המרעישה הזאת מיהרה ציליה המסכנה ללונדון). וכשיגיע לדירה, הוא עוד יכתוב בשוליים של הגלויה, סביב־סביב, על איזו גרמנייה שהוא רואה ממול.

ב־26 בספטמבר, בערב, יום חמישי ג' דחול־המועד סוכות, עמדה להסתיים, להערכתך, הדפסת הפורמות האחרונות והמעטפת של המעורר (נותרו עוד איסוף הגיליונות והצמדת המעטפת; ביום ראשון 29.9, הושענא רבה, כבר תישלח חוברת לשופמן). ברנר, לפי מה שהוא־עצמו מספר ב"אורי־ניסן", הגיע לדפוס נרויציקי בערב מן הדפוס של העיתון היידי שבו עבד. אורי־ניסן עוד היה בדפוס, השיגח על סיום ההדפסה, וברנר הציץ בעמודים הנדפסים, בדק את העמוד הפנימי הקדמי של המעטפת, וחשכו עיניו: באות 'מרובע' גדולה נדפס באמצע העמוד הלבן:

לעשרות חותמי "המעורר"

אני מודיע בזה, כי במקום הקונטרסים י' ו"א
ו"ב, שאין לאל ידי להוציאם מחסר חמר
ספרותי, יקבלו לא יאוחר מבהדש דיצימבר
את קבץ כתביו של ג. שופמן.
ותו: העובדה הנ"ל היא גם אחת הסבות
הראשיות, שגרמו לאיחור החוברת הזאת.
ויקבלו נא אותי ואת התנצלותי בסליחה.
נפשי בתקוותי, כי לא אוסיף עוד הטרידם.
המו"ל.

כך סידר גנסיין וכך נדפס. אלא שברנר, כזכור, כתב והתכוון שיידפס: "ויקבלו נא אותה ואת התנצלותי בסליחה" – "אותה", את החוברת הכפולה והמאוחרת, לא "אותי".
לירחון נותרו באותה עת מאתיים חותמים, ומי היה שם לב לטעות הזאת או זוכר אותה, אלמלא ברנר שפירסם אותה ברכים. הוא הקים מהומה ונזף בגנסיין ב-רבמקום, כתב לשופמן על המודעה המשובשת, "כך סידר גנסיין!" (איגרת 334), ובעיקר, דיבר עליה ברכים ולבסוף העלה אותה בדרמטיות גדולה ב-1914 ברשימת-הזיכרון שלו; למעשה, חמישה-עשר אחוז מרשימת-הזיכרון מוקדשים לסצנה עם גנסיין סביב טעות-הדפוס.
קוראי רשימתו של ברנר אינם מעלים בדעתם שאם היה לברנר כה קשה לשאת את הבושה שגרמה לו המודעה המשובשת ("הלוא בושה היא!" [7]) – לא היה קל מלתקן את הקלקול. המעטפות של המעורר היו ארבעה עמודים (שני דפים) שנדפסו לחוד. הן לא היו חלק מן הגיליונות של החוברת ולא נכללו במספור העמודים (בשנה השנייה של המעורר המספור רציף לאורך כל השנה, מגיע עד 362, וקל לראות שאינו כולל את המעטפת). גם אם כבר פוזר הסדר, היה אפשר לסדר מחדש את המעטפת ולהדפיסה. החוברת עדיין לא היתה כרוכה, והעבודה כולה היתה נמשכת שעות אחדות, ולפי מחיריו של נרודיצקי, ההדפסה והנייר לא היו אמורים לעלות יותר משני שילינגים, אם נרודיצקי בכלל היה מחייב את ברנר. אבל למרות הבושה, העבודה הזאת לא נעשתה, משום שלברנר היה חשוב, מבלי שידע למה, שטעות-הדפוס הזאת תישאר ותונצח. אומנם הוא לא שמע מבעד לטעות-הדפוס את קולו של גנסיין, כפי שאעשה בפרק 18, אך הוא יתקרב לכך מאוד.

ה-29 בספטמבר, הושענא רבה, היה יום המשלוחים, וגנסיין שלח מה ששלח, ושכח מה ששכח (כפי שצפה ברנר באיגרת 332 לר' בנימין מערב יום-כיפור). על כל פנים, המחצית ממה ששלח לאמריקה, אם שלח, לא הגיעה, וזה היה הפסד גדול (איגרת 338). ביילין, כזכור, כבר לא גר אצל גיסתו, אבל ברנר הלך אליה, קיבל תה ופרפרת, והשאיר אצלה את מכתבו לשופמן (334), כדי שביילין יבוא למחרת לבדו ויוסיף בו משלו.¹⁰⁷ גנסיין לא השתתף במכתב, וברנר,

107. עניין התה והפרפרת מוזכר במכתב: "שתיתי זה עתה תה אצל גיסתו של ביילין ואכלתי פרפרת". מכתבו של ברנר נכתב בהושענא רבה [29.9], אך חותמת הדואר היא של 30.9 [שמחת תורה], וביילין אף כותב בחלקו-שלו במכתב: "גנסיין נוסע מחר לא"י", משמע שהגיע לשם בשמחת-תורה

כאמור, התלונן בו עליו ועל המודעה המשובשת. איש לנפשו, זה הסיוס העצוב למכתבים- בשלישייה לשופמן. ומאחר שהמכתב כתוב על טופס שבראשו לוגו של המעורר האומר: "יו"ל ע"י י. ח. ברנר", חותם ברנר בתחתית המכתב: "לא הנ"ל", לאמור: הוא כבר איננו אותו הברנר שלמעלה. להרגשתו עכשיו, הוא לעולם לא יהיה שוב מו"ל ועורך. אין לו שום אמונה באפשרותה ובנחיצותה של ספרות עברית (כדבריו באיגרת 335 מסוף דצמבר למשה קלינמן).

17. "ובהתעטף הלב ובהיותו למסוס"

השיבוש שב"מודעה המשובשת" הוא בעיני טקסט דו-קולי, שמבחינת גנסין אינו משובש כלל (להלן, פרק 18), אבל לדידו של ברנר הוא מגחיק אותו: "הקורא יקרא שאני מבקש כי יקבל אותי בסליחה" ("אוריניסין" [7]).

ברשימת-הזיכרון שלו מעצים ברנר את הסצנה באמצעות הרטוריקה המתוחכמת של הכנסתה; הקוראים זוקפים מולה את אוזניהם משום שהיא מוצגת כסצנה לא-לגיטימית המסופרת בלב חצוי: זה דבר שאני חושש "שלא הייתי צריך להזכיר", אומר ברנר, "אוריניסין לא היה נותן לי" להזכיר את הדבר "אילו נמלכתי בו", "אבל מכיוון שהתחלתי לדבר", לא אסתר; כאילו אין הוא כותב אלא מדבר בקול, ואם כבר התחיל לדבר אינו יכול לבטל את המושמע ועליו להמשיך.

גנסין לא היה נותן לו לספר – האם משום שהסיפור הזה אינו מחמיא לו, לגנסין? מי שסבור כך יגלה אט-אט את ההיפך: הסיפור מעמיד באור מביש את ברנר – וגנסין, היום, ב-1914, שש שנים ומחצה לאחר שנותקו יחסיהם וכמעט שנה לאחר מותו, לא היה נותן לברנר להשפיל את עצמו בסיפור המאורע הזה, הוא היה מגונן עכשיו על ברנר מפני עצמו, ופירושו שאינו נוטר לברנר, ושברנר יקר ללבו, והוא, גנסין, גם כמו נוכח בהווה של הכתיבה ואפשר להימלך בו (ברנר אינו אומר: "לא היה נותן לי לספר אילו היה חי", אלא "לא היה נותן לי אילו נמלכתי בו", והאפשרות להימלך בו כאילו זמינה). ואכן, ב-1914 חי ברנר את הסצנה המדוברת מחדש, ואחרת, כאילו גנסין עדיין מולו, והקול הכפול של ברנר ברשימת-הזיכרון, שהצבעתי עליו כמה פעמים, מגיע בסצנה הזאת לשיאו: ברנר-עצמו מנהל דיאלוג נוקב ואכזרי, שבו הוא גם ממלא את תפקידו של גנסין מול עצמו, ברנר.

ברנר הגיע לבית-הרפוס וראה את המלה "אותי" שנדפסה במקום "אותה",¹⁰⁸ והדיבור האחרון שלו אל גנסין (פרט למלות הפרידה שבוודאי נאמרו באסרו-חג בתחנת ווטרלו) היה הזעקה: "אוי, אוריניסין! אוי, אוריניסין! מה זה עשית לי?" גנסין שתק, רק הצטחק והביט בדממה, ולבסוף הסתובב ונעמד בפניו אל החלון, עדיין בלי אומר.

ההצטחקות היתה גנסין של פעם, תגובה של "איש רך, טוב, זוכר חסד-נעורים", גנסין שאינו רוצה בריב, גנסין של "ואתה – סלח [...] הייתי מספר לך אגדה יפה" (איגרת 30); של

ואז כתב. כל אחד מן השניים כתב איפוא לא בנוכחות האחר.

108. בדיווח ב"אוריניסין" [7] מסלף ברנר למעשה את נוסח ההודעה שנדפס בהמעורר. על כך בפרק 18.

"מה אעשה לך" (איגרת 67); של "האמת אגיד – ירא אני קצת ממך" (איגרת 72); של "אוי מה אתה עושה לי, יוסף־חיים [...] אחי, אחי הטוב, איני רוצה ברוגזה" (איגרת 91). אך קול הצחקוק הקל נמוג חיש אל מבט בדממה, מבט שהיה שונה, דוקר, חדש. אותו זוכר ברנר עד לְכתיבה ב־1914, "את המבט ההוא קשה להשכיח מן הלב". וברנר רוצה להמיר את האלם של המבט במלים, וכותב כעת, ב־1914, את הרפליקה ואת הרפליקה הנגדית, שכמו היו הדיבורים הפנימיים שנאמרו בלב בדממה ב־1907. אין כאן אנ־י־כותב שמטמיע במבעו את מבעו של האנ־י־החווה, אלא להיפך: האנ־י־הכותב כמו גורם לאנ־י־החווה להטמיע את ידיעתו ואת הבנתו של האנ־י־הכותב. אומנם ברנר הופך את מבטו של גנסיין למלים שהמבט של גנסיין אמר באותה סצנה, אך אלה מלים שהוא יכול להעלות בדעתו רק בזמן הכתיבה, כי ב־1907 עדיין היה עיוור (כפי שאמר קודם) למחלתו הפיזית של גנסיין. ומול הדיבור המדומה של גנסיין מעמיד ברנר בסצנה את הרהוריו הממשיים שלו־עצמו ב־1907 ("אבל הקורא יקרא שאני מבקש" וכו'), הרהורים חירשים לחלוטין למה שאומר באותה עת מבטו של גנסיין, אף שהוא מדאיג את בעל הרהורים.

במלים אחרות: מבטו של גנסיין מדבר כאילו הוא נוכח מול ברנר עכשיו, ב־1914, ואילו מי שעונה לו בלב, בהרהוריו, הוא ברנר של אז.

וזה בריוק השלב בתהליך הקריאה שבו צצה בברנר בבת־אחת ההארה: בעוד שבחודשי לונדון הוא ראה במונחי המשורר־בסתיו בעיקר את עצמו, הוא קולט לפתע ששתיקתו של גנסיין ומאמציו לא להיראות, אשר כה הטרידו אותו, את ברנר, מעמידים דווקא את הגֵר בלונדון, את גנסיין, במעמדו של המשורר־בסתיו. לקראת ההבנה הזאת הוא מוליך מעכשיו את סיום רשימת־הזיכרון שלו. הלוא מה שאצל ביאליק היה מטפורי בלבד – עש בקרב לבב, לב נחלש (נעטף) שהפך למסוס (לדיקבון) – מתקיים אצל גנסיין באופן ממשי, בבשר. גנסיין כמוהו כאיוב המתהפך על משכבו בעינוי מוות "ובשרו יִשָּׂא בשיניו" (לפי איוב יג: 14). ולכן הוא מחריש, והולך ברחובות ואינו רוצה להיראות: "אל תראני עין זר". לא נגדך מכוונת ההתנהגות שלי, כמו אומר לו אותו מבט של גנסיין, 'לא בשטויות שלך אני עסוק בשעה שעולמי קִשָּׁךְ מחִשָּׁךְ אחרון'. אכן, גנסיין עלה עליו בסבלונו, מבין עכשיו ברנר, וגם שתיקתו, במקום להיחשב כאי־דיבור שכמוהו כקריאת־תִּגְר, נראית פתאום מזווית חדשה: גנסיין גם לא כתב בלונדון, הוא איש אמן, שאוהב את אמנותו, אך "לא יכתוב רק מתוך שנאתו את התיבות". באילו תיבות מדובר? תחילה דומה שברנר מתכוון לתיבות עם האותיות שבדפוס: מרוב עבודה מתישה ושנואה עם האותיות שבתיבות, גנסיין אינו כותב, וזה מקור נוסף לסבלו. אבל במשפט הבא כותב ברנר על "איזו תיבה כסילית" בהודעה של המעורר, כלומר, על 'תיבה' במונח 'מלה'. האם התכוון לומר קודם ששתיקתו של גנסיין נובעת משנאת מלים הכרוכה במצבו? למה שונא גנסיין את המלים? רק בדל־רעיון ננטע כאן: גנסיין החריש בנוגע לנעשה בו פנימה, כי המלים כושלות מול מצבו, ולכן הוא שונא אותן. יש חיץ בין סבלונו שאין לו קץ לבין מה שיכולות לעצב ולהבנות המלים. ברנר מניח כאן אצבע על אי־האמון במלים, נושא שרק מפציע בשרי "ביום קיץ, יום חום" של ביאליק, ויתפתח בשירתו מאוחר יותר. גם ברנר עצמו יפתח עוד מעט את הרעיון הזה, במקום לא צפוי (כפי שנראה להלן, בפרק זה).

וכך, בעזרת שירו של ביאליק, לפי הבנתו־שלו אותו כשיר על "רעות והתבודדות", הציל ברנר את עברו עם גנסיין, ובעיקר את הסצנה בוורשה: בלונדון היו ימי הסתיו של גנסיין,

המחשך האחרון, אבל קודם לכן היו תור הקיץ ותור החורף, שהיו אחרים. ברנר לא מעלה בדעתו להתייחס לכל חייו עם גנסין כשיר מתהפך שעתה, בסוף, עליו להבין הפוך את שלביו הקודמים. סיום הרשימה של ברנר (8), אחרי משולש כוכבים) נועד לייצב את גנסין במעמד המשורר בשירו של ביאליק, אך בעיקר לקבע את עצמו, את ברנר, כנמען של השיר הזה. מאז נסיעתו ועד יום מותו, מספר ברנר, הוסיף גנסין לכתוב לביילין "גם מפוצ'פ, גם מוורשה"¹⁰⁹, אך אליו לא שלח אפילו דרישות שלום אקראיות. את המצב הזה הופך כאן ברנר, לפי האינטרפרטציה שלי, דווקא ליתרון לעצמו, כאומר: השתיקה של גנסין מכוונת דווקא אלי; במרחב הביאליקאי אני אחיו הטוב, ולא מישהו אחר, ולכן בסתיו חייו, לי הוא אינו כותב, עלי "הוא ודאי חשב, כשזיכרוני עלה על לבו", שאינו רוצה שאראה אותו. ביילין אינו נחשב ואינו שייך לעניין, ואילו אותי – מודיע ברנר לכל הקהילה הספרותית – גנסין לא מחק מתוך חייו. אם אורי-ניסן הוא 'המשורר' במרחב הביאליקאי, הרי אני במרחב הזה הזר, הגר, שהוא בכל-זאת גם האח האובד והטוב, נוכחות ולא היעדרות.

מה שוודאי חשב גנסין כשזיכרונו של ברנר עלה על לבו מובא בניקוד, כשתי שורות שיר. השורה הראשונה כמעט וזהה לשורה השנייה בבית האחרון בשירו של ביאליק, והבאה שונה מעט מן השלישית: "ובהתעטף הלב, ובהיותו למסוס / לא תִּשְׁרְנִי עֵין זר..."; שלא כביאליק, ברנר מדגיש את המלה "הלב" (באמצעות פיזור אותיות והוספת פסיק אחריה), ובשונה מן השיר של ביאליק, שבו המחצית הראשונה של השורה השלישית היא: "אל-תִּרְאֵנִי עֵין זר", ברנר כותב: "לא תשורני עין זר". גנסין, לפי ברנר, אינו מדקלם איפוא במחשבתו טקסט של ביאליק כלשונו, אלא זוכה לטקסט מעט עצמאי: השורות של ביאליק קיימות ברקע, והקוראים מוזמנים לראות דווקא את ההבדלים הדקים. "הלב" בקולו הפנימי של גנסין מוטעם, משום שבניגוד לביאליק, שאצלו הלב המתעטף ונהיה למסוס הוא רק מטונימיא-מטפורית, אצל גנסין, כאמור, מדובר בלב ממשי, וגנסין מתייטר ייסורים פיזיים נוראים; ולכן גם הפסוק "אל-תִּרְאֵנִי עֵין זר" של ביאליק הופך בפיו ל"לא תשורני", צירוף הנקשר שוב באיוב ("לא תשורני עין ראי" [איוב ז: 8] כמו "בשרו יישא בשיניו" לעיל).¹¹⁰

בקול הפנימי המיוחס לגנסין נקטעת השורה הביאליקאית באמצע בשלוש נקודות וחסרה השורה הרביעית; ברנר כמו דילג על "זר לא יבין את זאת / וערירי אחרישה ביגוני", והרשימה שלו מסתיימת בשורת מקפים מפרידים. כל מי שהדפיס את הרשימה אחרי פרסומה הראשון בהצידה לא הבחין במה שקורה כאן (כולל אני-עצמי). כולם סברו שלפניהם שורת מקפים מלאה והורו לדפוס למלא את השורה במקפים, לפי גחמתה של מכונת-הדפוס. אך לא לכך התכוון ברנר. לברנר היה חשוב שגנסין, המחריש לעצמו במחשבתו מול ברנר הזר, רעו הטוב, מפני שמלים לא יצלחו בשביל הנעשה בו פנימה במצבו עכשיו 'בסתיו' – שגנסין זה

109. כאמור, היו רק שני מכתבים מגנסין לביילין, אחד אכן מפוצ'פ (124 [3.12.09]) והאחר אכן מוורשה (169, 19.10.12). ביילין הצליח ליצור אצל ברנר את הרושם המוטעה שהיו יותר.

110. את חטאי אני מבקש להזכיר: במהדורה המוערת של רשימת-הזיכרון של ברנר בעריכתי (ברנר, 2006), תוקן ברוב אוילותי הצירוף "לא תשורני" ל"אל-תִּרְאֵנִי", מתוך מחשבה שזו פליטת קולמוס של ברנר, שטעה בציטוט שירו של ביאליק. גם בפיזור של המלה הלב לא הבחנתי, וכאן אני בחברה טובה: הפיזור קיים רק בקובץ הצידה. גם פוזנסקי ווולפובסקי, האחראים לכל כתיבי ברנר, לא הבחינו בו, והמלה לא מופיעה בפיזור בשום הדפסה פרט לזו של הצידה.

לא ישמיע, אפילו לא בדיבור פנימי, את סופו של השיר, את "וערירי אחרישה ביגוני". כי הלוא אם הוא מחריש, למה להודיע זאת במלים ולסתור בכך את "אחרישה"? אך מצד אחר – אם לא יסביר, איך ידעו למה הוא מחריש? במקום מה שהושמט משירו של ביאליק – שש-עשרה הברות – מדפיס איפוא ברנר בהצידה שישה-עשר מקפים בדיוק. הוא הפך את הסימנים (ההברות) להיעדר (למקפים), אך זה היעדר שהמכלול שלו (16) מסמן את מכלול ההברות הללו ומהדהד אותן.

סמוך לימים שבהם כתב ברנר את רשימת-הזיכרון שלו הוא קרא ברוסית חיבור מ-1899 של ארקאדי גורנפלד, חבלי מלה (או ייסורי מלה; או בפיו של ברנר, חבלי ביטוי). גורנפלד היה תלמידו של הבלשן וחוקר הספרות המיתולוגי אפנסי אפנסייבץ פוטבנייה, שהשפיע על הפורמליסטים הרוסיים, אף שהם התפלמסו אתו. את מה שלמד והבין מחיבורו של גורנפלד, שהרשים אותו מאוד, העלה ברנר על הכתב ברשימה בשם "חבלי ביטוי" (ברנר, 1967: 456-461), וציין בהערה: "על-פי מאמר בשם זה של א. גורנפלד", והוסיף דוגמאות מן השירה העברית, ובעיקר מביאליק, ובהן הבית האחרון של "ביום קיץ, יום חום".

את מאמרו זה כתב ברנר מיד כשסיים את כתיבת "אוריניסין" בשביל הצידה, ומסר אותו לפיכמן, לפרסום בירחון לבני-הנעורים בעריכתו, מולדת. מאחר שלא ראה את המאמר כמאמר מקורי, ביקש להדפיסו לא בשמו. אך פיכמן, שהתרשם מאוד מן המאמר העמוק ועז הביטוי, לא כיבד את בקשתו של ברנר, ועל כך זכה לגערה גדולה (איגרת 637 של ברנר, 16.3.1914).

מה שכותב ברנר במאמר זה על הפער הלא-ניתן-לגישור בין המלה בפיו המדובר למלה באוזני השומע, עדיין אמור להיחשב מהפכני אפילו בסביבה הספרותית המחקרית הישראלית של היום, סביבה שבה עדיין מתייחסים ברצינות למטפורות הקונצפטואליות השחוקות שבעזרתן נהוג לדבר על לשון, ועדיין תופסים את הלשון כצינור, כ-conduit. לפי תפיסה זו משמעויות, מחשבות, רעיונות, נהיות ומצבים נפשיים הם כאילו אובייקטים, שהדובר מניח אותם בתוך מקלים (משפטים), ומשגר אותם דרך צינור (טקסט, שיר) אל מקבלים (הקוראים), השולפים אותם מן המקלים ואוחזים בהם.¹¹¹ ואל תפיסה זו מסופח כותב מושג מן 'הביקורת החדשה' שלפני שבעים שנה, 'הדובר', וזאת מבלי לחשוב עליו, כי הלוא המושג המיותר הזה (מיותר לגבי שירים שבהם לא נבנית דמות מדברת בעלת סימני-היכר נפרדים, השונים מאלה של המשורר) הומצא על-ידי אנשי הביקורת החדשה כדי לברוא ישות שלא תזוהה עם מחבר היצירה, ישות שלא נדע עליה יותר ממה 'שמגלה' השיר הבודד, ולא נעמים עליה את הביוגרפיה של היוצר, וכך, לשיטתם, לכל שיר של ביאליק יהיה דובר אחר, ומספר הדוברים כמספר השירים. כל זה אינו מפריע למי שמדברים תמיד על הדובר של השיר לראות בו-בזמן כל שיר של כל משורר כשלב בדרך למשהו של האנני של המשורר ("ביום קיץ, יום חום", למשל, הוא שלב בדרכו של ביאליק לקראת ביצורו של "אנני פיוטי-אישי חסר עכבות"). אבל איך אפשר לקפוץ לשלב בהתפתחות האנני משיר לשיר עם 'דובר' שכל קיומו הוא רק בשיר הבודד?

בניגוד לתפיסת הצינור הנמתח מנפש הכותב אל הקוראים, ברנר מסביר כי "במעמקי מהות האדם ישאר תמיד דבר-מה בלתי מוכן לעצמו, שלעולם לא יוכל למוסרו לרע, למרות כל

111. ראו מאמרו פורץ הדרך של Reddy, 1979.

חפצו בזה מקרב לב עמוק". "לב האחר – עולם זר, ונתיב אליו אין", הוא מצטט את לרמונטוב ועובר מיד לבית האחרון של "ביום קיץ, יום חום", ומסביר מדוע "זר" לעולם לא יבין, ואיך פועלת הלשון: "האנשים המדברים לא ימסרו דבר איש לרעהו, כי אם רק יעוררו את פעולת המחשבה אצל האחר. כי המחשבה הינה דבר שבפרופס, ולכן אין לדבר על הימסרה מאחד לשני, אלא על דרך ההשאלה. המחשבה אינה נמסרת ואינה יכולה להימסר לשני כמות שהיא, אלא שעל ידי הדברים היא נדבקת בשני, כמחלה מידבקת, שאצל החולה החדש היא מקבלת מהלך אחר וגם באיזו מידה צורה אחרת. [...] לעולם אין המוציא מלה מפיו חושב ממש מה שהשומע יוכל להכניס לתוכה".

הדימוי המצוין של המחלה המידבקת שמוטציה התחוללה בה מדגים את ההבדל בין מה שחושב ברנר על הלשון לבין הפרדיגמה של הצינור: לא מדובר במדבר-חולה שמדביק את האחר במחלתו, אלא במחלה שאצל החולה החדש מקבלת מהלך וצורה אחרים.¹¹²

וזה המקום שבו ממשיך ברנר מן הנקודה שבה עצר בסוף רשימת-הזיכרון. כמובן, הוא אינו מדבר במאמר זה במפורש על גנסיין, אבל אם אחיל על גנסיין כפי שהוא תופס אותו בסוף "אוריגניסין" את דבריו על שורות אלה של ביאליק, אוכל לומר כי גנסיין, במצבו, מחריש לא רק כי זר לא יוכל להבין ממלותיו את אשר קורה בנפשו, אלא גם משום של-ועצמו לא יועילו המלים. "המלה היא קודם-כל אמצעי ללידת-המחשבה", כותב ברנר, היא "נחוצה לא רק לשומע, כי אם לדובר בעצמו", וגנסיין מחריש כי במצבו הנפשי-גופני כושלות המלים במתן תוכן למעמקי נפשו הכאוטיים. לכן הוא שונא אותן: הוא אינו מסוגל להשיח את מצבו אף בפני עצמו; גם הוא-עצמו הנו האחר הזר ש"לא יבין".

כך יכול ברנר למקם את גנסיין בסוף שירו של ביאליק ובר-בזמן לוותר על היומרה להבין את דיכאונו ואת מה שעבר על נפשו בלונדון. שום זר לא יוכל להבין זאת, וספק אם גנסיין עצמו מבין.¹¹³

112. התפיסה שמנסח ברנר קרובה מאוד לתפיסתי, המוצאת ביטוי במאמר הנוכחי. מול טקסט (כל טקסט) מנחשים ומנסים הקולטים היפותוזות, שרק במסגרתן הופכים האלמנטים הלשוניים לבעלי משמעות (משמעות המשפטים אינה נתונה בהם-עצמם באופן בלתי-תלוי). כל היפותוזות מחייבת מילוי פערם משלה, המשתנה כשהיא מוחלפת (כמו בשיר המתהפך). בין היפותוזות מתחרות מועדפת זו הממצה טוב יותר את האלמנטים שהיא-עצמה כוננה. במלים אחרות, אינטרפרטציה היא אכן בהכרח תגובת קוראים, והיא מייצרת את הטקסט שהיא מתימרת לתאר, אבל לא אחר שהוצעו היפותוזות כאלה ואחרות, ניתן להשוות בין דרגות המיצוי שלהן, דהיינו בין יעילות היחסים של כל אחת מהן עם הטקסט שהיא-עצמה מייצרת, השונה מן הטקסט שייצרה חברתה. המשפטים שבטקסט נתפסים כאותות, כסיגנלים ("רק יעוררו את פעולת המחשבה אצל האחר"). הם עושים דבר-מה, אך אינם מכילים דבר. כל מה שהם עושים הוא הקטנת אי-הוודאות בסלקציה של הקולט.

113. לא עסקתי כאן בפיתוח הדיאלקטי המרתק שלו וזכות המחשבות על הלשון במאמרו של ברנר. למאמר הזה, היוצא בין השאר משיר של ביאליק, היתה השפעה חוזרת על ביאליק. למעשה, מאמרו של ביאליק "גילוי וכיסוי בלשון" שאב ממנו מלוא חופניים ("לא ניתנה הלשון אלא לכסות על המחשבה", מצטט ברנר "פתגם צרפתי ידוע"). בספרייתו האישית של ביאליק גם נמצאים שני ספרים של פוטבנייה עצמו ובהם סימונים של המשורר, מתוך השיעורים בתורת הספרות והרעיון והלשון (וראו פיכמן, 1953: קמ).

18. "התנצלות ובקשת סליחה"

כמובן, אפשר להתייחס לטעות הדפוס בחוברת האחרונה הכפולה של המעורר – טעות שכל-כולה החלפת ה"א ביו"ד – כאל התרשלות הגהה אקראית וקלת-ערך של גנסיין. וגם אפשר לראות אותה, ברוח הפסיכולוגיה של חיי יום-יום, כפעולה אגרסיבית לא-מודעת של גנסיין נגד ברנר, או כמעשה אגרסיבי-פסיבי מודע, או לפחות כטעות שגם אם לא נעשתה בכוונה-תחילה, גרמה לגנסיין לחייך מתחת לשפמו בהנאה. בתפיסה כזו מגחיך גנסיין, מראש או בדיעבד, במודע או לא במודע, את הפומפוזיות של האפוטרופוס הספרותי ברנר, שעיצבנה אותו.¹¹⁴

אבל אני טוען שהמשפט האחרון של ההודעה – "ויקבלו נא אותי ואת התנצלותי בסליחה. נפשי בתקוותי, כי לא אוסיף עוד הטרידים. המו"ל" – אינו אך טקסט של ברנר שגנסיין חיבל בו, ביודעין או מבלי משים, אלא הוא טקסט דו-קולי, מבע משולב. גנסיין מדבר כאן אל ברנר בסופראימפוזיציה על הטקסט של ברנר אל החותמים. ו'הטעות' אינה רק מעשה אגרסיבי-פסיבי נגד ברנר, אלא גם אמירה סמויה של גנסיין באוזניו. היא מבטאת את 'השורה האחרונה' של גנסיין, שפעמה בנפשו בימים האחרונים בלונדון.

ראשית כל יש לתהות מיהו "המו"ל" החתום על ההודעה, מיהו 'הקול' שמפיו היא יוצאת, הסמכות שאותה היא מייצגת. ברנר סבור שזה אך-ורק הוא-עצמו. אבל הלא מחוברת יולי ואילך של המעורר נמחק מן המעטפת שמו של ברנר כעורך וכמוציא-לאור, וגנסיין היה העורך והמוציא-לאור בפועל, גם אם ברנר קיים איזו מראית-עין שהוא עדיין העורך. כזכור, תשעה ימים לפני הסצנה סביב טעות-הדפוס, ב-17.9, כתב ברנר לר' בנימין על גנסיין: "הוא המוציא, הוא המביא. אני עובד במקום אחר ואין נפשי לכל זה" (332). גם אם ההודעה שנדפסה בחוברת האחרונה היא רק הודעה אדמיניסטרטיבית לחותמים, היא אמורה להיחשב לכל הפחות הודעה משותפת של שניים, של ברנר וגנסיין כאחד.

יתר על כן, האופן שבו ברנר מספר על הסצנה ב"אוריניסין" מראה שכמעט הבין את מה שאני מבקש לטעון כאן. הוא מספר: "כתבתי: 'ויקבלו נא אותה (כלומר, את החוברת הכפולה והמאוחרת) בסליחה'" [7]. אבל נוסח זה אינו מדויק. למעשה הוא כתב: "ויקבלו נא אותה ואת התנצלותי בסליחה". ברנר גורע כאן את המלים "ואת התנצלותי" מן המבע שהוא לדעתו שלוי-עצמו, כלומר, מנוסח ההודעה, והופך את המלה "התנצלות" למבעו של גנסיין, מעביר אותה אל תיאור מעין-צחוקו שליווה את גילוי 'הטעות': "הצחקת מעין צחוק של התנצלות ובקשת סליחה".

אכן, הטקסט של גנסיין הוא כאן טקסט של התנצלות ובקשת סליחה, ויש להבינו במסגרת המרחב הביאליקאי המשותף לשניים. גנסיין כמו אומר לברנר בסיכום: 'קבל נא אותי ואת התנצלותי בסליחה. בי עזבני לנפשי, אח חנון, סולח, אח מקבל התנצלות. אני מקווה לא להוסיף עוד להטרידך'.

ומבחינתו של גנסיין הדברים שהוא אומר כאן לברנר הם האמירה המסכמת, והם חלים גם לאחור, על כל חיייהם הבוגרים, גם על הביקור בוורשה. הוא מדבר אל ברנר באינטרטקסטואליות

114. כך, פחות או יותר, רואה את המעשה אריאל הירשפלד (1992: 49). הוא כותב: "כל הפתוס הברנרי המושקע בהתנצלות הזאת הופך משום היו"ד הזו למחווה אגוצנטרית וסנטימנטלית".

עם "ביום קיץ, יום חום", לפי הבנתו־שלו את השיר הזה, ההפוכה מזו של ברנר. הרי במשפט 'קבל נא אותי ואת התנצלותי בסליחה' הוא חוזר בבירור אל הפרפראזה שלו לשיר של ביאליק, שכתב בסוף 1900, מיד אחרי שברנר נסע מוורשה: כזכור, בעיניו השיר הוא טקסט של התנצלות ובקשת סליחה; הסתיו אצלו תמידי, תוגה נוראה מעיקה על לבו, ובעודו נמצא עם רעו הטוב, הוא רוצה "להיטור מעין רואים [...] בשביל שחברת האנשים לא תהי לנגד עיניו ולא תזכיר לו את אסונו הגדול [...] הוא מתאמץ איפוא להיפטר מרעו בכל האפשר, אולם חושש הוא מעט לבל תיוולד מזה טענה עליו בלב רעו, והוא ממחר איפוא להתנצל לפניו [...] אין אתה צריך לפקפק בידרתי אליך [...] עודני אחיך הטוב כמקודם [...]]"[ההצטטקות היתה של איש רך, טוב, זוכר חסד־נעורים ואינו רוצה בריב", כתב ברנר] אולם עתה... בזה הרגע... אל נא אחי הטוב תאשימני" (ההדגשות שלי).

אקורד הסיום מחזיר אותנו לאחור לראות את גבולות היחסים בין השניים גם לפני לונדון. הוא מתווה את המשוכות שגנסין לא היה מסוגל להביא את עצמו לעבור בשיתוף האינטימי עם ברנר, חרף רצונו לפעמים: 'סלח לי, אל תאשימני, אינני יכול, ואף־פעם לא יכולתי. באסון הגדול – כל אחד מאיתנו לבד מאז ומתמיד'. כך כמו אמר גנסין, וזה גם מה שאמר מבטו לפני שניתק אותו והסתובב בפניו אל החלון.

ברנר, כאמור, טרח להוליך את רשימת־הזיכרון שלו אל המקום שבו ייווצר שוני בין גנסין של לונדון לאוריי־ניסן שלו שלפני לונדון, ואז ייתפס מה שקרה ביניהם בוורשה כ"יחסי אהבה בין ידידי נפש", כפי שתיארה אניטה שפירא (2008: 128), אבל גנסין התווה לברנר את חייו במרחב המדומיין שלו כשיר מתהפך. ברנר אמור עתה לקרוא אותם לאחור, לאור הסיום, ולהבין, למשל, את המקום שתופס בהם מאמרו של גנסין "שברי לוחות", על לוח אחיאסף. אילו זכר את המאמר, אין ספק שלא היה יכול לכתוב ב־1914 את הפרק על 'החורף' בוורשה כפי שכתב אותו.

19. הסיפור שסיפרתי

הסיפור המומצא שסיפרתי במאמר זה זוכה לאישושיו בשינויים שהוא מחולל במעמדם של פרטים ושל 'עובדות' כפי שאלה הופיעו בסיפורים על ברנר וגנסין אשר סופרו על־ידי ביוגרפים וחוקרי ספרות שקדמו לי. היסטוריונים וביוגרפים סבורים בטעות שהם פותחים באיסוף עובדות (דוקומנטים) ומהן צומח אט־אט סיפור. אבל שום עובדה אינה קיימת לה בעלמא, קודמת לסיפור (להיפותזה) ועומדת במנותק מסיפור, ודוקומנט נעשה דוקומנט רק כשהוא נתפס לצורך משהו. בלי היפותזה סיפורית זמנית (ולו רק כללית, טיפוסית, קונבנציונלית, נובעת מן התפיסה הכללית של 'מהי ביוגרפיה', 'מהי היסטוריה') לא יכולה כלל להתבצע סלקציה של 'עובדות' ו'ראיות', ואי־אפשר לדעת מה לחפש. וכשמחלף הסיפור, משתנה מעמדם של ה'עובדות', כי הן תלויות בו. היסטוריונים וביוגרפים אינם הופכים איפוא עובדות לסיפור – הם רק עושים טרנספורמציות של סיפורים קודמים לסיפורים חדשים, טובים יותר בעיניהם, ובדרך־כלל הם עושים זאת אגב התדיינות מפורשת, פולמוסית, עם הסיפורים הקודמים. סיפורים טובים יותר הם סיבוב נוסף, המעלה את סף המיצוי של פרטים המצויים

בסיפורים קודמים ומוסיף להם 'עובדות' שלא נחשבו כרלבנטיות בסיפורים אלה.¹¹⁵ רק זה מה שניסיתי לעשות כאן – לספר סיפור טוב יותר. והסיפור־מחדש סמוך בהכרח על שולחנם של קודמיו ותלוי בהם, כי הוא מסופר כתוכן 'הסמוי', הנגדי, שלהם. העבר 'האמיתי' קיים לדידנו רק כמתח וכדיאלוג בין סיפורים מתחרים בהווה.

מראי מקום

- אורלן, חיים, 1981. "מקור ועריכה ב'ביום קיץ, יום חום'", הדואר שנת השישים, גיליון לב, 33. אסתרזון, א"נ ואורי ניסן גנסין, 1901. "שברי לוחות", המגיד 7.3, 119-120; 14.3, 130-132; 21.3, 143-144 [= גנסין, אורי ניסן, 1982, 81-103].
- באר, חיים, 2011. מזיכרונותיה של תולעת ספרים: מסעות בעקבות סופרים וספרים (תל־אביב: עם עובד).
- בהט, יעקב, 1957. "עיון בשיר", אורים יד, 179.
- ביאליק, ח"נ, 1937. אגרות כרך א (תל־אביב: דביר).
- 1938. אגרות כרך שני (תל־אביב: דביר).
- ביחובסקי, שמעון, 1926. "לתולדות המעורר", דבר 20.1.
- ביילין, אשר, 1927. "לפרפוריו של ברנר", בתוך: א' ביילין, ש' גולדברג וש' פינסקי, עורכים, איים: קבצים לענייני החיים, ספרות ומדע א (לונדון).
- 2006. ברנר בלונדון: סיפור זיכרון, מהדורה מוערת של הזיכרונות של אשר ביילין על ברנר וגנסין, ושל רשימת־הזיכרון של ברנר על גנסין, בעריכת מנחם פרי (תל־אביב: הספריה הקטנה, הקיבוץ המאוחד / ספרי סימן קריאה).
- 2006ב [1913]. "אורי־ניסן גנסין: שברי זיכרונות", בתוך: ביילין, אשר, 2006 א, 83-93.
- 2006ג [1922]. "ברנר בלונדון", בתוך: ביילין, אשר, 2006 א, 7-67.
- בן, מנחם, 2006. משלמה המלך עד שלמה ארצי (תל־אביב: משרד הביטחון, ההוצאה לאור).
- בנימין, ה', 1981. "צילי של גנסין: התוודעות אל ציליה דראפקין", סימן קריאה 13/12, 239-241.
- בקון, יצחק, 1970. "הערות לאגרות גנסין אל ברנר משנת 1904", הספרות כרך ב מס' 2.
- 1975. ברנר הצעיר כרך א: ביוגרפיה (תל־אביב: הקיבוץ המאוחד).
- 1977. "מכתבים גנוזים של ברנר למרמר", מחברות לחקר יצירתו ופעלו של י"ח ברנר ב, 119-134.
- 1990. ברנר בלונדון: תקופת 'המעורר' (באר־שבע: אוניברסיטת בן־גוריון).
- ברטנוב, שלמה (מהדיר), 1962. מיכה יוסף ברדיצ'בסקי – יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות (תל־אביב: הקיבוץ המאוחד).
- ברנר, יוסף חיים, 1960א. כל כתבי כרך א (תל־אביב: דביר והקיבוץ המאוחד).
- 1960ב. כל כתבי כרך ב (תל־אביב: דביר והקיבוץ המאוחד).
- 1967. כל כתבי כרך ג (תל־אביב: הקיבוץ המאוחד).
- 1985. הכתבים היידיים, ערך יצחק בקון (באר־שבע: אוניברסיטת בן־גוריון).
- 2006 [1914]. "אורי־ניסן: מלים אחדות", בתוך: ביילין, אשר, 2006 א, 69-82 [= לראשונה בתוך: ברנר, י"ח (עורך), 1914, 140-145; גם בתוך: ברנר, י"ח, 1967, 115-117].
- ברנר, יוסף חיים (עורך), 1914. הצידה: קובץ־זיכרון לא.ג. גנסין (ירושלים: דפוס "אחדות").
115. למשל, נסיעתו של מר זאָיאָנץ במאי 1907 לניו־יורק, או האזכור של סַן סיסטֶרס רוֹוד במכתב של גנסין.

- ברקוביץ, י"ד, 1959. הראשונים כבני-אדם: סיפורי זיכרונות על שלום-עליכם ובני דורו כרך שני (תל-אביב: דביר).
- גוברין, נורית, 1982. מאופק אל אופק: ג' שופמן, חייו ויצירתו חלק ב (תל-אביב: יחדיו).
- 1991. ברנר: "אובד-עצות" ומורה-דרך (תל-אביב: משרד הביטחון, ההוצאה לאור ואוניברסיטת תל-אביב).
- גויטין, ש"ד, 1944. "צורה ותוכן – קריאה וכתובה: קריאת שיר של ח"נ ביאליק בכיתה ד תיכונה ח (עממית)", הד החינוך 18, 40-44.
- גלזמן, מיכאל, 2015. "תעודתי – הפרכוס': הערות אחרות על סגנונו המאוחר של גנסיין", אות, 5, עמ' 5-29.
- גנסיין, אורי ניסן, 1946. כתבים כרך ג (מרחביה: ספרית פועלים).
- 1982א. כל כתביו כרך ראשון, בעריכת דן מירון וישראל זמורה (תל-אביב: ספרית פועלים והקיבוץ המאוחד).
- 1982ב. כל כתביו כרך שני, בעריכת דן מירון וישראל זמורה (תל-אביב: ספרית פועלים והקיבוץ המאוחד).
- 2011. אצל וסיפורים אחרים (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, ספרית פועלים).
- דראפקין, צילה, 1933. "בשנים ההן", מיוזית מנחם פוזנסקי, מוסף דבר 31.3.
- 1981. "בלה מאהבת", תירגם מידיש ה' בנימין, סימן קריאה 13/12, 244-255.
- דראפקין-לוין, צילה, 1986. "זיכרונות על א"נ גנסיין", תירגם מכתב-יד ביידיש שלמה צוקר, בתוך: דן מירון ודן לאור (עורכים), אורי ניסן גנסיין: מחקרים ותעודות (ירושלים: מוסד ביאליק), 403-424.
- הולצמן, אבנר, 2002. תמונה לנגד עיני (תל-אביב: עם עובד).
- 2015. "אורי ניסן גנסיין בוורשה: תחנה ראשונה ותחנה אחרונה", גלעד כד, 13-24.
- הולצמן, אבנר (עורך), 2004. חיים נחמן ביאליק: השירים (תל-אביב: דביר).
- הירשפלד, אריאל, 1992. "דיוקן עצמי או הדיוקן בדרך אל ה'עצמי'", הליקון 5, 30-54.
- 2011. כינור ערוך: לשון הרגש בשירת ח"נ ביאליק (תל-אביב: עם עובד).
- הרשב, בנימין, 2000. שירת התחייה העברית: אנתולוגיה היסטורית-ביקורתית (תל-אביב וירושלים: האוניברסיטה הפתוחה ומוסד ביאליק).
- 2008. משקל וריתמוס בשירה העברית החדשה (ירושלים: כרמל, האוניברסיטה הפתוחה, המכון הישראלי לפואטיקה וסמיוטיקה ע"ש פורטר, אוניברסיטת תל-אביב).
- וולפובסקי, מ"ז, 1968. קרובים בנפש: פרקי מסה וזיכרון (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד).
- ורסס, שמואל, 1982. "ביאליק של ברנר", בתוך ספרו ביקורת הביקורת (תל-אביב: יחדיו), 84-100.
- לחובר, פישל, 1937. חיים נחמן ביאליק: חייו ויצירתו כרך ראשון (תל-אביב: דביר).
- 1966. ראשונים ואחרונים מהדורה מורחבת (תל-אביב: דביר).
- 1971. "מכתבים ל"ח ברנר", גנזים ד, 148-189.
- מירון, דן, 1977. "תאריכים ופרסומים בחיי אורי ניסן גנסיין", בתוך: לילי רתוק (עורכת), אורי ניסן גנסיין: מבחר מאמרי ביקורת על יצירתו (תל-אביב: עם עובד), 209-210.
- 1986. הפרידה מן האני העני: מהלך בהתפתחות שירתו המוקדמת של ח"נ ביאליק (תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה).
- 1987. בואה, לילה: עיונים ביצירות ח"נ ביאליק ומ"י ברדיצ'בסקי (תל-אביב: דביר).
- 1997. חחים באפו של הנצח: יצירתו של אורי ניסן גנסיין (ירושלים: מוסד ביאליק).
- מרמר, קלמן, 1959. מיין לעבנס-געשיכטע (ניו-יורק: איקוף).
- פוזנסקי, מנחם, 1952. "מוטיבים גנסיניים", אורלוגין 6, 29-38.
- פיכמן, יעקב, 1953. שירת ביאליק (ירושלים: מוסד ביאליק).
- פרי, מנחם, 1969א. "השיר המתהפך: על עיקרון אחד של הקומפוזיציה הסמנטית בשירי ביאליק",

- הספרות כרך א, מס' 3-4, 607-631.
- 1969 ב. "התבוננויות במבנה התמאטי של שירי ביאליק: השיר המתהפך ואחיו", הספרות כרך ב, מס' 1, 40-90.
1976. המבנה הסמנטי של שירי ביאליק: תרומה לתיאוריה של פיתוח משמעויות ברצף הטקסט הספרותי (תל-אביב: מפעלים אוניברסיטאיים והמכון הישראלי לפואטיקה וסמיטיקה ע"ש פורטר).
1979. "הצגה ממושטת ומקוצרת של מבנה העומק של שירי ביאליק", סימן קריאה 9, 461-460.
2005. "עזר כנגדו: רבקה וחתנה העבד, והקואליציה של אלוהים עם הנשים בסיפור המקראי", אלפיים 29, 193-278.
2006. "תשובתו של גנסין: הריאלוג ההומוארוטי בין ברנר לגנסין כקריאה מתהפכת", 24.5, הרצאה בכנס "אינטרסקטואליות בספרות ובתרבות", אוניברסיטת תל-אביב.
2009. "ביוגרפיה כאינטרסקטואליות: קולו של גנסין", 9.7, הרצאה בכנס הבינלאומי של NAPH, יוניברסיטי קולג', לונדון.
- צוקר, שלמה, 1986. "זיכרונות צילה לוינדראפקין על א.ג. גנסין", בתוך: דן מירון ודן לאור (עורכים), אורי ניסן גנסין: מחקרים ותעודות (ירושלים: מוסד ביאליק), 398-402.
- צייטלין, הלל, 1971 [1922]. "ערכים וזיכרונות", בתוך: קושניר (עורך), 1971, 34-58.
- קושניר (שניד), מרדכי (עורך), 1971. יוסף חיים ברנר: מבחר דברי זיכרונות, מהדורה שנייה (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד).
- רדלר-פלדמן, יהושע (ר' בנימין), 1971. "מכתבים ל"ח ברנר", גנזים ד, 96-147.
- רייזען, אברהם, 1921. "י.ח. ברענער, דער הייליגער מאַרטירער אונזערער", צוקונפט כרך 26, יוני, 375-377.
- שפירא, אניטה, 2008. ברנר: סיפור חיים (תל-אביב: עם עובד).
- שפירא, זושא, 1951. ביאליק ביצירותיו (תל-אביב: שמעוני).
- Eco, Umberto & Thomas A. Sebeok (eds.), 1983. *The Sign of Three: Dupin, Holmes, Pierce* (Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press).
- Ginzburg, Carlo, 1989. "Clues: Roots of an Evidential Paradigm," in his: *Clues, Myths, and the Historical Method* (Baltimore, Maryland: John Hopkins University Press).
- Kerby, Anthony Paul, 1991. *Narrative and the Self* (Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press).
- MacIntyre, Alasdair, 1981. *After Virtue: a Study in Moral Theory* (London: Duckworth).
- Perry, Menakhem, 2007. "Counter-Stories in the Bible," *Prooftexts* Vol. 27, No. 2, 275-323.
- Reddy, Michael, 1979. "The Conduit Metaphor," in: Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought* (Cambridge: Cambridge University Press).